

T.C.
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
İlköğretim Anabilim Dalı
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Tezli
Yüksek Lisans Programı

ORTAOKUL 8. SINIF VATANDAŞLIK VE DEMOKRASİ
EĞİTİMİ DERSİNİN DEMOKRASİ KÜLTÜRÜNE KATKISININ
ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ:
BURDUR İLİ ÖRNEĞİ

Özcan AKDU

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Kadir ŞEKER

Yüksek Lisans Tezi

Burdur, 2016

**T.C.
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
İlköğretim Anabilim Dalı
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Tezli
Yüksek Lisans Programı**

**ORTAOKUL 8. SINIF VATANDAŞLIK VE DEMOKRASİ
EĞİTİMİ DERSİNİN DEMOKRASİ KÜLTÜRÜNE KATKISININ
ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ:
BURDUR İLİ ÖRNEĞİ**

Özcan AKDU

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Kadir ŞEKER**

Yüksek Lisans Tezi

Burdur, 2016

MAKÜ EĞİTİM BİLİMLERİ
ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS JÜRİ ONAY FORMU

M.A.K.Ü Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 07.01.2016 tarih ve 125/3 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından 25/04/2016 tarihinde tez savunma sınavı yapılan Özcan AKDU'nun "**Ortaokul 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersinin Demokrasi Kültürüne Katkısının Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi: Burdur İli Örneği**" konulu tez çalışması **İlköğretim** Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE: Doç. Dr. Kadir ŞEKER
(Tez Danışmanı)

ÜYE: Doç. Dr. Abidin TEMİZER

ÜYE: Yrd. Doç. Dr. Reyhan Şahin ALLAHVERDİ

ONAY

M.A.K.Ü Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

EBE/A/10

BİLDİRİM SAYFASI

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

28.04.2016

Özcan AKDU

ÖZET

Ortaokul 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersinin Demokrasi Kültürüne Katkısının Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi: Burdur İli Örneği

Bu araştırmada, Ortaokullarda okutulan vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin demokrasi kültürüne katkısının öğrenci görüşlerine göre belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Öncelikle ayrıntılı bir literatür taraması yapılmış ve Ortaokullarda (8. sınıf) okutulan vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi öğretim programı incelenmiştir. Bu araştırmada veri toplama aracı olarak Mehmet N. Gömleksiz ve Hasan H. KILINÇ 'ın (2013) "Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Tutum Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması" adlı çalışmasında geliştirilen ölçek kullanılmıştır.

Araştırmanın evrenini, Burdur İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı Ortaokullarda 2014-2015 eğitim - öğretim yılında vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersini alan bütün ortaokul 8. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, araştırmamıza katılan 425 ortaokul 8. sınıf öğrencisi oluşturmaktadır.

Araştırma sonunda elde edilen bulgularda, "Toplumsal sorunların çözümünde konumuma uygun çözüm önerileri geliştirmem gerektiğinin farkına varmamı sağladı" sorusu öğrencilerin % 81,6 'sı tarafından en fazla olumlu görüş bildirilen soru olmuştur. "İnsan hakları ile ilgili gelişmeleri takip etme konusunda istek duymamı sağladı" sorusu öğrencilerin % 71,8 'i tarafından en az olumlu görüş bildirilen soru olmuştur.

Bu sonuca göre, vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi öğrencilerde toplumsal sorunlara çözüm bulma konusunda farkındalık oluştururken, insan haklarını takip etme konusunda yeterli istek uyandıramadığı söylenebilir. Başka bir ifade ile bu sonuç ders konularının teorik olarak öğretildiği ama öğrenilen bilgilerin pratik yaşamda uygulamaya geçirilemediği anlamında değerlendirilebilir.

Anahtar Sözcükler: Demokrasi, Vatandaşlık, Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi

ABSTRACT

Middle School Grade 8 Assessment by Citizenship and Democracy Education,
Democracy, Culture Students' Perceptions of the Contribution to the Course:
Burdur Province Sample

In this study, taught in Secondary Education of Citizenship and Democracy is intended to contribute to the democratic culture of the course is determined by the views.

Screening model used in this study. First it conducted a detailed review of the literature and secondary schools (8th grade) taught Citizenship and Democracy Education curriculum was studied. to collect data in this study shirtless and Mehmet N. Gömleksiz and Hasan H. Kılınç 's (2013) "Citizenship and Democracy Education Attitude Scale, Reliability and Validity" is used from the scale developed in this study.

The population of the study, 2014-2015 Secondary education at the Burdur Provincial National Education Directorate connected - Citizenship and Democracy Education in the academic year of the course all the areas constitute secondary 8th grade students. The sample of the study, 425 secondary schools participated in our research constitutes an 8th grade student. That the findings obtained at the end of the study, "my position in solving social problems made me realize that I need to develop appropriate solutions." 81.6% of the questions of the student 's by the most positive views reported, while the question, "developments related to human rights made me not wish to pursue . "the question is 71.8% of students have been at least a favorable opinion reported by the question.

In this case, Citizenship and Democracy us to find solutions to the social problems of the training course for creating awareness among students shows not arouse enough desire to pursue human rights. In this case, the subjects learned in theory but can not be assessed in terms of the information learned in the implementation of practical life.

Keywords: Democracy, Citizenship, Citizenship and Democracy Education

ÖNSÖZ

Yüzyılımızda kabul gören en iyi yönetim şekli ve yaşam tarzı olarak kuşkusuz demokrasi zirvede yerini almıştır. Demokrasiyi benimseyen bütün toplumlar, hak ve sorumluluklarını bilen, demokrasi bilincini kazanmış ve demokrasiyi içselleştirmiş insan yetiştirmeyi hedeflemektedirler. Haklarını ve sorumluluklarını bilen insanlardan bir toplum oluşturmanın yolu, o toplumun bireylerini istenilen düzeyde eğitmekle mümkündür.

Hak ve özgürlüklerin kullanılması için demokrasinin, demokrasi için de toplumun her alanda gelişmesinde etkili bir süreç olan eğitimin önemi her geçen gün artmaktadır. Demokrasi bilincinin ve demokratik değerlerin bireylere aktarılmasında halen Türkiye'deki Ortaokullarda zorunlu bir ders olarak okutulan vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi önemli bir görev üstlenmiştir.

Bu çalışmada, Ortaokullarda okutulan vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin demokrasi kültürüne katkısı öğrenci görüşlerine göre belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde problem, alt problemler, araştırmanın önemi, sayıltılar, sınırlılıklar, tanımlar ve kısaltmalara yer verilmiştir. İkinci bölümde kuramsal çerçeve oluşturularak ilgili araştırmalar incelenmiştir. Üçüncü bölümde yonteme ilişkin bilgiler, dördüncü bölümde, bulgular ve yorumlar yer almaktadır. Beşinci bölümde ise sonuç ve öneriler kısmı bulunmaktadır.

Özcan AKDU

01.03.2016

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimim süresince bana hep destek olup, çalışmalarımda yol gösterici olan tez danışmanım değerli hocam Doç. Dr. Kadir ŞEKER'e gönül dolusu teşekkürlerimi sunarım.

Yine yüksek lisans eğitimim sürecinde derslerime giren ve değerli bilgileri ile aydınlanma fırsatı bulduğum hocalarım, Prof. Dr. Zafer GÖLEN, Doç. Dr. Yıldırım ATAYETER ve Doç. Dr. Celal ERDÖNMEZ' e sonsuz teşekkür ederim.

Ayrıca tez yazım sürecinde desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Hilmi DEMİRKAYA ve Yrd. Doç. Dr. Yüksel KÖKSAL' a katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

Tezimi okuyarak çok değerli fikirleri ile bana destek olan Muğla-Köyceğiz Otmanlar Ortaokulu Türkçe Öğretmeni kardeşim Behsat AKDU' ya gönülden teşekkür ederim.

Son olarak çalışmalarım esnasında desteklerini esirgemeyen çok değerli eşime ve aile bahçemin çiçekleri çocuklarım Mustafa, Muhammed ve Mukaddes'e gönül dolusu teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

BİLDİRİM	II
ÖZET	III
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ	IV
TEŞEKKÜR.....	V
İÇİNDEKİLER	VII
TABLolar	VIII
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	X

BÖLÜM I

Giriş	1
1.1. <i>Problem Durumu</i>	2
1.2. <i>Problem Cümlesi</i>	2
1.3. <i>Alt Problemler</i>	2
1.4. <i>Araştırmanın Amacı</i>	3
1.5. <i>Araştırmanın Önemi</i>	3
1.7. <i>Araştırmanın Sınırlılıkları</i>	3
1.8. <i>Sayıtlar</i>	4
1.9. <i>Tanımlar</i>	4

BÖLÜM II

<i>Kuramsal Çerçeve İle İlgili Araştırmalar</i>	6
2.1. <i>Kuramsal Çerçeve</i>	6
2.1.1. <i>Eğitim</i>	6
2.1.2. <i>Eğitimin Tanımı</i>	6
2.1.3. <i>Formal Eğitim</i>	8
2.1.4. <i>İnformal Eğitim</i>	10
2.1.5. <i>Türk Milli Eğitiminin Amaçları</i>	10
2.1.6. <i>Türk Milli Eğitiminin Temel İlkeleri</i>	11

2.1.7. Demokrasi Eğitimi	12
2.2. Vatandaşlık Kavramı	12
2.2.1. Vatandaşlığın Tanımı.....	12
2.2.2. Vatandaşlık Eğitimi.....	14
2.2.3. Dünya 'da Vatandaşlık ve Demokrasi	15
2.2.4. Türkiye 'de Vatandaşlık ve Demokrasi	18
2.2.4.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem	19
2.2.4.2. Cumhuriyet Dönemi	21
2.2.5. Türk Vatandaşlığı Kanunu (Kanun No:1312)	21
2.2.6. Türk Vatandaşlığı Kanunu (Kanun No:403)	22
2.2.7. Türk Vatandaşlığı Kanunu (Kanun No:5091)	22
2.3. Demokrasi Kavramı	24
2.3.1. Demokrasinin Tanımı	25
2.3.2. Demokrasi Düşüncesinin Gelişimi.....	26
2.3.3. Demokrasi Toplum.....	27
2.3.4. Tarihi Süreçte Demokrasi ve Gelişimi	29
2.3.4.1. Dünya 'da Demokrasinin Gelişimi	29
2.3.4.2. Türkiye 'de Demokrasinin Gelişimi	31
2.3.4.3. Cumhuriyet Öncesi Dönem	32
2.3.4.4. Cumhuriyet Dönemi	34
2.3.5. Demokrasi Eğitimi.....	37
2.3.6. Demokrasi Eğitiminde Aile	38
2.3.7. Demokrasi Eğitiminde Okul	41
2.4. Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Neden Var?	42
2.4.1. VADE Dersi Öğretim Programının Genel Amaçları	45
2.4.2. Programın Temel Yaklaşımı	46
2.4.3. Programın Yapısı	46
2.4.3.1. Programda Yer Alan Beceriler	47
2.4.3.2. Programda Yer Alan Değerler	47
2.4.3.3. Programın Temalarına Ait Kazanımların Sayısı ve Oranı	48
2.4.3.4. Programın Kazanımları	49
2.5. Alanla İlgili Araştırmalar	52

BÖLÜM III

Yöntem.....	56
3.1. Araştırma Deseni	56
3.2. Katılımcılar	56
3.3. Veri Toplama Süreci	57
3.4. Veri Toplama Teknikleri	57
3.5. Verilerin Analizi.....	58

BÖLÜM IV

Bulgular ve Yorum	59
4.1. Bulgular	59
4.2. Yorum.....	67

BÖLÜM V

Sonuç ve Öneriler	74
5.1. Sonuçlar	74
5.2. Öneriler.....	75

KAYNAKLAR	77
-----------------	----

EKLER.....	82
------------	----

EK-1	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
------------	---

ÖZGEÇMİŞ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
----------------	---

TABLOLAR

Tablo 1. <i>Araştırma Örneklemi</i>	59
Tablo 2. <i>Öğrencilerin Babanın Eğitim Durumuna Göre Dağılımı</i>	59
Tablo 3. <i>Öğrencilerin Annenin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı</i>	60
Tablo 4. <i>Öğrencilerin Ailelerinin Gelir Durumuna Göre Dağılımı</i>	60
Tablo 5. <i>Cinsiyete Göre t-testi Sonuçları</i>	61
Tablo 6. <i>Baba Eğitim Durumuna Göre ANOVA Sonuçları</i>	61
Tablo 7. <i>Anne Eğitim Durumuna Göre ANOVA Sonuçları</i>	62
Tablo 8. <i>Ailenin Aylık Gelir Düzeyine Göre ANOVA Sonuçları</i>	63
Tablo 9. <i>Sıklık Tablosu</i>	63

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

- T.C.** : Türkiye Cumhuriyeti
- MEB** : Milli Eğitim Bakanlığı
- TDK** : Türk Dil Kurumu
- MAKÜ** : Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- TVK** : Türk Vatandaşlığı Kanunu
- İHDE** : İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi
- VADE** : Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi
- SPSS** : Statistical Package for the Social Sciences (Sosyal Bilimler için İstatistik Paketi)
- Çev** : Çeviren
- N** : Veri Sayısı
- p** : Anlamlılık Düzeyi
- SS** : Standart Sapma
- Sd** : Serbestlik Derecesi
- t** : t-Testi için t Değeri
- X** : Aritmetik Ortalama
- Yay.** : Yayınları
- akt.** : Aktaran

BÖLÜM I

Bu bölümde araştırmanın, amacı ve kuramsal temelleri, problem ve alt problemler; ayrıca araştırmanın temel kavramları, kapsam ve sınırlılıkları, önemi, tanımlar ve terimlere yer verilmiştir.

Giriş

Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde eğitim; “Çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında, doğrudan veya dolaylı yardım etme, terbiye” olarak tanımlanmıştır. Öymen (1979) ise eğitimi, “geleceğe yönelen bir gelişme, olgunlaşma etkinliğidir. İster bir eylem ve hareket, isterse bir düşünce olarak belirsin insan yavrusunun yetiştirilmesine ve yetkinliğe ulaşmasına götüren düşünceler, davranışlar, örnekler ve önlemler eğitimin içeriğini oluşturur” diye tanımlar.

Okulların var oldukları günden beri gerçekleştirmeye çalıştıkları en önemli amaçlarından biri de etkili vatandaş yetiştirmek olagelmıştır. Ersoy (2007) vatandaşlık kavramını; “modern dönemlere ait bir kavramdır ve demokrasinin gelişimiyle birlikte belirginleşmiştir. Demokrasinin sürdürülebilmesi ve ülkelerin gelişebilmesi vatandaşlarının sahip olduğu bilgi, beceri ve değerlerle paralellik göstermektedir. Bu amaçla, bireylere, yaşamlarının erken dönemlerinden başlayarak ve eğitim süreci boyunca, okullarda, formal ve informal eğitim programları aracılığıyla vatandaşlık bilinci kazandırılmaktadır. Formal programlarla, öğrencilere temel vatandaşlık bilgileri verilirken informal programlarla, öğrencilere okul yönetimine katılma ve okul ilişkilerinde demokrasiyi yaşama olanakları sağlanmaktadır” diye açıklamıştır.

Okullardaki vatandaşlık ve demokrasi eğitimi [VADE] yoluyla demokrasi bilincinin geliştirilmesi Türk Milli Eğitiminin Temel İlkelerinden biridir. Bu ilke Milli Eğitim mevzuatında şöyle ifade edilmektedir: “Güçlü ve istikrarlı, hür ve demokratik bir toplum düzeninin gerçekleşmesi ve devami için yurttaşların sahip olmaları gereken demokrasi bilincinin, yurt yönetimine ait bilgi, anlayış ve davranışlarla sorumluluk duygusunun ve manevi değerlere saygının, her türlü eğitim çalışmalarında öğrencilere kazandırılıp geliştirilmesine çalışılır; ancak, eğitim kurumlarında Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine aykırı siyasi ve ideolojik telkinler

yapılmasına ve bu nitelikteki günlük siyasi olay ve tartışmalara karışılmasına hiçbir şekilde meydan verilmez” (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 1983).

Bu ilkenin gereği olarak ülkemizde ilköğretim ve orta öğretim okullarında; Hayat Bilgisi, Tarih, Sosyoloji, Sosyal Bilgiler, Demokrasi ve İnsan Hakları derslerinin programlarında vatandaşlık konularına yer verilmektedir. Okullarda demokrasi bilincini geliştirmek için; sportif etkinlikler, geziler, toplantılar, öğrenci kulüp faaliyetleri yapılmaktadır. “Demokrasi eğitimi” ile “Vatandaşlık eğitimi “ karşılıklı etkileşim içerisindedir. Bu çalışma ile, Ortaokul 8. sınıfta okutulan vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin demokrasi kültürüne katkısını öğrenci görüşlerine göre belirlenmeye çalışılacaktır.

1.1. *Problem Durumu*

Ortaokul 8. sınıfta okutulan vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi demokrasi kültürüne ne derece katkıda bulunmaktadır?

1.2. *Problem Cümlesi*

Bu araştırmada “Ortaokul 8. sınıfta okutulan vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi demokrasi kültürüne ne derece katkıda bulunmaktadır? “ sorusuna ve; Problem cümlesine dayalı olarak şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin demokrasi kültürüne katkısı konusunda öğrencilerin düşünceleri nedir?
2. Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin demokrasi kültürüne katkısı konusunda öğrencilerin görüşlerinde;
 - a) Cinsiyete göre bir farklılık var mıdır?
 - b) Ailelerin sosyo-ekonomik durumuna göre bir farklılık var mıdır?
 - c) Anne-baba eğitim durumuna göre bir farklılık var mıdır?

1.3. *Alt Problemler*

Burdur il merkezinde bulunan Ortaokulların 8. sınıflarında okuyan öğrencilerin, Ortaokul 8. sınıfta okutulan vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin demokrasi kültürüne ne derece katkıda bulunduğu dair görüş ve düşünceleri nedir?

1.4. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Ortaokul 8. sınıfta okutulan vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin demokrasi kültürüne katkısına ilişkin öğrenci görüşlerini belirlemek ve vatandaşlık ve demokrasi eğitimi uygulamaları hakkında getirilecek öneriler ile dersin amaçlarının gerçekleşmesine katkıda bulunmaktır.

1.5. Araştırmanın Önemi

Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi, etkin ve özgür vatandaş yetiştirmek için önemlidir. Bilinçli, demokrasiye inanan ve demokrasinin yaşamasına katkıda bulunan insanların yetişmesi, özellikle okulların bu konudaki başarısı ile doğru orantılıdır. Türk Milli Eğitiminin Temel İlkelerinden biri de “*demokrasi eğitim*” dir. Demokrasi eğitimi iki bölüm halinde gerçekleştirilmektedir. Birincisi demokrasi teorik olarak öğretilmekte, ikincisi ise “Demokrasi Eğitimi ve Okul Meclisleri” projesi ile demokrasi uygulamaya geçirilmeye çalışılmaktadır. Öğrenilen bilgilerin uygulanması doğal olarak öğrenmeyi kalıcı kılmakta ve davranışa dönüşmesini sağlamaktadır. Okullarda verilen Vatandaşlık ve Demokrasi eğitiminin demokrasi kültürüne katkısının değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen bu araştırma, vatandaşlık ve demokrasi eğitimi uygulamalarına katkı sağlaması açısından önem taşımaktadır.

1.6. Araştırmanın Temel Kavramları

Vatandaşlık, Demokrasi, Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi, Demokrasi Bilinci, Demokrasi Kültürü,

1.7. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma;

- 1- Anket sorularını cevaplandıran öğrenci görüşleri ile,
- 2- Burdur İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı resmi ve özel ortaokullar ile,
- 3- Veri toplama aracının uygulanması 2014–2015 öğretim yılı ile,
- 4- Uygulamanın yapıldığı tarihlerde ulaşılabilen öğrenciler ile sınırlandırılmıştır.

1.8. Sayılılar

- 1- Ortaokul 8. sınıf öğrencilerinin ölçek sorularına objektif ve doğru cevap verdikleri varsayılmıştır.
- 2- Seçilen araştırma yöntemi ve istatistiksel çözümleme yöntemlerinin, araştırmanın amacına ve verilerin çözümlenmesine uygun olduğu kabul edilmiştir.

1.9. Tanımlar

Çalışmanın bu bölümünde çalışma sırasında sıklıkla kullanılan bazı kavramların ne anlamda kullanıldığı üzerinde durulmuştur.

Tabiiyet: Bir şeye veya bir kimseye bağlı olma, bağımlılık (TDK) Bir başka tanım tabiiyeti, ferdi millet yerine devlete bağlayan siyasi ve hukuki bağ olarak kabul eder (Seviğ, 1967, akt. Serbestoğlu, 2014, s.17).

Vatandaşlık; Din, hukuk, ahlâk, örf, âdet ve tarih gibi ortak kültürel unsur ve değerlerle birbirlerine bağlanan ve muayyen bir toprak parçası (ülke) üzerinde yaşayan insanların meydana getirdikleri toplu yaşama düzenine verilen isimdir (Forumdaş, 2016).

Demokrasi Eğitimi: Demokrasi eğitimi, çoğulculuk, eşitlik, katılımcılık, hak ve özgürlüklere saygı, hoşgörü, tolerans gibi demokratik ilke ve değerlere ilişkin bilgilerin aktarılması veya öğretilmesinin ötesinde bu değerlerin bizzat öğrenciler tarafından sosyal ve kültürel bağlamda okul ve okul dışında yaşanılmasını ve demokratik vatandaşlık becerilerinin -farklı fikirleri anlamaya çalışmak, ileri sürülen görüşleri rasyonel argümanlarla desteklemek, toplumsal sorunların çözümü için öneriler geliştirmektir (Yılmaz ve Yıldırım, 2009, s.190).

Eğitim: Çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında, doğrudan veya dolaylı yardım etme, terbiye (TDK, 2016).

Eğitim programı: “Bir eğitim kurumunun çocuklar, gençler ve yetişkinler için sağladığı, Milli Eğitimin ve kurumun amaçlarının gerçekleşmesine dönük tüm faaliyetlerdir” (Varış, 1996, s.14, akt. Hotaman, 2010, s.33).

İnsan hakları; tüm insanların, dil, din, ırk, cinsiyet, sosyal, kültürel ve ekonomik vb. durumları nedeniyle hiçbir ayırım gözetmeksizin, yalnızca insan olmalarından dolayı, insanlık onurunun gereği olarak sahip oldukları; dokunulamaz ve vazgeçilemez hakların tümüdür (Tanör, 1994, s.14, akt. Elkatmış, 2012, s.3).

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Kuramsal Çerçeve

2.1.1. Eğitim

Eğitim, toplumsal bir varlık olan insan için doğumu ile başlayan ve hayatının her aşamasında etkili olan ve daha anlamlı bir hayat için bilgi ve beceriler edinilen planlı ya da kendiliğinden gelişen bir süreç olarak değerlendirilebilir. Canlılar arasında yalnız insan doğumundan sonra edineceği bilgi ve becerilerle yaşadığı/yaşayacağı hayata anlam katar, ya da yaşadığı/yaşayacağı hayata anlam katmak için bilgi ve beceriler edinmek zorundadır. Bu açıdan bakıldığında eğitimin insan için hayati derecede önemli olduğu söylenebilir.

2.1.2. Eğitimin Tanımı

Eğitim, kapsamı çok geniş olan bir kavramdır. Kapsamının genişliği eğitimi tanımlamayı da zor kılmaktadır. Eğitim çok yönlü bir kavram olduğu için tanımlama işlemi de her alana göre farklı yapılmaktadır. Bu nedenle eğitim için genel geçer bir tanım yapılmasının zor olduğu ifade edilebilir.

Oğuzkan (1981) eğitimi, “Yeni kuşakların, toplum yaşayışında yerlerini almak için hazırlanırken, gerekli bilgi ve beceri ve anlayışlar elde etmesi ve kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme etkinliğidir. Eğitim önceden saptanmış amaçlara göre insanların davranışlarında belli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı etkinlikler dizgesidir” diye tanımlamıştır.

Modern zamanlarda bilim ve teknolojide yaşanan gelişmelere bağlı olarak yeni eğitim alanları doğmuştur. Yeni eğitim alanlarının doğması ile eğitimin tanımında da değişme meydana gelmiştir. Her ne kadar eğitimin alanları çeşitlense ve tanımlarında değişme meydana gelse de eğitim, insanın davranışlarını olumlu yönde değiştirme çabasıdır. Eğitimin insanın davranışlarında değişiklik meydana getirerek hayat bulmasına yönelik tanımlamalardan biri de Ertürk (1991) tarafından yapılmıştır. Ertürk eğitimi “bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istedik değişme meydana getirme sürecidir. Bu tanımdaki istedik kelimesi söz konusu değişimin önceden tasarlandığını göstermek, kasıt kelimesi de önceden

tasarlanmış bir değişikliği sadece bir tesadüf eseri olarak yaratan ve belki farkında bile olmayan durumları dışarıda tutmak; böylece de kültürlenme ve eğitim arasındaki ayrımı göz önünde bulundurmak için tasarlanmıştır” diye ifade etmiştir.

İnsanların birbirleri ile etkileşmelerinin davranışlara etkisi bakımından eğitim Büyükkaragöz (1997) tarafından, *“Eğitim toplumun ve başka insanların etkisiyle bir insanın kendi davranışlarıyla değişmeler oluşturma sürecidir. Böyle bir oluşum insanın doğumundan ölümüne kadar devam eder”* diye tanımlanmıştır.

Filiz (2006) ise eğitime kalıtım ve çevre açısından bakmaktadır. Eğitimin kalıtıma dayanmak zorunda olduğunu belirten Filiz’in (2006) tanımı şöyledir: “Eğitim, çevre etkeni olarak kalıtıma dayanmak zorunda, fakat kalıtım da daha etkili olarak insanı, yeteneklerinin sınırı içerisinde istediği yönde değiştirme gücüne sahip bulunmaktadır. Bu yüzden eğitim çevre ile kalıtım ürünüdür”.

Sönmez’in 1998’de yaptığı çalışmasında, “eğitim, fiziksel uyarımlar sonucu, beyinde istendik biyokimyasal değişiklikler oluşturma süreci şeklinde tanımlanabilir” diye başlayarak şu açıklamalarda bulunmaktadır: “Eğitim her felsefi sisteme ve psikolojik yaklaşıma göre değişik şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımların pek çoğu, eğitime bir amaç yüklemiştir. İdealistler eğitimi Tanrı’ya ulaştırma süreci için yapılan etkinlikler, realistler insanı toplumun başat değerlerine göre yetiştirme süreci, Marksistler çelişkiyi en aza indirip üretimde bulundurma süreci, Pragmatistler ise, yaşantılar yoluyla kişide istendik davranış değişikliği oluşturma süreci, Varoluşçular ise insanı sınır durumuna getirme süreci olarak ele almışlardır. Bilimde özellikle genetik mühendisliğindeki gelişmeler, öğrenmenin beyinde fiziksel uyarımlar sonucu oluşan biyokimyasal değişiklikler olduğunu gösterir niteliktedir. Buradan hareketle eğitim, fiziksel uyarımlar sonucu, beyinde istendik biyokimyasal değişiklikler oluşturma süreci şeklinde tanımlanabilir” diye açıklanmıştır.

Nas (2003)’a göre de “eğitim bir süreçtir. Süreç, bir oluşumu gerçekleştirmek için birbirlerini izleyen ve birbiri üzerine biriken olayların durumların aşkıdır. Eğitim süreci de birbirini izleyen, birbiri üzerine biriken öğretme öğrenme olaylarından oluşmaktadır. Bu süreç için bireyin yeterli duruma gelmesi, dolayısıyla değişmesi gerekmektedir. Bu değişim bireyin davranışlarında olacaktır. Bireyin davranışlarındaki değişiklik kasıtlı ve istendik olarak sağlanacaktır. Demek ki davranışlardaki değişiklik önceden tasarlanacaktır. Çünkü eğitim kültürlenmenin bir

çeşidedir, kasıtlı kültürlenme sürecidir. Eğitim bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değiştirmeyi oluşturma sürecidir”.

Bu bilgilerden hareketle eğitim insanın yaşayacağı hayata hazırlamasıdır denebilir. Bu hazırlık sürecinde şüphesiz okulların en önemli yeri almaları gerektiği günümüz dünyasında genellikle kabul gören bir gerçektir. Ama eğitim konusu da sadece okullarda başarılıp bitirilemeyecek kadar kapsamlıdır. Özellikle iletişim araçlarının bu kadar geliştiği ve sanal âlem diye bir gerçeğe yüzleştığımız günümüzde eğitimin alanı daha da genişlemiş ve eğitim kavramları çeşitlenmiş bulunmaktadır. Bu nedenle hayata hazırlanması gereken insanın yaşadığı toplumu oluşturan tüm bileşenlerin, eğitim konusunda daha bilinçli hareket etmelerinin önemi her zamankinden daha fazla artmıştır denebilir. Eğitim genellikle formal eğitim ve informal eğitim olarak iki kategoride ele alınır. Bu aşamada formal eğitim ve informal eğitim ile ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır.

2.1.3. *Formal Eğitim*

Önal ve Ada (2007) tarafından yapılan çalışmada formal eğitim, “amaçlı olarak, uzman kişilerin rehberliğinde, belirlenmiş bir mekânda, önceden hazırlanmış olan belirli bir program çerçevesinde planlı ve programlı olarak öğretim yoluyla gerçekleştirilen bir etkinliktir “ diye tanımlanır. Fidan ve Erden (1988)’e göre de formal eğitim “amaçlıdır, önceden hazırlanmış bir program çerçevesinde planlı olarak yapılır ve öğretim yoluyla gerçekleştirilir. Eğitim süreci öğretmen tarafından planlanır, uygulanır ve izlenir. Eğitim başlangıcından bitişine kadar özel bir çevre içinde kontrollü olarak yürütülür. Sürecin belli aşamalarında ve sonunda değerlendirme işlemi yer alır. Bu nedenle okullardaki eğitim biçimseldir.”

Yavuz (2007) eğitim konulu çalışmasında, formal eğitimin kendi içerisinde örgün ve yaygın eğitim olarak ikiye ayrılabilceğini, okullarda gerçekleştirilen eğitimin formal eğitime örnek olarak verilebileceğini belirtmiştir. Yavuz aynı zamanda endüstri alanında, halk eğitim merkezlerinde ve çıraklık eğitim merkezlerinde yapılan eğitimin de biçimsel eğitim kapsamında değerlendirilebileceğini belirtmiştir.

Örgün eğitim konusunda Önal ve Ada (Önal ve Ada, 2007) tarafından yapılan açıklama şöyledir: ”Örgün eğitim, belirli bir yaş grubundaki bireylere Milli Eğitimin Amaçlarına göre hazırlanmış eğitim programlarıyla okul çatısı altında düzenli olarak

yapılan eğitimidir. Okulöncesi öğretim, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim örgün öğretim sistemini meydana getirir. Örgün eğitim sisteminde genel, mesleki ve teknik eğitim programları uygulanır”

Bilimsel gelişmelere bağlı olarak yaygınlaşan lisansüstü eğitim de yükseköğretimin bir parçası görülerek Kıncal (2006) tarafından örgün eğitim kapsamı içerisinde değerlendirilmiştir. Eğitimin örgün eğitimle beraber diğer ayağını oluşturan yaygın eğitim ise; örgün eğitim sınırları dışında bulunan insanlara ihtiyaç duydukları alanlarda verilen eğitimi içerir. Fidan ve Erden (1988) yaygın eğitim ile ilgili olarak şu açıklamada bulunurlar. “Yaygın eğitim örgün eğitim sistemine hiç girmemiş, bu sistemin herhangi bir kademesinde bulunan veya bu kademelerden birinden ayrılmış olan kişilere ilgi ve gereksinme duydukları alanlarda yapılan eğitimidir”.

Yaygın eğitimin insanlık tarihi ile eşdeğer bir eğitim sürecini kapsadığı ifade edilebilir. İnsanoğlunun edindiği bilgi birikimleri ve kazandığı beceriler gelecek nesillere eğitim yoluyla aktarılmaktadır. Büyükkaragöz ve diğerleri (1997) ise yaygın eğitim konusunda, “temelde, bireylere veya gruplara bir meslek kazandırmaya yönelik eğitsel faaliyetleri içine almaktadır. Ülkemizde ise, örgün öğretim sistemine hiç girmemiş, bu sistemin herhangi bir kademesinde bulunan veya kademelerinden birinden ayrılmış olan kişilere ilgi ve ihtiyaç duydukları alanda yapılan eğitimidir. Yaygın eğitimde amaç yetişkinlere okuma yazma öğretmek, temel bilgiler vermek, en son devam ettikleri öğrenim kademelerinden öğrendikleri bilgi ve becerileri geliştirmek ve geçimini sağlayacak yeni imkânlar yaratmaktır” demektedirler.

Önal ve Ada'ya (2007) tarafından yaygın eğitim, “belirli kitle ve öğretim araçlarına hizmet etmek için ister bağımsız, ister daha geniş bir etkinliğin bir parçası olarak yürütülen örgün eğitimin dışında düzenlenen eğitsel etkinlikler” olarak tanımlanır. Günümüz dünyasında sadece okullardaki eğitim ile insanın donanımı için gerekli olan bilgi ve becerilerin kazanılması neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bu nedenle okul haricinde de bilgi edinme ve beceri kazanma çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Kıncal'a (2006) göre, “toplumda örgün eğitim süreci kapsamına girmeyen bireylerin örgün eğitim süreci içerisinde bulunanlara göre azımsanmayacak bir oranda oldukları düşünülecek olursa, yaygın eğitime duyulan ihtiyaç kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.”

Bu bilgiler ışığında değerlendirme yapacak olursak insanlığın, bilgi üretiminin ve

tüketiminin insanlık tarihinde hiç olmadığı kadar hızlı olduğu bir zaman diliminde yaşamakta olduğu söylenebilir. Bu da beraberinde ihtiyaç duyulan bilgiyi edinme faaliyetlerinin nicelik ve nitelik olarak artışını zorunlu kılmaktadır. Günümüzde okullarda gerçekleştirilen eğitim öğretim faaliyetleri örgün eğitim ve yaygın eğitim adı altında yapılmaktadır. Örgün eğitim faaliyetleri ile günümüz dünyasında ihtiyaç duyulan bilgilerin edinilmesi ve edinilen bu bilgilerle yaşamı sürdürmek yeterli olmamaktadır. Bu da beraberinde okullarla birlikte yaygın eğitim faaliyetlerinin de öneminin artmasına neden olmuştur denebilir.

2.1.4. *İnformal Eğitim*

İnformal eğitim Filiz (2006) tarafından şöyle tanımlanmıştır: “İnformal eğitim bireyin içerisinde bulunduğu ortamda kendi kendine sistemsiz ve denetimsiz bir şekilde kültürlenmesidir. Bu kültürlenme olumlu yönde olabileceği gibi olumsuz yönde de olabilmektedir. Bu eğitim plana bağlı kalmadan yapıldığı için informaldır”.

Fidan ve Erden (1988)'e göre informal eğitim, “yaşamın içinde kendiliğinden oluşan süreçtir. Kişi karşılaştığı durum ve içinde bulunduğu grubun üyeleriyle etkileşim içinde bulundukça farkında olmadan yeni şeyler öğrenir. Bu öğrenme türü, ailede, sokakta, işyerinde, televizyon önünde, okulda kısacası yaşam içinde kendiliğinden meydana gelir. İnsanlarla birlikte yaşama güdüsü onları toplumun beklediği ve istediği davranışları öğrenmeye yöneltir.”

İnformal eğitim formal olmayan, bir başka deyişle planlanmamış, hayatın normal akışı içerisinde kendiliğinden gelişen bir süreç olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte insan kendi kendine denetimsiz ve istemeden, başka bir ifade ile farkında olmadan bilgi edinir, beceri kazanır. Bu süreçte edinilen bilgiler ve kazanılan beceriler olumlu olduğu gibi olumsuz da olabilir. İnformal eğitim sürecinin olumlu sonuçlar vermesi toplumsal bilinç düzeyi ile doğrudan ilişkilidir. Bu durum vatandaşlık ve demokrasi eğitiminin önemini göstermektedir.

Eğitim konusuna genel bir bakıştan sonra bu aşamada okullarda gerçekleştirilen eğitim öğretim faaliyetlerinin mevzuatında belirtilen Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları incelenecektir.

2.1.5. *Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları*

Türkiye’de faaliyet gösteren eğitim öğretim kurumları her türlü eğitim öğretim

etkinliklerini Türk milli eğitim sisteminin amaçlarına uygun olarak gerçekleştirmek zorundadır. 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'na göre Talim Terbiye Kurulu'nun yayımladığı *haklarını ve sorumluluklarını bilen demokratik bir vatandaş yetiştirmeyi hedefleyen* Türk Milli Eğitimin Genel Amaçları şunlardır:

Madde 2. Türk millî eğitiminin genel amacı, Türk milletinin bütün fertlerini;

1. *(Değişik: 16/6/1983 - 2842/1 md.) Atatürk inkılâp ve ilkelerine ve Anayasa'da ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk milletinin millî, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasa'nın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış hâline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek,*

2. *Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip; insan haklarına saygılı; kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek,*

3. *İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranış ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak;*

Böylece, bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan millî birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır (MEB, 1983).

Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçlarında her bir yurttaşın Atatürk inkılâp ve ilkelerine bağlı, Türk milletine has her türlü değerleri edinmiş, değerlerini davranışa dönüştürmüş ve sorumluluk sahibi olarak yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca geniş bir dünya görüşüne sahip, topluma karşı sorumluluk duyan, yapıcı ve verimli yurttaş olmalarına vurgu yapılmaktadır. Bu nedenle yurttaşları bilgi ve meslek sahibi kılarak Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak ve Türk milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmak hedeflenmektedir. Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçlarına ulaşmak için on dört ilke belirlenmiştir. Bu ilkelerden biri de *demokrasi eğitimi* ilkesidir. Demokrasi eğitimi ilkesinin mevzuatında yazılı şekli aşağıdaki gibidir.

2.1.6. Türk Millî Eğitiminin Temel İlkeleri

Eğitim sistemimizin temelini oluşturan, 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nun

Milli Eğitimin Temel İlkelerinden biri olan “*demokrasi eğitimi*” ilkesini içeren 11. maddesi aşağıdaki şekildedir:

2.1.7. Demokrasi Eğitimi

Madde 11- (Değişik: 16.06.1983-2842 S.K/3. Md.) Güçlü ve istikrarlı, hür ve demokratik bir toplum düzeninin gerçekleşmesi ve devamı için yurttaşların sahip olmaları gereken demokrasi bilincinin, yurt yönetimine ait bilgi, anlayış ve davranışlarla sorumluluk duygusunun ve manevi değerlere saygının, her türlü eğitim çalışmalarında öğrencilere kazandırılıp geliştirilmesine çalışılır; ancak; eğitim kurumlarında Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine aykırı siyasî ve ideolojik telkinler yapılmasına ve bu nitelikteki günlük siyasî olay ve tartışmalara karışılmasına hiçbir şekilde meydan verilmez (MEB, 1983).

Demokrasi eğitimi ilkesi ile güçlü ve istikrarlı, hür ve bağımsız bir toplum düzeninin gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Bunun için yurttaşların sahip olmaları gereken demokrasi bilincinin, ülke yönetimine ait bilgi, anlayış ve davranışlarla sorumluluk duygusunun eğitim öğretim çalışmaları ile öğrencilere kazandırılmaya çalışılacağı ifade edilmektedir. Ancak bu süreçte Atatürk milliyetçiliğine aykırı siyasî ve ideolojik telkin ve tartışmalara izin verilmeyeceği vurgulanmaktadır. Bu vurgu bize demokrasi eğitiminin Atatürk milliyetçiliğine bağlı kalınarak ve ona aykırı fikir ve düşüncelere izin verilmeden yürütülmeye çalışılacağını göstermektedir.

2.2. Vatandaşlık Kavramı

Vatandaşlık kavramı yer yer yurttaşlık kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. TDK (2016) sözlüğünde de her iki kelime aynı anlamda kullanılmış ve şöyle tanımlanmıştır: “Yurtları veya yurt duyguları bir olanlardan her biri, vatandaş”. Yılmaz’ın 2002’de yaptığı çalışmasında belirttiği gibi, “vatandaşlık kavramı; ilk kez Fransız Devrimiyle ortaya çıkmış ve Aydınlanma ile daha da önem kazanmıştır. Çok uluslu imparatorlukların parçalanarak, tek uluslu ulus-devlet yapılarının ortaya çıkmasıyla, imparatorluklardaki “tebaa” ve “ahali” kavramlarının yerini, ulus-devlet yapılarının temel taşı olan, devlet ile kişi arasındaki ilişkileri düzenleyen bir hukuki bağ olan “vatandaşlık” kavramı almıştır”. Kısaca vatandaş ve yurttaş kelimeleri günümüzde aynı anlamda kullanılmaktadır.

2.2.1. Vatandaşlığın Tanımı

Aynı vatanda yaşayan ve üzerinde yaşadıkları vatana çeşitli bağlarla bağlı insanlar olarak kısaca açıklanabilecek olan vatandaşlığın tanımı ile ilgili olarak Altunya

(2003) şöyle bir açıklamada bulunur: “Vatandaşlık teriminin sözcük anlamı başka insanlarla aynı vatandan olmadır. Sözcüğün Türkçesi “yurttaşlık”tır. Bir hukuk terimi olarak vatandaşlık, bir kişiyi devlete bağlayan bağıdır. Böyle bir bağla devlete bağlı kişi için “vatandaş” ya da “yurttaş” terimi tercih edilmektedir. Uluslararası hukuk ise “uyruklu” terimini kullanmaktadır”. Altunya 'ya (2003) göre vatandaşlık daha çok bir hukuk terimi olarak kullanılmaktadır. Yurttaşlık ise vatandaşlığın Türkçe ifade şeklidir. Uluslararası hukukta ise yurttaşlık ve vatandaşlık yerine uyruklu kullanılmaktadır

Aybay 1982'de yayınlanan çalışmasında ise vatandaşlık hakkında, “Temelde hukuki bir kavram olan vatandaşlık (uyruklu), belirli bir devletle kişi arasındaki karşılıklı hak, görev ve yükümlülük ilişkilerini belirleyen hukuksal bağıdır. Bu hukuksal bağ, bir yanıyla devletin kendi uyrukluğunda bulunan kişilere yükümlülükler koyabilme yetkisini verir, öteki yanıyla da, uyruk durumunda bulunan kişiye, kendi devletinden, başka devletlere ileri süremeyeceği bazı istemlerde bulunma olanağı verir. Çağımızda, özellikle insan hakları alanındaki gelişmelerin sonucu olarak, kişinin uyrukluğunda olmadığı devletlere karşı da ileri sürebileceği hakların varlığı kabul edilmişse de, her devlet yine de bazı hakları sadece uyruklarına özgüleyebilmekte, yabancılara kapalı tutabilmektedir. İşte uyruklu, kendi ülkesinde yabancılardan esirgenmiş olan hakların kendisine tanınmasını isteme yetkisi verir” diye açıklamada bulunulmuştur.

Nomer (1997)'e göre vatandaşlık, bir ferden belirli bir devlete ait bulunmasıdır. Nomer'in bu konudaki açıklamaları şöyledir: “Yeryüzünde insanların meydana getirdikleri toplumlar eskiden olduğu gibi bugünde, birbirinden çok farklı ve çok çeşitli kademelere sahip hukuki düzenlemelerle idare edilmektedir. Fert sahip olduğu vatandaşlık ile bu toplumlardan birinde yerini almaktadır. Bu itibarla bir topluma, bugünkü milletler arası hukuktaki ifadesiyle bir devlete aidiyeti belirleyen vatandaşlık hala ferde ait bir hukuki özellik olarak önemini korumaktadır. Bu özelliği ile vatandaşlık bir devletin insanlarını yabancılardan yani başka devlete ait fertlerden veya hiçbir devlete ait olmayanlardan ayırmaktadır.”

Doğan (1999) ise vatandaşlığa uluslararası hukuk açısından bakarak farklı bir açıklama yapmıştır. Doğan'ın açıklaması şöyledir: “Milletler arası hukukta

vatandaşlık, vatandaşlık bağı ile bağlı olunan devletin kendi vatandaşlığındaki kişileri yabancı ülkelere karşı koruma hakkını bahşeden bir özellik olarak kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, vatandaşlık bağı devlete, vatandaşlığında olan kişi ve şeyleri diplomatik himayesine alma imkânı bahşetmektedir”.

Yılmaz 2002'deki çalışmasında vatandaşlığı siyasi açıdan ele almış, devletin unsuru olarak nitelediği halkı meydana getiren fertleri vatandaş olarak tanımlamıştır. Vatandaşın mensubu olduğu devletin yasal şartlarını ve egemenliğini kabul etmesi gerektiğini belirtmiştir. Belirli hak ve görevlerle donatılmış bireyi vatandaş olarak tanımlayan Gündüz ve Sarıca'ya (2002) göre vatandaşlık, “modern devlette siyasal aidiyeti işaret eden yurttaşlık, bireyi belirli hak ve görevlerle donatılmış bir yasal statüye kavuşturur” diye anlam kazanmaktadır.

Kısaca ifade edecek olursak, vatandaşlık aynı vatani paylaşan insanlara vurgu yapan bir ifade olmakla beraber farklı açılardan ele alınınca birçok tanımlı içerdiği söylenebilir. Vatandaşlık yerine yurttaşlık kelimesi de kullanılmaktadır. Hukuki anlamda vatandaşlık devletin kişi arasındaki hak, görev ve yükümlülüğü belirlerken, siyasi açıdan vatandaşlık ise ferdin mensubu bulunduğu devletin yasal şartlarını ve egemenliğini kabul etmesini ifade eder. Ancak tüm tanımların aynı vatan ve devlet paydasında birleştiği, kişinin devlete ve vatana aidiyetini içerdiği söylenebilir.

2.2.2. Vatandaşlık Eğitimi

“Demokratik bir toplumda vatandaşlık eğitimi ile insan hakları eğitimi arasında yakın bir ilişki vardır. Vatandaşlık eğitimi bünyesinde verilen insan hakları eğitimi ile küresel boyutta bir eğitim verilmeye çalışılarak, bireylere sadece ülkelerindeki olaylara değil sınırları dışındaki olaylara da evrensel bir bakış açısı kazandırılmaya çalışılmaktadır” (Kepenekçi, 2000, s.12).

Caner'in 1965'de yayınlanan çalışmasında, vatandaşlık eğitimi, “toplum içinde yaşayan bireylerin toplumsal kurullarla tanınmış ve sınırlanmış hak ve ödevlerini, yurttaşların bir-birleriyle ve toplumun çeşitli organlarıyla olan ilişkilerini öğreten, eğiten, toplumun bütün siyasi ve toplumsal kuruluşlarını, bunların kuruluş ve çalışmalarını gösteren bilgiler toplamına yurttaşlık (vatandaşlık) bilgisi denir. Yurttaşlık bilgisi eğitiminin amacı, topluma en iyi uyabilen, toplumun kendisine tanıdığı ödevleri iyi bilen bireyler yetiştirmek ve onu eğitmektir ki, biz böyle bireye iyi

yurttaş diyoruz” diye açıklamada bulunmuştur.

Sonuç olarak vatandaşlık eğitimini, insanın doğumu ile içine karıştığı toplumda sürdüreceği yaşam boyunca ihtiyaç duyacağı maddi ve manevi bilgi ve beceri donanımını edinme süreci olarak da değerlendirebiliriz. Bu süreç ailede başlayarak, okullarda devam eder ve toplumsal yaşamın her ortamında sürer gider. Dolayısı ile vatandaşlık eğitiminin resmi eğitim kurumlarında verilmekle beraber toplumu oluşturan tüm insanlar tarafından da verildiği ifade edilebilir. Bu süreç *öğrenen toplum, öğrenen birey* olarak adlandırılabilir. İnsanların üreyerek nesillerini devam ettirdikleri gibi vatandaşlık eğitimi ile de toplumların kendilerini yeniledikleri ve maddi manevi varlıklarını sürdürme gayreti içinde oldukları ifade edilebilir.

2.2.3. Dünyada Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi

Ünal tarafından vatandaşlık ve demokrasi konusunda şu açıklama yapılmaktadır: “Vatandaşlık ve Demokrasinin temellerini İnsan hakları oluşturmaktadır. Bu nedenle dünyada vatandaşlık ve demokrasi eğitiminin tarihi insan haklarının gelişim aşamalarına bağlı olarak ele alınacaktır. İnsan hakları düşüncesinin temelleri ilkçağda atılmıştır. Bu dönemde önemli bir felsefeci olan Konfüçyüs, tüm insanların eşit olduğunu ve insanlığın bir bütün olduğunu belirtmiştir” (Ünal, 1995, s.65).

“Aynı dönemde Kral Hammurabi çıkardığı kanunname ile Babil ülkesindeki tüm insanları ayırım yapmadan aynı kanunlara tabi tutarak bütünlük oluşturmuş ve ülkesinde adaleti sağlamaya çalışmıştır. Orta çağda insan hakları anlayışına baktığımızda, asiller ve din adamlarının ayrıcalıklı sınıflar olarak diğer insanlar üzerinde etkin olduklarını söyleyebiliriz. Önceki dönemlerde görülen toplumsal tabakalaşmanın bu dönemde de görüldüğünü söyleyebiliriz. Bu çağda insan haklarının gelişimi açısından en önemli örneği 1215 tarihli Magna Charta Libertatum oluşturmaktadır. 63 madde içeren şartta kişinin can ve mal güvenliğine sahip olduğu belirtilerek bunlar kralın keyfi müdahalelerine karşı korunmuştur” (Kıncal, 2004, s.43, 45).

“Bu çağda insanlar evrensel, dokunulmaz, devredilemez temel hak ve özgürlüklere yabancısıdır. Yeniçağda Avrupa’ da yaşanan Rönesans, Reform ve Coğrafi keşifler gibi olaylar insanların hayat şartlarını geliştirmeye başlamıştır. Bu nedenle orta çağa oranla insan hakları düşüncesi ilerleme kaydetmiştir. Bu dönemde başlayan Aydınlanma çağı, kilisenin gücünün yıkılmasına neden olmuştur. J. Locke, mülkiyete

dayalı özgürlüğü ve bireyciliği; J. J. Rousseau, eşitlikçi ve halk egemenliğine dayalı anlayışı; Montesquieu, güçler ayrılığına dayalı aristokratik düşünceyi savunmuştur” (Coşkun, 2006, s.75).

“Böylece sahip oldukları düşünceler ile yakın çağ olaylarının temelini oluşturmuşlardır. Yeniçağın sonlarına doğru insanların vermiş olduğu hak ve özgürlük mücadelesi sonuç vermeye başlamıştır. İlk kez İngiltere’de 1689 tarihli Temel Haklar Bildirisi ile insanlara birtakım temel haklar tanınmış ve bu haklara kralın müdahale edemeyeceği kararlaştırılmıştır” (Kıncal, 2004, s.46). “Bunu 1776 tarihli Amerikan Virginia insan hakları bildirisi izlemiş ve bu belgede yer alan yaşama hakkı ve özgürlüğü, mülkiyet hakkı gibi temel haklar aynı yıl yayınlanan Amerikan Bağımsızlık Bildirisi’nde de yer almıştır” (Ünal, 1995, s.67).

“Amerika’da yaşanan gelişmelere ek olarak Avrupa’da 1789 tarihinde yaşanan Fransız İhtilali ve akabinde hazırlanan Fransız insan ve vatandaş hakları bildirisi insan hakları konusunda önemli gelişmelere neden olmuştur. Fransız İhtilaliyle dünyaya yayılan demokrasi, eşitlik, özgürlük ve milliyetçilik gibi kavramlar devletlerin yakınçağda önemli değişimler içine girmesine neden olmuştur. Fransız Anayasasında yer alan insan haklarının en önemlisi; kişi özgürlüğü ve güvenliği, mülkiyet ve baskıya karşı başkaldırı haklarıdır. Bu bakımdan ihtilalin ve hazırlanan bildirgenin temelini eşitsizliğe başkaldırı oluşturmuştur” (Doğan, 2005, s.257).

“Fransız İhtilali ve sanayi devrimi her yönden dünyanın değişim içerisine girmesine neden olmuştur. Sanayi devrimiyle birlikte işçi sınıfının ortaya çıkması temel hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi düşüncesi, toplumsal olarak destek bulmuştur. Yakınçağda, hak ve özgürlüklerin algılanması ve uygulanması, II. Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte başlamıştır. 1948 yılında BM Genel Kurulu İnsan Hakları Evrensel Bildirgesini kabul etmiş, ayrıca 1950 yılında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ni onaylamıştır” (Coşkun, 2006, s.97).

“Antik Yunan’da siteler toplumsal ve siyasal örgütlenmenin egemen biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Demokrasi, bir site devleti olan Atina’nın siyasal düzeni ya da rejimi olarak ortaya çıkmıştır. Atina’da halk yönetiminin en büyük göstergesi sitelerin yurttaşların katıldığı meclis eli ile yönetilmesidir” (Şaylan, 1998, s.14). “Yunan siyasal düşünceleri incelendiğinde demokrasiye yatkın ilk düşünce M.Ö. 700’lerde Hesiodos’la görülür. Ardından Solon, keyfi olmayan ve tüm vatandaşların temyiz

gücüne sahip olması gerektiği yönetim tarzını savunmuştur. Perikles ise Atina demokrasisini hem yüceltmiş hem de savunmuştur” (Yurtseven, 2003, s.5).

“Roma İmparatorluğu’nda demokrasi anlamında en kayda değer dönem M.Ö. 6. yüzyılın sonlarında monarşinin kaldırılmasından itibaren beş yüz yıllık bir dönemdir. Birçok çağdaş ülkenin hukuk bilimine ve kanunlarına öncülük eden medeni hukuk ve ceza hukuku sistemlerinin ilkeleri bu dönemde ortaya konulmuştur” (Yeşil, 2002, s.15).

“Demokrasinin ilk çıkış noktası Atina demokrasisi olmasına rağmen bu demokraside aslında demokrasiyle bağdaşmayan uygulamaların varlığı kendini göstermektedir. Demokrasi yalnızca atası, geçmişi Atinalı olan insanların elindeydi ve diğerleri sadece demokrasiyle ilgili olmayan ve hiçbir söz hakkı olmayan kişilerdi. Eski Yunan site devletlerinde oluşuma giren demokrasinin yanı sıra, İtalya’da *Comita* meclislerinde devlet isleri tartışılırdı. Roma uygarlığı da en az Yunan uygarlığı kadar tarihte derin izler bırakmıştır. Bugünkü batı uygarlığının temelini oluşturan Roma uygarlığındaki devlet hukuk sistemi Yunan felsefesinin ve özgür insan anlayışının izlerini taşımaktadır (Uslu, 2003, s.11).

“Ancak ortaçağın sonlarına doğru burjuvazinin doğması demokrasinin gelişmesi noktasında önemli olmuştur. Burjuvalar, üst düzeyde bulunan aristokratlara karşı demokratik değerlerin savunuculuğunu üstlenmişlerdir. 18.y.y. bu anlamda bir dönüm noktası olmuş ve burjuvazi zaferi kazanmıştır” (Tanilli, 2001, s.31).

Büyükkaragöz’ün 1995’de yayınlanan çalışmasında, demokrasi konusunda, “Demokrasinin büyük atılımlar yaptığı ve gelişme gösterdiği Yeniçağ önemli bir dönemdir. Fransız İhtilali (1789) ile eşitlik, özgürlük, adalet, bağımsızlık gibi düşünceler kapsamlı olarak demokrasiye girmiştir. Özellikle insan hakları konusunda “İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi” bazı haklara değinmiş olmakla birlikte, insan hakları konusunda en önemli ve en büyük gelişme 10 Aralık 1948 tarihinde imzalanan “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi” olmuştur” açıklamasına yer verilmiştir.

Sonuç olarak İnsan haklarının geçmişi ilkçağlara kadar dayanır. Daha o zamanlar Konfüçyüs tüm insanların eşit ve insanlığın bir bütün olduğunu belirtmiştir. Orta çağda insan hakları anlayışında asiller ve din adamlarının diğer insanlar üzerine

etkin oldukları görülür. Orta çağda 1215 tarihli Magna Carta insan hakları açısından önemli bir gelişmedir. İnsanlar hak ve özgürlük mücadelesi vererek yeniçağın sonuna doğru mücadelelerinde başarı sağlamaya başlamışlardır. İngiltere’de 1689 tarihli Temel haklar bildirisini, 1776 tarihli Amerikan Virginia insan hakları bildirisinden sonra Fransa’da yaşanan 1789 Fransız İhtilali ile bu konudaki gelişmeler zirve yapmıştır. Fransız İhtilali ve sanayi devriminden sonra dünya her açıdan hızlı bir değişime girmiştir. Sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda yaşanan gelişmeler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesindeki hakları getirmiştir. Günümüzde birçok devlet tarafından tanınan ve uluslararası geçerliliği olan hukuk kuralları ile insan hakları ve demokrasi konusunda çok daha iyi konuma ulaşıldığı söylenebilir.

2.2.4. Türkiye’de Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi

İnsanın bilgi ile donatılma işlemi olan eğitim gibi çok önemli bir konunun mümkün olduğu kadar geniş bir zaman dilimini içerecek şekilde değerlendirilmesi yapılan işlemi daha sağlıklı kılacaktır. Bu nedenle Osmanlı Devleti’nin mirasçısı olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde VADE cumhuriyet öncesi dönem ve cumhuriyet dönemi olarak iki bölümde ele alınacaktır.

2.2.4.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Bireyin bir devlete veya vatana ait olma durumunu ifade eden vatandaşlık ve yurttaşlık Osmanlı zamanında tabiiyet ile ifade edilirdi. “Osmanlı klasik döneminde tabiiyet, İslam hukuku çerçevesinde değerlendirilir” (Bostancı, 1992, Kaya, 1998, akt. Serbestoğlu, 2014, s.24) “İslam hukuku insanların tümünü tebaa olarak kabul etmekle beraber, Müslüman ve gayrimüslim olarak iki gruba ayırırdı” (Karpat,2009, akt. Serbestoğlu, 2014, s.23) “Osmanlı Devleti’nin tabiiyetle ilgili düzenlemeler yapmasının nedenlerinden birisi şüphesiz modernleşme sürecinin doğurduğu zorunluluktu. Tabiiyet sorunlarının çözümü, İslami yorumlarla mümkün gözüküyordu. Ayrıca ortak değerler etrafında yaratılmaya çalışılan Osmanlılığın hukuki olarak tanımlanması gerekliliği de kanunun hazırlanmasının zorunlu kıldı” (Serbestoğlu, 2014, s.61).

“Osmanlı Devleti çok köklü ve eski bir medeniyete sahip olmasına rağmen, son dönemlerinde geçirmiş olduğu değişimleri halkına yansıtamamıştı. Mevcut okul

sistemi bireyleri siyasi anlamda yeni düzenlenmiş bir toplumda yaşamaya ilişkin sorumluluk kazandırmada yetersiz kalmıştı. Bu da vatandaşlık eğitiminin ihmal edildiğinin bir göstergesiydi” açıklaması yapılmıştır” (Güven, 2000, s.86).

“Meşrutiyet yönetiminin ülkeye getirmiş olduğu değişim, hem devletin bireylerden hem de bireylerin devletten beklentilerini etkilemiştir. Özellikle II. Meşrutiyetle birlikte ülkede vatandaşlık eğitiminin programlara girmeye başladığını söyleyebiliriz. Bu dönemde ilköğretim okullarına “Vatandaşlık-Ahlak-İktisat” adı altında bir ders koyulmuş ve bu ders, 1914 tarihinde müfredat programına, uyruğun devlete karşı görevlerini, padişaha, devlet kurumlarına ve memurlara itaati, meşrutiyet yönetiminin iyiliklerini içeren “Musabakat-ı Ahlakiye” (Ahlak Söyleşileri) adıyla geçmiştir” (Altunya, 2003, s.5). “Osmanlı’da 1908’den sonra “Malumat-ı Medeniye” adlı bir dersin programa girmiş olması son derece anlamlıdır. Çünkü parçalanmış bir imparatorluğu Osmanlılık üst kimliği temelinde bütünlüştürmenin yanı sıra yurtsever yurttaşın inşası yolunda alınan bir dizi önlem arasında öğretim programında yapılacak değişiklikler kaçınılmazdır” (Üstel, 2008, s.73).

2.2.4.2. Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet Döneminde de vatandaşlık hukuku 04 Haziran 1928 tarih ve 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu[TVK] ile düzenlenmiştir. Bu kanun ihtiyaca cevap vermekte yetersiz kalınca, 11 Şubat 1964 tarihli ve 403 sayılı TVK Türk vatandaşlığı ile ilgili konuları içeren ikinci temel kanun olarak yürürlüğe konulmuştur. Bu kanunun bazı hükümleri de 13 Şubat 1981 tarihli ve 2383 sayılı kanunla değiştirilmiştir. Türkiye ve Dünya’da yaşanan gelişme ve değişimlere uyum sağlayabilmek için de en son 12 Haziran 2009 tarihli Resmi Gazete’ de yayınlanan 5091 sayılı TVK yürürlüğe girmiştir.

“Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti’nin tarihe karışması ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması, oluşturulmak istenen ulus-devlet anlayışına bağlı olarak vatandaşlık eğitiminde farklılaşmaları da beraberinde getirdi. 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabulünden hemen sonra, yapılan program değişiklikleri ile ilk ve ortaokullarla ilk öğretmen okullarına, ağırlıklı ahlak eğitimi yapılan Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye derslerinin yerine Yurt Bilgisi dersleri konmuştur” (Altunya, 2003, s.6).

“Cumhuriyet döneminin ilköğretim ders programları alanındaki ilk önemli düzenlemesi, 1926 tarihli İlk Mektep Müfredat Programı ile Malumat-ı Vataniye dersinin adının Yurt Bilgisi olarak değiştirilmesidir” (Gürses, 2011, s.146). Gülmez’e (2001) göre “Yurt Bilgisi dersiyle temel amaç öğrencilere yurt, millet ve milliyet konularında bilgi kazandırmaktır”. Altunya’nın 2003’de yayınlanan çalışmasında, “İlkokullarda Yurt Bilgisi dersinin, 1948’de Yurttaşlık Bilgisi adını aldığını, 1968’de adının kaldırılarak konularının Sosyal Bilgiler dersi programına eklendiğini görüyoruz. Ortaokullarda ise 1927’de Vatani Malumat Dersi, 1930’da Yurt Bilgisi, 1949’da Yurttaşlık Bilgisi adını aldı; 1970’te adı kaldırılarak konuları Sosyal Bilgiler programına eklendi; 1984 yılında Vatandaşlık Bilgileri adıyla yeni bir ders haline geldi; 1998 yılında ise Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi adını almıştır”.

Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersi, 2005-2006 eğitim-öğretim yılına kadar 7. ve 8. sınıflarda vatandaşlık eğitiminde büyük bir rol oynamış; ancak yine aynı eğitim-öğretim sürecinde bu ders müfredattan kaldırılmıştır. Bu dersin boşluğu doldurulamayınca hazırlanan yeni müfredatla sadece ortaokul 8. sınıfları kapsayacak şekilde VADE dersi adı altında yeni bir müfredat hazırlandı. Bu müfredat 2010-2011 eğitim-öğretim yılında seçmeli ders olarak uygulanmaya başlanmış, 2011-2012 eğitim-öğretim yılından itibaren de zorunlu ders olarak Milli Eğitim Programındaki yerini alarak okutulmaya başlanmıştır. 2012 yılında hazırlanan 4+4+4 adlı yeni Milli Eğitim Programına göre, VADE dersi, 2014-2015 eğitim-öğretim yılında son kez 8. sınıflarda okutulmuş olup; 2015-2016 eğitim-öğretim yılında İlkokul 4. sınıflarda İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Eğitimi adı ile yeni bir ders olarak okutulmaya başlanmıştır.

Türkiye’de VADE süreci cumhuriyet öncesi dönem ve cumhuriyet dönemi olarak iki bölüm halinde değerlendirilmiştir. Cumhuriyet öncesi dönemden maksat konunun Osmanlı Devleti’ndeki sürecidir. Vatandaşlık Osmanlı döneminde tabiiyet olarak anılıyor ve İslam hukuku dâhilinde ele alınıyordu. Osmanlı zamanında İslam hukukunun dünyada yaşanan modernleşme sürecine uygun olarak güncellemede başarı sağlanamaması tabiiyet sorunlarının çözümünü zorlaştırdı. Osmanlı Devleti tabiiyet sorunlarının çözümü için Tabiiyet-i Osmaniye Kanununu çıkardı.

Her ne kadar kanun çıkarılsa da Osmanlı Devleti içeride ve dışarıda yaşanan değişimleri halkına yansıtmakta başarı gösterememişti. Bu durum aslında eğitim sisteminin başarılı olamadığının işareti idi. Osmanlı’da II. Meşrutiyetin devamında

vatandaşlık eğitimi eğitim programına alınmıştır. İlkokullarda Vatandaşlık-Ahlak-İktisat dersi verilmeye başlanmış, 1908'den sonra Malumat-ı Medeniye ve 1914 yılında de Musabahat-ı Ahlakiye (Ahlak Söyleşileri) adlı dersler okutulmuştur.

Cumhuriyet Döneminde de vatandaşlık hukukunu düzenleyen yasalar çıkarılmıştır. Bu yasalar ülke içerisinde ve dünyada meydana gelen değişimlere göre devamlı güncellenmektedir. Osmanlı Devleti'nin tarihe karışmasından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti eğitim öğretim konusunda 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu yürürlüğe koymuştur. Okullarda Malumat-ı Ahlakiye dersinin yerine Yurt Bilgisi dersi okutulmaya başlanmıştır. Yurt Bilgisi dersinin adı daha sonra Yurttaşlık Bilgisi olarak değiştirilmiştir. Ders konuları bir süre Sosyal Bilgiler Dersine eklenerek işlenmiş, Vatandaşlık Bilgileri, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi adı altında ders olarak okutulmuştur. 2015-2016 Öğretim yılı itibari ile ilkokul 4. sınıflarda İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Eğitimi adı ile yeni bir ders olarak okutulmaya başlanmıştır.

Kısaca insan ve insanın yaşamı ile doğrudan ilgili olan tabiiyet, vatandaş, vatandaşlık, insan hakları ve demokrasi konuları geçmişten günümüze eğitimin konusu olmuştur. İnsanlığın yaşadığı değişimlere paralel olarak bu konuda yapılan eğitim faaliyetlerinin içerik ve şeklinde de değişimler yaşanmaktadır. Türkiye'de insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konularında yapılan eğitimde günün gereklerine göre geliştirilmekte, yaşadığı çağı anlayabilen ve çağın gereklerine uygun yaşam sürececek birey yetiştirilmeye çalışılmaktadır.

2.2.5. Türk Vatandaşlığı Kanunu (Kanun No: 1312, Tarihi: 23.05.1928)

Aybay'ın 2006'da yaptığı bir çalışmada TVK ile ilgili olarak, "23 Mayıs 1928 tarihli ve 1312 sayılı TVK Cumhuriyet döneminde, uyrukluk hukuku alanındaki ilk kapsamlı düzenlemedir. Kanun vatandaşlığın kazanılması, kaybı ve evlenmenin vatandaşlığa etkisi olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Bu kanun soydanlık (kan bağı) ilkesini çok geniş bir biçimde benimsemişti. Kanunun birinci maddesine göre, "Bir Türk ana veya babanın Türkiye'de veya ecnebi memlekette doğan çocukları Türk vatandaşı" olarak tanımlanmıştır (madde 1). Çocuğun evlilik içi veya evlilik dışı doğması da bu durumu değiştirmemiştir" denir.

Anası veya babası Türk olan çocuklar evlilik dışı da doğmuş olsa kanunun ikinci

maddesinde Türk vatandaşı olarak tanımlanmıştır. Doğan (1999) tarafından yapılan bir çalışmada, “yabancı ana ve babadan Türkiye’de doğan çocuklara rüşt yaşına ulaşmalarından itibaren üç yıl içinde Türk vatandaşlığını seçme imkânı da tanınmaktaydı” denilmektedir. Aybay (2006) çalışmasında, “kan bağı ilkesinin yanı sıra, toprak (doğum yeri) ilkesine de ek olarak yer vermişti. Türkiye’de doğup da anası babası veya bunlardan biri (yurtsuz) olan çocuklarda Türk yurttaşı oluyorlardı” açıklamasını yapmıştır.

2.2.6. *Türk Vatandaşlığı Kanunu (Kanun No: 403, Tarihi: 11.02.1964)*

Aybay’ın 1982’de yayınlanan çalışmasında 403 sayılı TVK hakkında, “403 sayılı ve 11 Şubat 1964 tarihli TVK Türk vatandaşlığının kazanılması, kaybedilmesi ve kanıtlanması gibi sorunlar konusunda temel kanun ’dur. TVK, bir yandan yurttaşlık konusunda uluslararası düzeydeki çağdaş gelişmelere, öte yandan 1961 Anayasasının yurttaşlıkla doğrudan veya dolaylı olarak ilgili ilkelerine uygun düzenlemeler getirmeye çalışmıştır. Özellikle yurttaşlığın kanıtlanması (ispatı) ve yargı denetimi gibi konularda, eski kanunlarda, bulunmayan hükümlere yer vermiş olması önemli bir aşama olmuştur” açıklaması yapılır.

Aybay’ın 2006’da yayınlanan çalışmasında, 403 sayılı TVK konusunda, “403 sayılı TVK, uyruklu konusunda erişilmesi istenen ideal durumu saptamak üzere uluslararası düzeyde benimsenmiş üç ilkenin gerçekleşmesi bakımından, mükemmel değilse de, hayli başarılı düzenlemeler getirmiştir. Kanun hazırlanmasında “herkesin bir uyrukluğ olmalı” ve “kişi, uyrukluğunu seçmede ve değiştirmede özgür olmalı” ilkeleri göz önünde bulundurulmuş ve bu ilkelere, olabildiğince ters düşmeyen çözümler öngörülmüştür” bilgisi verilir. Nomer’in 1997’deki çalışmasında çocuğun Türk sayılabilmesi konusunda, “anne veya babanın birisinin Türk olması çocuğun Türk sayılması için yeterlidir” denilmektedir. Çocuğun Türk sayılmasında doğum yerinin ve nesebinin belli olup olmaması önemli değildir. Anne veya babası Türk ise, çocuk Türk’tür

2.2.7. *Türk Vatandaşlığı Kanunu (Kanun No: 5091, Tarihi: 12.06.2009)*

11 Şubat 1964 tarihinde yürürlüğe giren 403 sayılı TVK, son yıllarda meydana gelen değişimlere ve yaşanan gelişmelere cevap veremez hale gelmiştir. TVK ’da yapılan değişikliklerle kanunun yapısı iyice bozulmuştu. Yamalı bohçaya dönen TVK ’nın yeniden hazırlanarak güncellenmesi zorunluluk halini aldığı için gerekli çalışmalar

yapılmış ve hazırlanan yeni TVK, 12 Haziran 2009 tarihinde Resmi Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Yeni TVK 'nın getirdiği yeniliklerin başında, 403 sayılı TVK 'ya göre Türk vatandaşlığını kaybedenler hakkında yapılan düzenleme gelmektedir. 5091 sayılı TVK 'nın 43. maddesi ile yapılan bu düzenleme şöyledir:

“403 sayılı Türk Vatandaşlık Kanunu'nun 25'inci maddesinin (a), (ç), (d) ve (e) bentleri uyarınca Türk Vatandaşlığını kaybetmiş olan kişiler başvuruları halinde, milli güvenlik bakımından engel teşkil edecek bir hali bulunmamak kaydıyla, Türkiye'de ikamet etme şartı aranmaksızın Bakanlar Kurulu Kararı ile yeniden Türk Vatandaşlığına alınabilirler” (TVK, 2009).

5091 sayılı TVK 'nın 12. maddesi Türk vatandaşlığının kazanılmasında istisnai haller olarak eklenmiş yeni maddeler arasındadır. Madde kanunda yer aldığı şekliyle şöyledir:

Türk vatandaşlığının kazanılmasında istisnai haller

MADDE 12 – (1) Millî güvenlik ve kamu düzeni bakımından engel teşkil edecek bir hali bulunmamak şartıyla Bakanlığın teklifi, Bakanlar Kurulunun kararı ile aşağıda belirtilen yabancılar Türk vatandaşlığını kazanabilirler.

a) Türkiye'ye sanayi tesisleri getiren veya bilimsel, teknolojik, ekonomik, sosyal, sportif, kültürel, sanatsal alanlarda olağanüstü hizmeti geçen ya da geçeceği düşünülen ve ilgili bakanlıklarca haklarında gerekçeli teklifte bulunan kişiler.

b) Vatandaşlığa alınması zaruri görülen kişiler.

c) Göçmen olarak kabul edilen kişiler (TVK, 2009).

5091 sayılı TVK 'nın çok vatandaşlık konusunu düzenleyen 44. madde ise kanunda aşağıda belirtildiği şekilde yer almıştır.

“Herhangi nedenle yabancı devlet vatandaşlığını kazanan kişilerin, bu durumlara ilişkin belgeleri ibraz etmeleri ve yapılacak inceleme sonunda kayden aynı kişiler olduklarının tespiti halinde, nüfus aile kütüklerindeki kayıtlarına çok vatandaşlığa sahip olduklarına dair açıklama yapılır” (TVK, 2009).

403 sayılı TVK 'da tanınmış olan *çifte vatandaşlık* durumu 5091 nolu TVK 'nın 44. maddesi ile *çok vatandaşlık* haline getirilmiştir.

Bu bilgiler ışığında kısa bir değerlendirmeyi kültür kelimesinden yola çıkarak şöyle yapabiliriz: Şeker'in 2011 yılında yaptığı çalışmada kültür hakkında, “kültürün şimdiye kadar yerli ve yabancı sosyologlar tarafından 350'yi aşkın tanımı yapılmıştır. Bu tanımlardan hareketle kültür, bir milletin tarihi, edebiyatı, inancı, örf ve adetleri, yani maddi ve manevi değerler sisteminin birlikteliğidir. Milletlerin yaşam tarzı, giyimi, gelenek ve görenekleri kültürün maddi yönünü meydana getirirken, inançları da manevi yönünü oluşturmaktadır” bilgisi verilir.

Kültür TDK sözlüğünde “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü” olarak tanımlanmıştır. Bu açıdan bakarsak hayatımızda yer alan maddi manevi her şeyin geçmişten günümüze gelişerek geldiğini söylemek yerinde olabilir. Bu nedenle vatandaşlık kavramı da insanlık tarihi boyunca farklı isimler altında kullanılagelen bir kavram olarak değerlendirilebilir.

Ancak yeryüzündeki insan nüfusunun artmasına bağlı olarak artan göçler, savaşlar, ticaret vb. sebeplerle karmaşıklaşan devletlerarası ilişkiler ve farklı devletlere mensup insanlar arası ilişkiler vatandaşlık kavramının tanımlanmasını ve vatandaşların ait oldukları ülke ve diğer ülkelerdeki hak ve sorumluluklarının belirlenmesini zorunlu kılmıştır. Bu hak ve sorumluluklar modern zamanlarda yaşanan gelişme ve değişmelere bağlı olarak daha da karmaşık bir hal almış, ihtiyaçlara bağlı olarak ulusal ve uluslararası yasal düzenlemeler yapılmıştır. Küresel bir köy haline gelen günümüz dünyasında, 5091 nolu TVK ile açıkça tanınan “çok vatandaşlık” tanımından da hareket ederek vatandaşlık tanımının vatan sınırlarını zorladığı ve giderek küresel bir anlam kazanmaya başladığı söylenebilir. Küresel olarak anlam kazanan vatandaşlığın yer yer *dünya vatandaşlığı* şeklinde ifade edilmeye başlandığı söylenebilir.

2.3. Demokrasi Kavramı

Öncelikle kavram nedir? diye akla gelebilecek bir soru şöyle cevaplandırılabilir: “*Kavram*, nesnelere ya da olayların ortak özelliklerini kapsayan ve bir ortak ad altında toplayan genel tasarımıdır” (TDK). Bir nesnenin zihindeki tasarımıdır. İnsanın toplumsal yaşamını düzenleyen ve insana hak ettiği değeri veren ve insanın haklarını en iyi koruyan, korunup yaşatılması için uygun ortam sağlayan demokrasi kavramının tarihi M.Ö. 5. yüzyıla kadar dayanır. Bu kadar eski bir geçmişe sahip olan demokrasi kavramı anlam ve önemini korumuş hatta her geçen gün önem kazanarak günümüze kadar gelmiştir. Demokrasi günümüz dünyasında tercih edilen en iyi yönetim şekli olarak bilinmekte ve yaşaması ve yaşanması için uğrunda çok ciddi mücadeleler verilmektedir.

2.3.1. Demokrasinin Tanımı

Tanım kelimesi tarif ile eşanlamlıdır ve şu anlama gelir. Bir kavramın, bir sözcüğün, bir nesnenin vb. ayırıcı özelliklerinin/ana özelliklerinin tümü demektir. Demokrasi kavramı genel olarak değerlendirildiğinde hep tartışmalı bir kavram olagelmıştır. Atar (1997) demokrasi konusunda “Demokraside ortak bir tanıma ulaşmanın zor olduğu, ancak demokrasinin totaliterizm, otoriterizm, mutlakiyet, diktatörlük ve otokrasi olmadığından hiç kimsenin şüphesinin olmadığı herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir” açıklamasını yapar (Atar, 1997, s.73). “Demokrasi herkesin metresidir ve bir sevgilisi başkalarının onun lütuflarından haksız yere yararlandıklarını görse bile o sevgilisinin gözündeki çekiciliğini bir şekilde yitirmez” (Crick, 2012, s.7).

Doğan (2005) tarafından yapılan bir başka tanımda ise demokrasi halk yönetmesi olarak tanımlanır. “Özgür bir seçim sistemi sonucunda seçilen temsilcilerden kurulan halk yönetmesi” (Doğan, 2005, s.147). “Demokrasi, ortaya çıktığı dönemlerde, ilerleyen tarihsel sürecinde farklı tanımlamalarla da açıklanmıştır. Eski Yunan’da halkın ve çoğunluğun egemenliği anlamında kullanılmıştır; fakat çoğunluk aynı zamanda yoksul olduğu için, *yoksul çoğunluğun yönetimi* anlamına da gelmiştir” (Dalh, 2001, s.15). “Birçok kişi tarafından farklı yorumlanan demokrasi, özünde halkı ve siyaseti yani devlet yönetimini temel almaktadır. Demokrasi, “ortak kararlara eşit katılım ” olarak tanımladığı gibi “toplum için bağlayıcı kuralların ve politikaların halkın denetimi altında belirlendiği bir karar alma şekli” olarak ta tanımlamıştır” (Beetham, 2006, s.49).

“Bir siyasal düzenin demokratik olarak nitelendirilmesi için siyasi eşitliğin bir şekilde hayata geçirilmesi gerekir. Demokratik bir toplumda bireyler haklarının ve görevlerinin bilincinde olmalıdırlar. Bu hak ve görevlerin bilincinde olanlar bunların gereklerini mutlaka yerine getirmek zorundadırlar. Yeterli düzeyde gelişmemiş bir toplumda bireylerin hem görevleri hem de hakları ön plana çıkmalıdır. Dolayısıyla bir gereklilik olarak ortaya çıkan kültür birikimine ve eleştirel düşünme anlayışına sahip olunması, haklarını ve görevlerini bilen vatandaş katılımının sağlanması demokratik gerekliliğin önemli basamaklarının başında gelir” (Kıncal, 2004, s.34).

“Demokrasi ve cumhuriyet ilkeleri, çağdaş toplum düşüncesinin temellerini oluşturur. İnsan haklarına dayalı demokratik toplum yapısı; insanın odak alındığı, demokratik, laik sosyal hukuk devletinin işlerlik kazandığı, her alanda insanca yaşama ve

gelişmenin temel amaç ve hedef olduğu, katılım, dayanışma ve paylaşmanın toplumsal bütünleşmeyi sağladığı, karşılıklı sevgi, saygı ve hoşgörünün ilişkilerde temel olduğu, sorumluluk sahibi ve bilinçli vatandaşların etkili olduğu bir toplum düşüncesini gerektirir” (Cılga, 2001, s.151).

“Demokrasi bir sınıfa değil topluma ait bir yönetim şeklidir. Bu yüzden toplumun tamamı tarafından iyi öğrenilmelidir. Bireyleri hoşgörülü kılmak zorunda olan demokrasi, başkalarının haklarına saygılı olmayı ve bu nedenle de özveride bulunmayı gerektirdiğinden oldukça güç bir yönetim biçimi olarak kabul edilmektedir” (Koca, 1998, s.12).

2.3.2. Demokrasi Düşüncesinin Gelişimi

Kıncal'ın 2004'de demokrasi konusunu ele aldığı çalışmasında, “Demokrasi düşüncesinin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. İnsan yaşamının düzenleniş biçimiyle ilgili düşünceler, insanlığın ilk dönemlerinden itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Aynı yaklaşım biçimi, demokrasi düşüncesinin gelişim süreci içinde geçerlidir” denir. Yeşil (2002) demokrasiyi ele aldığı çalışmasında, “İnsanlık tarihiyle eş tutulan demokrasinin ilk uygulamaları, M.Ö. 10. yüzyılın sonundan itibaren kurulup M.S. 1. yüzyıla kadar devam eden Antik Çağ dünyasının ilk karakteristik devlet biçimlerinde görülmektedir. Bu devletçiklerde, toplumları ilgilendiren çeşitli kararlar her bireyin katılımıyla alınırdı” denmektedir.

Dahl'ın 2001'deki çalışmasında demokrasi düşüncesinin anlamsal ifadesi, “Demokrasi anlamsal olarak, Yunanca demos (insanlar); kratos (yönetmek) sözcüklerini birleştirerek demokrasi ya da demokratia terimini ilk kullanan Yunanlar, büyük ihtimalle de Atinalılar olmuştur. Demos sözcüğünün Atina'da genellikle bütün Atinalılar, bazen de halk, hatta kimi zaman sadece fikir anlamına gelmesi de ilginçtir. Anlaşıyor ki demokrasi sözcüğü, onu eleştiren aristokratlar tarafından kendilerinin yönetimdeki kontrolünü savaşılarak ellerinden alan sıradan halkı küçük gördükleri için kullandıkları bir sıfattı. Her durumda democratia özellikle Atinalılar ve diğer Yunanlılar tarafından Atina'nın ve Yunanistan'daki diğer şehirlerin yönetimini açıklamak için kullanılıyordu” dur.

Şaylan (1998)'a göre demokrasi düşüncesinin hayata geçirilmesi ile, “Platon, demokraside yurttaş bireyin elde ettiği siyasal gücü kendi sonsuz çıkarlarına yönelik olarak kullanacağı ve bunun da kaçınılmaz toplumsal çatışma ve gerilimleri

arttırdığını düşünmektedir. Platon için demokrasi bilginin, bilgeliğin ve faziletin ön plana çıkmadığı bir siyasal düzen türüdür. Demokrasi Platon için Tiranlığa geçiş aşamasını oluşturmaktadır. Aristoteles'e göre demokraside demos yönetmektir ama burada demosa verilen anlam, sokaktaki kalabalıktır. Buna göre demokrasi bütün toplumun halk tarafından yönetimi anlamını taşımamaktadır. Aristoteles'te Platon gibi, demokrasi ile yönetmek için gerekli özelliklere (bilgi, bilgelik ve beceri) sahip olmayan sıradan insanların güç sahibi olacaklarını düşünmektedir".

Kıncal (2004) en iyi yönetim şekline ilişkin yapılan felsefi tartışmalar ile ilgili olarak, "Platon'un başlattığı en iyi yönetim biçimine ilişkin felsefi tartışmalar, Eflatun ve Aristo'dan sonra da devam etmiş ve günümüzde de devam etmektedir. Hiç şüphesiz, demokrasi dışı çözüm önerileri ortaya koyan filozoflarda olmaktadır. Örneğin, Eflatun, Atina demokrasisini, şiddetli sınıf çatışmalarına ortam hazırladığı, kültür düzeyini düşürdüğü ve ahlaki yozlaşmaya yol açtığı için ağır bir şekilde eleştirmektedir. Benzer yaklaşım biçimleri, daha sonraki dönemlerde de ortaya çıkmıştır. Fakat günümüzde, farklı düşünürlerin çok büyük çoğunluğunun, insanlar için en uygun yaşam biçiminin, demokratik yaklaşım biçimi olduğu konusunda uzlaştıkları dikkati çekmektedir".

Sonuç olarak demokrasinin başlangıcı M.Ö. 10. yüzyıllara kadar dayanmaktadır. Eski Yunan, demokrasinin ortaya çıktığı yer olarak görülmektedir. Demokrasi birçok farklı tanım ile açıklanmaya çalışılmaktadır ama demokrasinin temel çerçevesi insanlar arasında siyasal eşitlik ve yönetime katılımdır denebilir. Platon ise bu noktada bireyin elde ettiği siyasal gücü kendi çıkarları için kullanabileceğinden hareketle bunun sonucunun toplumsal çatışma ve gerilim olacağını düşünmüştür. Aristoteles'te Platon gibi bilgi, bilgelik ve beceri sahibi olmayan sıradan insanların güç sahibi olmalarının sorunlara yol açacağına düşünmektedir. Şiddetli sınıf çatışmalarına yol açtığı gerekçesiyle demokrasi Eflatun tarafından da eleştirilmiştir. Fakat günümüzde siyasal eşitlik ve yönetime katılım insanoğluna cazip gelmektedir. Bu çekişlilik günümüz dünyasında demokrasiyi vazgeçilmez kılmaktadır.

2.3.3. *Demokrasi ve Toplum*

İnsan sosyal bir varlıktır. Sosyalliği gereği topluluk halinde yaşar ve toplumları oluşturur. Toplumsal yaşam ise doğal olarak topluluğu oluşturan insanların organize olmasını gerekli kılar. Demokrasi düşüncesi de toplumların organize olma çabalarının sonucu olarak doğmuştur. Demokrasinin toplumsal yaşamda hayata

geçirilmesi belirli aşamalardan geçerek gerçekleşmiştir.

Beetham ve Boyle'nin 1998'de yaptıkları çalışmada, "İnsanlar farklı grup ve örgütlenmelerin üyeleri olarak yaşarlar. Bunlardan bazıları ise; aile, komşuluk, kulüpler, çalışma birimleri ve devlettir. En büyüğünden en küçüğüne tüm bu yapılanmalarda bütün olarak organizasyonun ulaşmak istediği amaç, takip edilecek metotlar, üyeler arasında sorumluluk ve nimetlerin dağılımı hakkında kararlar alınmalıdır. Bu kararlar bireyler tarafından sadece kendileri için alınan bireysel kararların tersine kolektif kararlardır. Demokrasi, organizasyonları bütün olarak etkileyen kararların organizasyonun tüm üyelerince alınması ve karar alma mekanizmasında herkesin eşit haklara sahip olması idealinden oluşur. Diğer bir ifadeyle demokrasi, kolektif karar verme süreci üzerinde "halk denetimi" ve bu denetimin kullanımında hakların eşitliği ikiz prensibini gerektirir" denir.

Kıncal (2004)'a göre, "toplumu oluşturan birey ve gruplar arasındaki karşılıklı ilişkiler arasında zıtlık ve çatışmalar ortaya çıkar. Çünkü toplumu oluşturan birey ve grupların çıkarları, dünya görüşleri ve değer yargıları birbirinden farklıdır. Bu farklılık söz konusu çelişki ve zıtlışmayı doğurmaktadır. Bireylerin kendi içinde, bireyler arasında, ailede, meslek gruplarında, toplumsal tabaka ve toplumsal sınıf ve uluslarda bu çelişkilerin ortaya çıktığı görülür. Ama belli toplumsal gruplar için oluşturulan ortak amaçlar, var olan çelişkili durumu bir üst düzeye aktarmayı sağlar. Böylece ortak amacın gerçekleşmesinin sağladığı tatmin ve dayanışma, ilgili düzeydeki çatışmayı ortadan kaldırmaktadır".

Açıklamalardan anlaşıldığı üzere insanoğlu toplumsal bir varlıktır. İnsanlar farklı grup ve örgütlenmelerin üyesi olarak hayatı daha anlamlı yaşarlar. Birey olarak insanın ve üyesi bulunduğu kurum, kuruluş ve toplumsal hayatın her anı bireysel ve toplumsal olarak alınan kararlar ile yaşanır. Bu karar alma süreçlerinde karşılıklı ilişkiler, zıtlışmalar ve çatışmalar meydana gelebilir. Ortak amaçların belirlendiği toplumsal yaşam, sağladığı huzur ve dayanışma ile zıtlışma ve çatışmaları azaltacaktır. Bu aşamada kolektif karar verme süreci ve bu süreç üzerinde etkili olan halk denetimi olarak görülen demokrasinin tarihi süreci incelenecektir.

2.3.4. Tarihi Süreçte Demokrasi ve Gelişimi

Demokrasinin tarihi süreci ve gelişim seyri iki bölüm olarak ele alınacaktır. Önce genel anlamda Dünya’da demokrasinin tarihi süreci ve gelişimi ve daha sonra da Türkiye’de demokrasinin tarihi süreci ve gelişim seyri incelenecektir.

2.3.4.1. Dünya’da Demokrasinin Gelişimi

Demokrasinin geçmişinin insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenebilir. Çünkü demokrasi insanların ortak yaşama alanlarını düzenler. İnsanlar topluluk halinde yaşama başlamaları ile ortak yaşam ile ilgili düzenlemelere ihtiyaç duymuşlardır. O zaman bu yolun uzunluğunun, bir başka ifade ile demokrasinin başlangıç noktasının insanların toplum halinde yaşamaya başladıkları dönemlere kadar gittiği ifade edilebilir.

Şaylan (1998) demokrasinin tarihi geçmişi ile ilgili olarak, “Antik Yunan’da sitelerin toplumsal ve siyasal örgütlenmenin egemen biçimi olarak ortaya çıktığını” söylemektedir. Ayrıca Şaylan (1998), “Demokrasi, bir site devleti olan Atina’nın siyasal düzeni ya da rejimi olarak ortaya çıkmıştır. Atina’da halk yönetiminin en büyük göstergesi sitelerin yurttaşların katıldığı meclis eli ile yönetilmesidir” der. “Yunan siyasal düşünceleri incelendiğinde demokrasiye yatkın ilk düşünce İ.Ö. 700’lerde Hesiodos’la görülür. Ardından Solon, keyfi olmayan ve tüm vatandaşların temyiz gücüne sahip olması gerektiği yönetim tarzını savunmuştur. Perikles ise Atina demokrasisini hem yüceltmiş hem de savunmuştur” (Yurtseven, 2003, s.5).

“Atina demokrasisi ile ilgili anlatılan bilgilere baktığımızda Atina demokrasisini o dönem için üstün bir demokrasi olarak görmemizi sağlayabilir. Ancak bu durumu abartmamak gerekir. Çünkü Atina demokrasisinde bazı olumsuzluklar kendini göstermiştir. Örneğin Atina nüfusu Atina’nın en parlak olduğu zamanda yaklaşık olarak 300.000 olarak bilinmektedir. Bu nüfusun içerisinde Atina’da yaşayan ancak köleler ve Atinalı olmayan insanlar büyük bir çoğunluk olarak kendini göstermektedir. Atinalı sayılabilmek için kişinin anne ve babasının da Atinalı sayılması gerekmektedir. Bununla beraber yönetime katılmak için de Atinalı olmak yeterli olmaktadır; ancak 20 yaşını geçmiş erkek Atinalılar yöneten meclise (Ekklesia) katılma hakkına sahiptir. Yaklaşık 300.000 kişi Atina’da egemenlik sahibi Demos olarak kendini göstermektedir. Atinalı sayılmayanların ve tabii ki kölelerin

yönetimde hiçbir şekilde söz hakları yoktur” (Şaylan, 1998, s.14).

“Atina demokrasisi köle ve esir olmayanlar arasındaki eşitliği sağlamasına rağmen, insanlar arası eşitliği sağlayamamıştır. Atina halkına baktığımız zaman köle nüfusunun çok fazla olduğu görülmektedir. Açıkça sayıca fazla durumdaki köleler sayıca az olarak nitelenen gerçek Atinalılar tarafından dışlanmaktaydı. Buradan çıkacak sonuç ise demokrasinin dışlanan köleler tarafından etkilenmiş olması gerçeğidir” (Finley, 2003, s.25). Yeşil’e (2002) göre demokrasinin çıkış yeri her ne kadar Atina olsa da, Atina’da demokrasi ile uyuşmayan uygulamalar vardır. Atina’da demokrasi sadece atası Atinalı olanların tasarrufunda idi. Diğer insanların söz hakkı olmaması bunun göstergesidir.

“Eski Yunan site devletlerinde oluşuma giren demokrasinin yanı sıra, İtalya’da “Comita” meclislerinde devlet işleri tartışılırdı. Roma uygarlığı da en az Yunan uygarlığı kadar tarihte derin izler bırakmıştır. Bugünkü batı uygarlığının temelini oluşturan Roma uygarlığındaki devlet hukuk sistemi Yunan felsefesinin ve özgür insan anlayışının izlerini taşımaktadır” (Uslu, 2003, s.11). “Roma İmparatorluğu’nda demokrasi anlamında en kayda değer dönem M.Ö. 6. yüzyılın sonlarında monarşinin kaldırılmasından itibaren beş yüz yıllık bir dönemdir. Birçok çağdaş ülkenin hukuk bilimine ve kanunlarına öncülük eden medeni hukuk ve ceza hukuku sistemlerinin ilkeleri bu dönemde ortaya konulmuştur” (Yeşil, 2002, s.15).

“Ortaçağ düşüncesinde dinsel düşünüş etkisi çok büyük olmuş ve bütünüyle ortaçağ düşüncesüne egemen olmuştur. Bu hem batı hem de doğu toplumları için geçerlidir. Eski Yunan ve Roma’nın köleci toplumu ortaçağda Feodal düzene geçişte etkili olmuştur. En üstte kral ya da imparator, altta vasallar (Avrupa feodal sisteminde, derebeyine hizmetleri karşılığında kendisine toprak ve köylü (yurtluk tahsis edilen kişiler) ve geniş tabanda ise serfler bulunurdu. Bu dönem bilimin ve özgürlüklerin egemen olmadığı karanlık çağ olarak adlandırılıyordu” (Yurtseven, 2003, s.14).

“Ortaçağın sonlarına doğru burjuvazinin doğması demokrasinin gelişmesi noktasında önemli olmuştur. Burjuvalar, üst düzeyde bulunan aristokratlara karşı demokratik değerlerin savunuculuğunu üstlenmişlerdir. 18. yy. bu anlamda bir dönüm noktası olmuş ve burjuvazi zaferi kazanmıştır” (Tanilli, 2001, s.31).

“Magna Carta (1215) ortaçağdaki en önemli gelişmelerden biri olarak

nitelendirilmektedir. İngiltere Kralı I. John imzaladığı bu fermanla yetkilerinin küçük bir bölümünü feodal beylere devrediyordu. Bu fermanın demokrasiye en önemli katkısı halkın kanunlara uyması gerektiği ve birlikte yaşam idi. Demokrasinin büyük atılımlar yaptığı ve gelişme gösterdiği Yeniçağ önemli bir dönemdir. Fransız İhtilali (1789) ile eşitlik, özgürlük, adalet, bağımsızlık gibi düşünceler kapsamlı olarak demokrasiye girmiştir. Özellikle insan hakları konusunda “*İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi*” bazı haklara değinmiş olmakla birlikte, insan hakları konusunda en önemli ve en büyük gelişme 10 Aralık 1948 tarihinde imzalanan “*İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*” olmuştur” (Büyükkaragöz, 1995, s.5,6).

Dünya’da demokrasinin tarihi gelişimine baktığımızda demokrasinin iki bin beş yüz yıllık bir geçmişi olduğu görülmektedir. Eski Yunan, demokrasinin çıkış yeri olarak bilinmektedir. Her ne kadar demokrasinin çıkış yeri Atina olsa da Atinalı olmayanlara söz hakkı tanınmaması Atina demokrasisi için ciddi bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Çünkü Atina demokrasisi insanlar arası eşitliği sağlayamamıştır. Nüfus oranı olarak bakıldığında köle ve esirlerin yönetimde söz sahibi olanlardan çok daha fazla olması demokrasi açısından daha olumsuz bir durumdur. Ortaçağda burjuvalar aristokratlara karşı demokratik değerleri savunmuşlardır. Magna Carta ortaçağdaki en önemli gelişmelerden biri olmuştur. 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali ile eşitlik, özgürlük, adalet ve bağımsızlık demokrasi düşüncesine dâhil olmuştur. İnsan Hakları ve Evrensel Beyannamesi 10 Aralık 1948 tarihinde imzalanması, demokrasi ve insan hakları konusunda en önemli gelişmelerden biri olmuştur.

Sonuç olarak demokrasi kendi kendisini yenileyerek yaşayan bir yönetim ve yaşam şeklidir. Demokrasi geliştikçe insan hakları konusunda gelişme sağlanmış ve buna bağlı olarak toplumların yaşam standartları da olumlu yönde değişme ve gelişme göstermiştir. Farklı toplumlar tarafından demokrasinin sağladığı katkılar görüldükçe demokratik toplumların sayısı da artmıştır. Toplumun oluşturan her ferдин demokrasinin önemini kavraması ve bu konudaki bilinç düzeyi, demokrasinin olumsuzluklarını aşma konusunda karşılaşılan zorluklarla başa çıkma konusunda ciddi katkı sağlayacaktır.

2.3.4.2. Türkiye’de Demokrasinin Gelişimi

Türkiye’de demokrasinin gelişimi, demokrasinin Dünya’da gelişimine bağlı olarak

benzer süreçlerden geçmiştir. Ama Türkiye’de demokrasinin tarihi geçmişi Osmanlı Devleti’nin yönetim şekline bağlı olarak çok derin değildir. Yeşil (2002) tarafından yapılan çalışmada, ”Gerçek anlamda demokratikleşme süreci ülkemizde yaklaşık iki yüz yıllık bir geçmişe sahiptir. Türkiye tarihinde cumhuriyetin ilanını bir dönüm noktası olarak kabul edersek demokratikleşme sürecini cumhuriyet öncesi dönem ve cumhuriyet sonrası dönem olmak üzere ikiye ayırmak daha doğru olacaktır. Çünkü cumhuriyet öncesi dönemde özellikle Osmanlı Devleti’nde yönetim mutlakiyet ve meşrutiyet olarak kendini göstermiş, cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni bir rejim benimsenip padişahlık son bulmuştur” denir. Bu açıklamalardan hareketle Türkiye’de demokrasinin tarihi gelişimini cumhuriyet öncesi dönem ve cumhuriyet dönemi olarak ele alınacaktır.

2.3.4.3. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Demokrasi

Demokrasinin Türk siyasi hayatına girişi hakkındaki bir çalışmada, “Türk siyasi hayatında demokrasinin değerlerinin ve fonksiyonlarının tespit edilmesinde en önemli iki nokta siyasi gelişmelerin takip edilmesi ve toplum yapısını anlatan siyasetnamelerin incelenmesi olmuştur. Siyasetnamelerde Türklerin demokrasiye geçiş süreci ve demokrasi ile ilgili ipuçları bulunabilmektedir. Tarihimizin belli başlı destanlarından olan Oğuz Kağan Destanı’nda yönetim ile halk arasındaki sistemli ilişkilere örnek verilmiştir. Ayrıca ideal insan tipi ve topluma faydalı bir insanın nasıl olacağı ile ilgili bilgiler yine Oğuz Kağan destanında yer almaktadır. Orhun ve Yenisey Kitabelerinde de demokrasi ile ilgili bilgiler yer almaktadır” diye açıklamada bulunmuştur (Büyükkaragöz, 1995, s.10). Yeşil (2002) demokrasiyi incelediği bir çalışmasında, “Konar-göçer olarak yaşayan Türklerin İslamiyet’i kabulü ve yerleşik hayata geçmesi ile birlikte hem sosyal hem de siyasal hayatlarında önemli değişimler olmuştur. Dede Korkut hikâyeleri ve Kutadgu Bilig’de devlet, siyaset, din adamları, terbiye, yönetim-halk ilişkileri üzerinde demokrasiye işaret eden önemli bilgiler bulunmaktadır” demektedir.

Yeşil’in 2002’deki çalışmasında demokrasi konusunda, “Karahanlılar ve Gaznelilerle devam eden siyasal hayat Selçuklularla birlikte büyük bir gelişme göstermiş ve daha sistemli hale gelmiştir. Özellikle Nizamülmülk’ün Siyasetnamesinde; idare hukuku, devlet felsefesi, devlet adamına öğütler gibi konular yer almaktadır” açıklamasına yer verilmiştir. “İslamiyet’in kabulüyle Müslüman ve Türk kaynaşmasını sağlayan devlet Karahanlılar olmuştur. Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra Türklerde,

demokrasilerde görülen özellikler hayat yaşantısında ve devlet yönetiminde kendini göstermeye başlamıştır” (Büyükkaragöz, 1995, s.11).

“Demokratikleşme bakımından en önemli gelişmeler 19. yy.’da ortaya çıkmıştır. Bu yüzyıla kadar Osmanlı Devleti ülkeyi tek kişinin idare ettiği mutlak monarşi ile yönetiliyordu. İktidara gelen padişahlar, bütün devlet yetkilerini kullanırlardı. Padişahların yetkilerini sınırlayan geleneksel, ahlaki ve dinî bazı kuralların varlığı olsa da yine mutlak güç padişahı” (Uygun, 1996, s.11). “Osmanlı Devleti’nde divan bulunmasına rağmen yine son söz padişahındı. Bu yüzden divan bir karar organı olmaktan ziyade, danışma organı niteliği taşıyordu. Unutmamamız gereken bir diğer nokta Osmanlı Devleti çok dilli ve çok dinli bir yapıya sahip olmasına rağmen, hiçbir zaman kültürel ve dini anlamda zorlamaya ve asimilasyona girişmemiş, çeşitli kültürlerin ve dinlerin yaşamasına izin vermiştir. Bundan dolayı Osmanlı Devleti’nin demokrasi açısından geri bir düzeyde olmadığını rahatça söyleyebiliriz” (Yeşil, 2002, s.19).

Akgündüz ve Öztürk (1999) Osmanlı döneminde demokrasi konusunda, “Osmanlı Döneminde bir diğer demokrasi hareketi 3 Kasım 1839 tarihinde Mustafa Reşid Paşa’nın gayretleriyle Padişah Abdülmecid tarafından ilan edilen Tanzimat Fermanı’dır. Tanzimat Fermanı devlet içinde adaletin gerçekleştirilmesi için hak ve hürriyetleri sağlama noktasında atılmış önemli bir adımdır. Bu belge ile ilk defa can, mal ve namus emniyeti devletin garantisi ve koruması altına alınmış ve hukuk devleti olma yolunda önemli bir adım atılmıştır” açıklamasını yapmaktadırlar.

Akgündüz ve Öztürk’e (1999) göre Islahat Fermanı “Müslüman halkı geri iterek, gayr-i Müslim halkı ön plana çıkarmak amacıyla zorla ilan edilmiş bir belgedir”. Uygun’un 1996’daki çalışmasında demokrasi ve insan hakları konusunda, “Tarihimizde demokrasi ve insan hakları alanındaki en önemli gelişmeler “Meşrutiyet Dönemi” olarak adlandırılan ve 1876 Anayasasının (Kanun-i Esasi) ilanı ile başlayan dönemde ortaya çıkmıştır” diye açıklanır. Uslu’nun 2003’deki çalışmasında da bu konuda, “Seçimle işbaşına gelen kişiler padişahın mutlak yönetim hakkına sınır koymuşlar ve yönetim tarihte ilk kez bir anayasaya dayandırılarak hukuksal anlamda ileri bir adım atılmıştır” denir.

“1876 Anayasası ile Osmanlı Devleti gerçek anlamda bir meşrutî düzene geçememiştir. Padişahın yetkilerine karşı sınırlandırma az bir ölçüde kalmış ve

padişah egemenliğin sahibi olarak üstünlüğünü korumuştur. Ama yine de mutlak monarşi kendini bir ölçüde sınırlamış ve anayasası olan, meclisi olan bir yapıya kavuşmuştur” (Uygun, 1996, s.13-14). “Demokrasiyle ilgili diğer hareketlerde şu şekilde sıralanabilir: II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı Devleti'nin teokratik yapısını değiştirmemesine rağmen parlamenter sisteme dayanan meşrutî monarşiyi kurmuştur” (Büyükkaragöz, 1995, s.14).

Cumhuriyet öncesi demokrasinin tarihi gelişiminin ilk izleri toplum yapısını anlatan siyasetnamelerde bulunur. Yönetim ile halk arasındaki sitemli ilişkiler konusu ve topluma faydalı ideal insan tipi hakkında bilgi Oğuz Kağan destanında geçmektedir. Göçebe Türklerin yerleşik hayata geçmeleri ile sosyal ve siyasal hayatta önemli değişikliklere kapı aralamıştır. Demokrasi bakımından önemli gelişmeler 19. yy. 'da ivme kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin padişah tarafından yönetilmesi demokrasi açısından eleştirilebilir bir durum gibi görülse de, çok dilli ve çok dinli toplumsal yapıya sahip olan Osmanlının kültürel ve dini anlamda zorlama ve asimilasyona girişmemiş olması demokrasi açısından geri düzeyde olmadığını en önemli göstergesidir.

Osmanlı Devleti'nin demokrasi konusunda attığı en önemli adımlardan birisi 7 Ekim 1808 tarihinde imzalanan Sened-i İttifak'tır. Bu anlaşma ile padişahın yetkileri kısıtlanmıştır. Padişah Abdulmecid tarafından 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı demokrasi ve insan hakları konusundaki olumlu gelişmelerdendir. Tanzimat Fermanının ilanının Islahat Fermanının ilanı izlemiş, Kanun-u Esasinin 1876 tarihinde kabulü ile demokrasi ve insan hakları alanında yeni döneme geçilmiştir. Birinci ve ikinci Meşrutiyet dönemlerinde yaşanan gelişmeler Osmanlı Devleti'nin teokratik yapısını değiştirmeye yetmemiş ama parlamenter sisteme bağlı meşrutî monarşinin kurulmasını sağlamıştır.

2.3.4.4. Cumhuriyet Döneminde Demokrasi

“Bütün zorluklara rağmen demokratikleşme çalışmaları devam etmesine rağmen bu çalışmalar Avrupa devletleri ve İstanbul Hükümeti tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Osmanlıdaki siyasal sistemden tamamen farklı bir siyasal sistem kurulmuştur. Bu farklılaşma belli bir kesimle kalmayıp tamamen geniş bir alanda yapılmaya çalışılmıştır. Yönetimde artık padişahın olmadığı, bizzat halkın olduğu, halkın yönetime katıldığı bir meclis yer

almış” (Yeşil, 2002, s.20) nihayetinde 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM açılmıştır. Ozankaya'nın 1999'da yayınlanan çalışmasında, “Türk Ulusunun tek yetkili ve meşru temsilcisinin TBMM olduğu tüm dünyaya bildirildi” *denir*.

“Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, Amasya Genelgesi'nde iktidarın doğrudan halka verilmesi çerçevesinde değişikliklere girilmiş ve daha sonra bu değişiklikler bir anayasa kuralı haline getirilmiştir. 1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) yeni ulusal devletin ilk anayasası olmuştur. Bu anayasa olağanüstü koşullar altında hazırlandığı için kısa bir anayasaydı ve insan haklarına ilişkin kurallar içermiyordu. En önemli görevi yeni bir ulusal devlet yaratma işini üstlenmiş olmasıdır” (Uygun, 1996, s.18-19).

“1921 anayasası ile cumhuriyet fikri vurgulanmasına rağmen devletin yönetim şeklinin cumhuriyet olduğu açıklanmamıştı. 29 Ekim 1923'te Türk siyasi hayatının dönüm noktalarından biri gerçekleştirilip, Atatürk ve arkadaşlarının, Anayasanın bazı maddelerini değiştiren teklifi TBMM'de alkışlarla ve oybirliğiyle kabul edildi. Anayasanın birinci maddesinde, “Türkiye Devletinin hükümet biçimi, Cumhuriyettir” hükmü yer aldı. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte devlete Türkiye Cumhuriyeti Devleti isminin verilmesi; Ulusal Kurtuluş Savaşını esas alarak Türk milliyetçiliği damgasını taşımakla birlikte, Türk olan ve olmayan unsurları bir çatı, bir birlik altında toplamayı ve yaşatmayı vurgulamaktadır. Diğer bir ifadeyle etnik kökeni, dili ve kültürü ne olursa olsun bu topraklarda yaşayan herkesi kabullenmenin ve demokrasinin unsuru olan eşitlik, hak ve özgürlük kavramlarının yeni devletin hedefleri olarak alındığının bir göstergesidir” (Özbudun, 1997, s.65).

“1921 Anayasası üç yıl uygulandıktan sonra yerini 1924 Anayasası'na bırakmıştır. 1924 Anayasası'nda diğer ülkelerin anayasalarında yer alan birçok hak ve özgürlüğe yer verilmiştir. 1924 Anayasası özgürlüğün sınırını da belirlemiştir. Ayrıca 1934 yılında yapılan anayasa değişikliği ile kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. 1928 ve 1934 tarihlerindeki diğer anayasa değişiklikleriyle herkesin din ve inanç özgürlüğüne sahip olduğu belirtilmiştir” (Uygun, 1996, s.20).

“Ancak bilinmesi gereken bir diğer önemli nokta; Atatürk çok partili yönetime geçmeye çalışmak istemişse de bu durum 1946 yılına kadar maalesef gerçekleşmemiştir. 1946 yılına kadar devleti tek parti iktidarı yönetmiştir. 1946'da başlayan ve 14 Mayıs 1950 seçimleriyle taçlanan dönemin, demokraside çok önemli

bir yeri vardır. O zamana kadar vatandaşa, onu kimin yöneteceği sorulmamış, ama artık bu zamandan itibaren sorulmaya ve isteklerine önem verilmeye başlanmıştır” (Yeşil, 2002, s. 21).

“15 yıl süren çok partili yönetimde kalıcı bir demokrasi tam olarak sağlanamamıştır. Ayrıca hükümetin demokrasiyle bağdaşmayan, insan haklarının ihlaline yönelik bazı uygulamalarda bulunmasıyla 27 Mayıs 1960'ta Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuştur” (Uygun, 1996, s.21). Türk halkı 1972 ve 1980 İhtilalleri ile demokrasi açısından talihsiz bir dönem yaşamıştır. “1982 Anayasası ile bugünkü Türkiye'nin devlet düzeni belirlenmiştir. Temel hak ve özgürlüklerin yanı sıra, iktisadi ve sosyal haklar da düzenlenmiştir. Ayrıca yürütme erki güçlendirilmiştir (Uslu, 2003, s.15).

Açıklamalardan da anlaşıldığı gibi Türkiye'de yaşanan demokratikleşme sürecinde bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Türkiye'de fiili askeri darbeler yaşandığı gibi, 1997 yılında post modern darbe olarak adlandırılan bir süreç de yaşanmıştır. Yaşanan sıkıntılar Türkiye'yi demokrasi yolundan döndürememiş, aksine bu yolda ilerlemesini sağlamıştır. Gerçekleştirilen ihtilaller Türkiye'nin üzerinde yol aldığı demokrasi aracının tekerine konan taş gibi olsa da, Türkiye demokrasi yolunda yürümeye kararlı olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Bunun da göstergesi siyasi parti sayısının artmış ve çok farklı fikirlerin kamuoyu önünde ifade edilebilir hale gelmiş olmasıdır. Ayrıca serbest seçimlerin önemli oranda katılım ile demokratik ortamda gerçekleştirilmesi de demokrasi yolunda alınan mesafenin göstergesidir.

İletişim kanallarının artması ile insanlar bilgiye kolay ve hızlı bir şekilde ulaşabilir hale gelmişlerdir. Buna bağlı olarak demokrasiyi besleyen ve ona hayat veren hak ve özgürlükler daha kolay takip edilebilir hal almıştır. İnsanların bilgiye hızlı bir şekilde ulaşabilmeleri toplumsal olaylarda organize olmalarını da kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla insanların daha kolay organize olmaları, düşünce özgürlüğünün önündeki engellerin kaldırılması ve herkesin düşüncesini daha rahat ifade edebilmesi için gerekli olan özgür ortama sahip çıkmalarının önünü açmaktadır. Bu süreç olumlu düşünce ile yapılan hareketleri içerdiği gibi ayrılıkçı ve terör amaçlı hareketleri de içermektedir. Bu noktadan hareketle demokrasinin geçmişe göre altın çağını yaşadığı, ancak; ağacı kesen baltanın sapının ağaçtan olması gibi, demokrasiye kasteden tehditlerin de demokrasiden beslendiği bir dünyada yaşadığımız söylenebilir.

2.3.5. *Demokrasi Eğitimi*

Gülmez 1996 yılında eğitim sürecinde öğretilen demokrasi konusunda yaptığı çalışmasında, “Demokrasi, insana değer olarak önem veren ve insan kişiliğinin özgürce ve eksiksiz biçimde geliştirilmesine olanak sağlayan bir yönetim ve yaşama biçimidir. Bu nedenle de, ancak eğitim süreci içinde öğretilir. Öğrenilebilmesi için, demokrasinin eğitime gereksinmesi vardır ve bu anlamda eğitim, demokrasinin ön koşuludur. Eğitim alanında, yurttaş için demokrasinin gerekliliğini kolaylaştıran her şey, insan haklarına saygıya ve bu saygının öğretilmesine bağlıdır” der.

Büyükkaragöz ve Kesici'ye (1998) göre, “Demokrasi eğitimi, bireylerin hayatlarında demokrasiyi hâkim kılmak için hayat boyu eğitime ihtiyaç vardır. Bireylere hayat boyu demokrasi eğitimi, toplum ve devlet tarafından verilir. Hayat boyu verilecek olan demokrasi eğitiminde devletin üstleneceği roller arasında, bireylere yeterli maddi ve manevi yardımın yapılması, kitle iletişim araçlarının demokratik anlayışa göre yeniden yapılandırılması, her bireye eğitim hakkı tanınması gibi roller sayılabilir. Bu roller demokratik sistemi kabul etmiş, her devlette görülür. Ama birey bazında demokrasi eğitimi sağlam bir kişilik yapısının ürünü olan tutumlarda görülür”.

Gülmez 'in 1996'da yayınlanan çalışmasında, demokrasi eğitimi konusunda, “demokrasinin her düzey ve bağlamda; ailede, anne-baba- çocuk arasındaki ilişkilerde; okulda da öğrenci-öğretmen-öğretici üçlüsü arasındaki ilişkilerde somut olarak görülmediği, yaşanmadığı ve sindirilmediği bir ortamda yapılan demokrasi İHDE eğitimi inandırıcı olamaz. Çünkü çocuk ve öğrencilerin, “onsuz olmaz” koşullarından birini insan haklarının oluşturduğu demokrasinin, salt bir “yönetim biçimi” olmayıp bir “yaşam biçimi” olduğunu görmeleri, onlara ailede ve okulda demokratik ve özgür bir ortamın havasını alabildiğine soluma olanağı vermekle sağlanabilir. Çünkü demokrasi, öteki derslerden farklı olarak, okul yaşamında uygulaması yapılarak ve böylece tutum ve davranışların değişmesi sağlanarak öğrenilebilir ve bir yaşam biçimi olarak benimsenebilir.”

Büyükkaragöz ve Kesici'ye (1998) göre demokrasi eğitiminde aile kurumunun önemi konusunda, “Demokrasi eğitiminin ilk başladığı yer olan aile kurumunun sağlıklı bir demokrasi eğitimi alabilmesi için devletin demokratikleşmeye zemin hazırlaması, medyanın demokrasi eğitimine ağırlık vermesi gerekmektedir. Bunun yanında

devletin kontrolü altında halkın desteği ile aile fertlerine hizmet içi demokrasi eğitiminin verilmesinde fayda vardır. Demokrasi eğitimi ailede başlar, toplum tabanına yayılır. Devlette ise filizlenir. Onun içindir ki bu filizlenme sürecini başlatabilecek bireyin yetişmesinde büyük rol oynayan aile kurumunun önemi ortadadır” denir.

Tanım ve açıklamalardan anlaşıldığı kadarı ile demokrasinin yaşayabilmesi ve yaşanabilmesi için eğitim yolu ile insana kazandırılması gerekir. Bu eğitimin hayat boyu devam etmesi demokrasiyi canlı ve dinamik kılacaktır. Eğitim toplum ve devlet tarafından verilir. Demokrasi eğitiminde verilen bilgiler; ailede, aile bireyleri arasında; okulda, öğretmen-öğrenci-arkadaş grupları arasında somut olarak yaşanırsa amacına ulaşmış olur. Bu nedenle devletin demokrasinin yaşaması için uygun ortam sağlaması ve medyanın bu konuya önem vermesi gerekir. Ama en önemli başlangıç noktası doğal olarak ailede verilen ve yaşanan demokrasi eğitimidir.

2.3.6. Demokrasi Eğitiminde Aile

Öncelikle aile dediğimiz zaman aklımıza ilk gelen; hepimizin içinde rahat ettiği, sevdiklerimizle, saydıklarımızla hayatın her anını paylaştığımız mutlu bir yuvadır. “Hiçbir devirde hiçbir ülkede vazgeçilmeyen bir huzur ortamıdır. Eski ve yeni olsun bütün anayasalarımızda aile Türk toplumunun temeli olarak tanımlanmıştır” (Ağca, 1993, s.2).

“Aile Türk toplumun geleceği için çok önemli bir kurumdur. Bu çok önemli olan kurum demokrasinin gelişmesi ve demokrasi bilincinin yerleşmesi bakımından büyük sorumluluklar üstlenmektedir. Aile için en önemli değer kaynağı onun işlevleridir. Ailenin çocuğa ilişkin görevleri; beslenme, barınma, koruma, eğitime ve yetiştirme olarak ifade edilmesine rağmen en önemli görevi çocuklarının demokrasi kültürüne ve yaşam tarzına uygun olarak eğitilmesidir. Aileyi demokrasi açısından önemli kılan sebepler şu şekilde sıralanmıştır:

1. Aile bireylerinin tepkilerinin birey açısından önemli olması,
2. Ailenin çocuğa ilk ulaşan ve çocuğun bilgilenmesini sağlayan ilk kurum olması,
3. Çocuğun gelişim ve öğrenmeye en açık olduğu ve ihtiyaç içerisinde bulunduğu dönemi aile içerisinde geçirmesi,
4. Ailenin doğal bir eğitim çevresi olması,

5. Çocuğun en duygusal ve en yoğun ilişkilerinin yaşandığı dönem olması,
6. Çocuğun kişiliğinin temellerinin atılıp şekillenmeye başladığı dönem olması,
7. Ailenin doğum öncesinden başlayıp hayat boyu devam eden bir eğitim kurumu olması gibi özellikler demokrasi eğitiminde aile kurumundan faydalanmayı zorunlu hale getirmektedir” (Yeşil, 2002, s.92-93).

Vural (2004) eğitim ve aile konusunu incelediği çalışmasında, “Sağlıklı toplumların oluşmasının ilk basamağı ailede başlar. Toplum olarak sağlıklı düşünen, soran, sorgulayan, araştıran, sorumluluk sahibi gibi birçok olumlu özelliklere sahip bireylerin yetişmesinin temeli ailede atılır” *der.*

“Aile üyelerinin birbirleriyle ilişkilerinde saygılı, hak ve ödevlerin dağılımında adaletli davranarak topluma karşı yerine getirilecek görevlere ait ilk temel davranışların kazanılması sağlanmaktadır. Kanunla konulmuş kurallara uymak kişinin toplumsal görevlerinden birisidir. Aile ortamında anne veya baba kanunlar çerçevesince düzenlenen bazı kurallardan gerçek hayattan yaşanmış örnekleri söyleyerek çocukları kurallara uygun hareket etmeye yönlendirir. Ailede yapılan eğitimle topluma karşı yerine getirilecek ilk sorumluluğu yaşamayan çocuklar gençlik ve olgunluk dönemlerinde sorumluluklar noktasında ilgisiz kaldıkları görülmüştür. Bu yönüyle demokratik değerlerin benimsenmesi açısından aile önemlidir. Aile üyesi olarak çocuğun sorumluluklarını sağlamak aile terbiyesinin en önemli basamağıdır” (Ağca, 1993, s.20-21).

Gürşimşek ve Göregenli'ye (2004) göre “Ülkemizde otoriter ve baskıcı eğilimlerin başta aile olmak üzere toplumun birçok kurum ve kuruluşunda yaygın bir anlayış olarak var olduğu herkes tarafından görülmektedir. Ataerkil aile yapısı halen birçok ailede etkisini sürdürmektedir. Sosyoekonomik düzeye bağlı farklılıklar olmakla birlikte, ailelerin bağımsızlık yerine bağımlılığı öncelikli olarak vurguladıkları, bu bağımlılığın önce çocuğun anne-babasına sonra anne- babanın çocuğuna olan bağımlılığı şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Ülkemizde birçok ailenin çocuğunu bu şekilde yetiştirdiğini düşünürsek eğitim kurumlarına büyük bir sorumluluk düştüğünü bilmek zorundayız”.

“Toplum kültürünün çeşitli unsur ve şekilleri aile ocağında işlenmeye başlar. Bu şekilde çocuk aile ocağında sosyalleşmeye ve demokratik değerlere sahip olmaya başlar. Böylece çocuk demokrasinin en küçük taşıyıcısı olur” (Ertuğrul, 2000, s.17).

“Çeşitli kültürlerin sağlıklı, huzurlu ve güvenli bir şekilde yaşayabilmeleri için demokrasi kültürünün gelişmesi ve yerleşmesi sağlanmalıdır. Demokrasinin temelinde yatan bireysel düşünceye saygı ve hoşgörü en önemli iki değerdir. Demokrasi ortamında birey mutlaka hak ve sorumluluklarının bilincinde olmalıdır. Toplumda her düzeydeki hak ve sorumlulukların bilincinde olan insanlara sahip olmak için yapılacak en önemli iş eğitimidir. Bireyin içinde yaşadığı aile eğitimin ilk temel kaynağıdır. Katılım, dayanışma, hak ve sorumluluk gibi kavramların ilk denendiği yer olan aile aynı zamanda bireyin sosyalleşmesini sağlayan çok önemli bir kurumdur” (Uluğtekin, Cılga ve İl, 2002, s.5).

Vural’ın 2004’de yaptığı ailede demokrasi eğitimi konulu çalışmasına göre, “bazı durumlar bu demokrasi eğitiminin kısıtlı ve eksik kalmasına sebep olmaktadır. Bu eksikliğin başlıca sebepleri şöyle sıralanabilir:

1. Ailedeki kişiler arası ilişkiler sıkı sorumluluk ve zorunluluk bağları etkisinde olduğu için birey hür, bağımsız ve özgür şekilde yetişemez duruma gelmektedir. Bu nedenle bu tip ailelerde yetişen çocuklar özerk olmayan bağımlı bireyler haline gelmektedir.
2. Ailenin eğitim düzeyinin düşük olmasından kaynaklanan problemler ortaya çıkmaktadır.
3. Çocuğun hem fiziksel hem de duygusal anlamda sağlıklı gelişimini etkileyen engellerin varlığı olumsuz bir etki oluşturmaktadır.
4. Çocuğun eğitimi okul dışı ortamlarda desteklenmemektedir.
5. Ailelerin çocuklarıyla ilgili olarak sorumluluklarının neler olduğu bilgisine yeteri kadar sahip olamamalarından kaynaklanan sorunlar ortaya çıkmaktadır.
6. Eğitimin sadece okulun görevi olduğunu düşünmeleri aile içerisindeki demokrasi eğitimi olumsuz etkilemektedir” der.

Vural (2004) demokrasi eğitimi ve aile konusundaki çalışmasında, Türkiye’de demokrasi ve insan haklarının yaşama dönüştürülmesi için her türlü zorluğa rağmen aile odaklı eğitim çalışmalarının sürdürülmesi gerektiğini belirttikten sonra şöyle der: “Toplumsal yaşamın her alanında demokratik, laik ve sosyal hukuk devletinin geliştirilmesi doğrultusunda, ailenin demokrasi düşüncesini üreten ve uygulayan bir kurum olarak işlevsellik kazanması sağlanmalıdır”.

Aile ilk insan Hz. Âdem ve Hz. Havva ile var olan ve insanlık tarihi boyunca hiçbir zaman önemini kaybetmeyen bir kurum olmuştur. Türklerde aile toplumun temeli olarak görülür. Aile çocuğun beslenme, barınma, korunma, eğitim vb. ihtiyaçlarının karşılanarak hayata hazırlandığı yerdir. Eğitim şüphesiz bu süreçte ihmal edilmemesi ve çocuğun yaşayacağı zamanın gereklerine göre verilmesi gereken temel ihtiyaçtır. Çocuğun gelişim ve öğrenmeye en açık olduğu dönemi ailede geçer. Bu nedenle ailede verilecek demokrasi bilinci çocuğun hayatına yön verecek ve birey olarak içerisinde yer alacağı toplumu da şekillendirecektir. Dolayısıyla devleti var eden toplumu geliştirecek ve şekillendirecek bireylerin yetiştiği aile kurumunun sağlıklı işlemesi için devlet tarafından gerekli tedbirler alınmalıdır. Toplumsal yapı; ailenin, demokrasi düşüncesinin üretildiği, uygulandığı merkez olmasını destekler vaziyette kurulmalı ve aksayan hususlar devlet ve toplum tarafından devamlı iyileştirilmelidir.

Bu bilgiler ışığında ailede demokrasi eğitiminin son derece önemli olduğu söylenebilir. Demokrasiyi öğrenmiş bireylerle daha kalıcı bir demokrasi yaşanacaktır. Bunu başarmak ailede başlayan, okullarda sürdürülen, toplumsal yaşamda hayat bulan demokrasi eğitimi ve demokratik yaşam ile mümkün olacaktır.

2.3.7. Demokrasi Eğitiminde Okul

“Demokratik eğitim, öğretime yönelik tüm çalışmalarda, öğretmen- öğrenci ilişkilerinde, okul içerisinde öğrencinin bir birey olarak ne kadar değerli ve önemli olduğunu kavramalarına yönelik olarak yapılan tüm eğitim çalışmalarında, karşılıklı saygı, hoşgörü ve işbirliğine yönelik olarak yapılan eğitimidir” (Oğuzkan, 1981, s.46). “Demokrasi bir yönetim biçimi olmaktan ziyade, bir yaşam felsefesi, bir yaşayış biçimidir. Demokrasi ancak demokratik bir öğrenme ortamında yaşanarak benimsenebilecek bir değerler bütünüdür” (Gürşimşek ve Göregenli, 2004, s.77). “Bu yüzden bir yaşam biçimi olan demokrasinin mutlaka öğrenilmesi gerekmektedir. Demokratik ülkelerde bu işlevin yerine getirilmesi öncelikle eğitim sisteminden beklenir. Bunun için eğitim sistemi demokratik olmak zorundadır. Demokratik eğitim, demokrasinin ilke ve kurallarının, insan haklarının yaşatılarak öğretildiği eğitimidir” (Karakütük, 2001, s.20).

Gürşimşek ve Göregenli'ye (2004) göre demokratik davranışlara sahip bireyleri

okullar ancak demokratik bir eğitim sürecinde yetiştirebileceklerdir. Yeşil'in 2002'de yayınlanan demokratik değerlerin geliştirilmesi konusundaki çalışmasında, "bireylerin ailede kazandığı demokratik değerleri geliştirebilecek en önemli kurumlardan birisi de okuldur. Okulların eğitim kurumu olarak içerisinde barındırdığı özellikler, okulu demokrasi eğitiminde en önemli unsur olarak ortaya çıkarmaktadır. Özellikle okul ortamının yapısı bireylerin demokratik kimlik kazanmalarına ve bu kazanılan değerleri yaşam biçimi şeklinde davranışa dönüştürerek geleceğe taşımalarına etki eden en önemli faktörlerden birisidir. Demokrasinin en önemli yapı taşlarından biri olan demokratik okul kültürü olmadan ne demokrasi ortamından ne de demokrasinin yaşayabilmesinden bahsetmek mümkün değildir. Demokrasinin değerlerine ve ilkelerine uygun olarak şekillenmiş bir okul ortamının, demokrasi eğitimiyle sağlanacak olan insana saygı, hoşgörü, özgürlük gibi kavramların tanınmasında ve kazanılmasında büyük katkısı olacaktır" denir.

Okullar günümüzün vazgeçilemez eğitim ortamlarıdır. Bireyin hayata hazırlanmasında başat rol okullara verilmiştir. Ülkemizde zorunlu eğitim süresinin 12 yıl olması ile çocuklarımızın hayatlarının önemli bir kısmı okullarda geçmektedir. Okulöncesi eğitim de dikkate alınırsa, neredeyse çocuklar hayata tamamen okullarda hazırlanmaktadır denebilir. Bireylere ailede aldıkları demokratik değerleri okullarda geliştirme ve yaşatma fırsatı sunulmalıdır. Okul ortamının yapısı bireylerin demokratik kimlik kazanmaları için düzenlenmeli ve süreç bu amaca dönük işletilmelidir. Demokratik değerlere uygun olarak işleyen bir okul ortamının insana saygı, hoşgörü ve özgürlük gibi kavramların hayat bulmasına katkısı büyük olacaktır.

Kısaca ifade edecek olursak, diğer alanlarda olduğu gibi demokrasi eğitimi alanında da okulların yadsınamaz bir önemi vardır. Ortaokullarda okutulan Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Öğretim Programı'nın içeriğinde neler vardır? Bu dersin okutulma amacı nedir? Programın genel amaçları ve temel yaklaşımı nasıldır? Programda öğrencilere kazandırılması öngörülen Beceriler ve Değerlerle birlikte, kazanımlara da burada yer verilecektir. Öncelikle dersin okutulma amacı TTKB tarafından şöyle açıklanmıştır.

2.4. Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Neden Var?

Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin okullarda okutulma amacı hakkında TTKB'nin ders programı ekindeki yapılan açıklaması şu şekildedir:

Dünyayı anlama ve anlamlandırmada eğitim programlarının sürekli geliştirilmesi, gelecek nesillere daha iyi imkânlar sunmak ve öğrencilerin bilinçli vatandaşlar olarak yetiştirilmelerini sağlamak açısından son derece önemlidir. İletişim ve ulaşım olanaklarının son derece geliştiği, dünyanın farklı bölgelerinde gelişen olayların bir ülkede yaşayan insanları yakından etkilediği günümüzde eğitimin amacı sadece ülkesindeki değil dünyadaki toplumsal gelişmelere ve değişime uyum sağlayan bireyler yetiştirmek haline gelmiştir.

Eğitimdeki son gelişmelere baktığımızda vatandaşlık eğitiminin demokratik bir toplumun oluşabilmesi için öğrencileri gerekli bilgi, beceri ve değerlerle donatmayı hedeflediği görülmektedir. Öğrencilerden konulara eleştirel bakabilen, kendi düşüncelerini ifade edebilen, başkalarının düşüncelerine saygılı, barış içinde bir arada yaşama kültürüne sahip, topluma duyarlı, toplumun iyiliği için harekete geçebilen bireyler olmaları hedeflenmektedir. Böylece öğrenciler haklarını, sorumluluklarını ve özgürlüklerini öğrenirken kanunları, eşitliği, adaleti, ayrımcılık yapmamayı, demokrasiyi de öğrenmektedirler. Demokratik vatandaşlık eğitimi farklı din, kültür, inanç ve düşünüş şekillerine saygıyı desteklemekte, böylece içinde yaşadığı toplumun çeşitli değerlerini anlamayı ve paylaşmayı sağlamaktadır.

Yirminci yüzyılda yaşanan teknoloji ve bilişim sektöründeki gelişmelerin beraberinde getirdiği küreselleşme, bir yandan uygarlığı yeni bir aşamaya taşıyacak derecede yeni imkânlar sunmakta, diğer yandan geleneksel olanın sınırlarını daraltmakta, onu etkisizleştirmekte ve buna bağlı olarak toplumları birey-birey, birey- toplum ve birey-devlet ilişkilerinde yeni değerlerin arayışına zorlamaktadır. Bu yüzyıldan önce birey-toplum ilişkisi, toplum ve toplumsal gereksinimler etrafında şekillenmekteydi. Bugün ise birey ve bireysel gereksinimler ön plana çıkmaya başlamıştır. Birey-toplum ilişkisinde bireyi önceleyen yaklaşım, geri kalmış toplumlardan gelişmiş toplumlara doğru gidildikçe bireysel önceliklerin daha önemli hâle geldiğini kabul eder. Yaşanan gelişmeler de yaşadığımız çağın, insan hakları çağı olduğu vurgusunu güçlendirmektedir. Öyle ki insan haklarını benimsemek, korumak ve hakların kullanılması bilincine varmak günümüz insanı için zorunluluk hâline gelmiştir. İnsan haklarına verdikleri önem, devletlerin gelişmişlik ölçütlerinden biri olarak görülmeye başlanmıştır. Demokratik sistemlerde insanı yaşatma ve onu mutlu kılma temel amaç olarak görülmektedir. İnsanı merkeze almayan, onu birinci ve en büyük amaç olarak belirlemeyen sistemlerin meşruluğu da sorgulanmaktadır. Demokrasi, küresel ölçekte bazı toplumsal sorunların çözümüne gözlenebilir katkılar sunmaktadır. Örneğin etnik çatışmalar, ırkçılık, terör ve suç oranlarındaki artışa bağlı olarak ortaya çıkan güvenlik sorunlarının çözümünde, küresel ısınma ve insan eliyle meydana gelen çevre sorunlarına karşı toplumsal duyarlılığın kazanılmasında, demokratik tutum ve yaklaşımlar yardımcı olmaktadır. Çünkü demokrasi bilinci, toplumsal sorunlara çözüm arayışında herkesi sürece dâhil etmeyi gerektirmektedir.

Demokrasi, genellikle insan hak ve özgürlüklerinin en etkili bir biçimde kullanıldığı, korunduğu ve geliştirildiği bir çoğunluk yönetimi olarak tanımlanmaktadır. Demokrasinin merkezine yerleştirilen hak ve özgürlük kavramlarından, birlikte yaşamak için gerekli olan diğer kavramlar türetilmektedir. Hakların tanınması, korunması ve kullanılması, modern demokrasi anlayışında temel argümandır. Demokratik toplumlarda hak, özgürlük, eşitlik, görev ve sorumluk gibi demokrasinin temel kavramlarını içselleştirmiş, düşünen, sorgulayan, toplumsal yaşama etkin ve sorumlu bir şekilde katılan birey amaçlanmaktadır. Bu birey, demokratik devlet örgütlenmesine ulaşmış bir toplum içinde tanımlandığında "demokratik vatandaş" olarak adlandırılmaktadır. Bununla birlikte vatandaşlık, demokrasi ve insan hakları kavramları, vatandaşlık ve demokrasi eğitiminde birbirinden ayrı düşünülemez, bu anlamda bu kavramların birbiriyle iç içe geçmiş kavramlar olduğu söylenebilir.

Bir hakkın, hak olarak varlığının ortaya konulması, hakkın kullanılması ile mümkündür. Hak, tahakkuk etmediği sürece, bir ideal olarak kalır. Bireyler, hak ve özgürlüklerini kullandıkları sorumluluklarını yerine getirdikleri ölçüde verilen demokrasi eğitimi amacına ulaşmış olur. Hakların kullanılması için hak sahibi olan birey, etkin bir vatandaş olarak kendini ortaya koymalıdır. Demokratik vatandaşlık eğitiminin temelinde var olan bakış açısı da budur: "Talep eden, etkin ve sorumlu vatandaş."

Bireylerin sırf insan olmaları nedeniyle sahip oldukları haklarının farkında olmaları, onları kullanma ve korumayı içtenlikle istemeleri, bu hakların neden korunması gerektiğinin bilincine varmaları, neyi, niçin, nasıl koruyabileceklerini bilmeleri, ancak eğitim ve öğretim süreçlerine etkin olarak katılacakları bir eğitimle gerçekleşebilir. Bu açıdan bakıldığında "insan hakları eğitimi" de demokrasi eğitimi içinde yer almaktadır.

Bu dersin eğitim ve öğretiminde; öğrencilere vatandaşlık, demokrasi ve insan haklarıyla ilgili bazı temel kavramların tanıtılmasının yanı sıra insan haklarının korunup uygulanmasıyla ilgili farkındalık, duyarlılık, bilinç, düşünce, tutum ve davranış kazandırma amaçlanmaktadır. Bu bağlamda öğretim programında vatandaşlık ve demokrasi eğitimi, demokratik vatandaşlık bağlamında ele alınmıştır (TTKB, 2011, s.4-5).

VADE dersinin niçin okutulduğu konusunda Kondu ve Sakar tarafından 2013 yılı Mayıs ayında, 2012-2013 eğitim öğretim yılında Burdur il merkezi ve merkeze bağlı köy okullarında çalışan ilköğretim sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerine dayalı bir araştırma yapılmıştır. Kondu ve Sakar tarafından 2013'de yapılan VADE dersinin niçin okutulduğu konusundaki çalışmaya göre, "Özgürlük, eşitlik, kardeşlik, adalet, sevgi, saygı, hoşgörü, dostluk, dayanışma gibi değerlerin önemini kavramak, öğrencilerin kendi özelliklerini fark etmelerini sağlamak, öğrencinin kendisinin ve başkalarının yaşamına ve onuruna saygı duymasını sağlamak, demokrasiyi hayatın her alanında ailede, okulda ve toplumsal çevrede demokratik ve insan haklarının özündeki değerlere uygun davranışlar kazandırmak gibi sebeplerden vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersine gerek duyulmaktadır."

Küresel bir köy haline gelen dünyamızda dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen olaylar sadece meydana geldiği yerdeki insanları değil, dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan insanları da etkilemektedir. Okullarda verilen eğitimin amacı sadece kendi ülkesindeki toplumsal gelişmelere değil, dünyadaki toplumsal gelişmelere uyum sağlayabilen ve meydana gelen değişimleri algılayıp yorumlayabilen insan yetiştirmek olmalıdır. Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin amacı eleştirel bakabilen, başkalarının haklarına saygılı, bir arada yaşama kültürü edinmiş ve içinde yaşadığı topluma duyarlı bireyler yetiştirmektir.

Teknoloji ve bilişim alanında yaşanan gelişmeler insanlığa yepyeni imkânlar

sunarken, geleneksel ve yerli olanın sınırını daraltıp toplumları yeni arayışlara sokmaktadır. Ayrıca bu gelişmeler; birey-birey, birey-toplum, birey-devlet ve toplumlararası ve devletlerarası ilişkilerde yeni değer yargıları ortaya çıkarmıştır. Hak ve özgürlüklerin en iyi korunduğu, geliştirildiği ve kullanıldığı yönetim şekli olan demokrasi, birlikte yaşamın en ideal yoludur. Demokratik toplumlarda demokrasiyi içselleştirmiş, düşünen, sorgulayan, toplumsal yaşama karşı duyarlı olan, sosyal yaşamda sorumluluk duygusu ile hareket edip etkin olarak katılan insan yetiştirmek en önemli hedeftir.

VADE dersinin temel bakış açısı talep eden, etkin ve sorumlu vatandaş yetiştirmektir. Bakış açısına uygun vatandaşı yetiştirmek için okutulan VADE dersi ile öğrencilere vatandaşlık, demokrasi ve insan hakları ile ilgili temel kavramların kazandırılması amaçlanmıştır. Ayrıca insan haklarının korunup uygulanması hususunda farkındalık oluşturma, tutum geliştirme ve davranış kazandırmakta dersin amaçlarındandır. VADE dersinin programında bulunan genel amaçları da aşağıdaki gibi açıklanmıştır.

2.4.1. VADE Dersi Öğretim Programının Genel Amaçları

Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi öğretim programı, 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda yer alan Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları ve Temel İlkeleri doğrultusunda hazırlanmıştır.

Bu program ile öğrencilerin;

1. *Özgür, bağımsız, hoşgörülü, barıştan yana ve kendine güvenen bir birey olarak demokratik ve adaletli bir toplumun oluşmasına katkı sağlamaları,*
2. *Paylaşılan ortak değerlerin korunması ve geliştirilmesinin önemini benimsemeleri,*
3. *Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak temel hak ve özgürlüklerini kullanarak sorumluluklarını yerine getirmeleri,*
4. *Etkin, sorumlu ve demokratik bir vatandaş olarak toplumsal yaşamın geliştirilmesi ve güçlenmesinde rol almaları,*
5. *Demokratik katılımın ve demokratik yaşamın önemine inanarak kişisel ve toplumsal sorunların çözümüne katkı sunmaları,*
6. *Demokrasi bilincine sahip bir birey olarak, demokratik tutum ve davranışlar geliştirerek demokrasiyi bir yaşam biçimi olarak benimsemeleri,*
7. *Atatürk ilke ve inkılablarının önemini kavrayarak demokratik bir Türkiye Cumhuriyeti Devletinin oluşmasına katkı sağlamaları,*
8. *İnsanlığın bir parçası olduğu bilinci ile ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konularda duyarlılık göstermeleri amaçlanmaktadır (TTKB, 2011, s.6).*

Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi programının amaçlarına ulaşmak için belirlenen temel yaklaşımı da aşağıda verildiği şekilde açıklanmıştır.

2.4.2. Programın Temel Yaklaşımı

Bu dersin eğitim ve öğretiminde; öğrencilere vatandaşlık, demokrasi ve insan haklarıyla ilgili bazı temel kavramların yanı sıra insan haklarının korunup uygulanmasıyla ilgili farkındalık, duyarlılık, bilinç, düşünce, tutum ve davranış kazandırmak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda öğretim programında vatandaşlık ve demokrasi eğitimi, demokratik vatandaşlık bağlamında ele alınmıştır.

Kalkınma planları ve millî eğitim şûralarında sıklıkla öğrencilerin bilgiye ulaşma yollarını öğrenmelerine, sorun çözme ve karar verme becerilerini geliştirmelerine olanak sağlayacak şekilde öğretim programlarının yeniden düzenlenmesine ihtiyaç duyulduğu dile getirilmektedir. Tüm bu ihtiyaçlar doğrultusunda dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak öğretim programlarında yeni yaklaşımlar dikkat çeker duruma gelmiştir.

Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Öğretim Programı, bilginin taşıdığı değeri ve bireyin var olan deneyimlerini dikkate alan bir yaklaşımla hazırlanmıştır. Böylelikle etkinlik merkezli, öğrencinin kendi yaşantısını ve bireysel farklılıklarını dikkate alan, çevresiyle etkileşimine olanak sağlayan bir anlayış yaşama geçirilmeye çalışılmaktadır.

Bu anlayış doğrultusunda Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Öğretim Programı yapısal olarak;

1. Öğrencilerin bilgi, beceri ve değerlerinin gelişmesini sağlayarak öğrenmeyi öğrenmenin gerçekleşmesini ön planda tutar.
2. Öğrencileri gözlem, inceleme ve araştırma yapmaya özendirir.
3. Öğrencilerin fiziksel ve duygusal açıdan sağlıklı ve mutlu bireyler olarak yetişmelerini amaçlar.
4. Öğrencilerin sahip oldukları hakları ve kültürel zenginliği görmelerini hedefler.
5. Öğrencilerin öğrenme sürecinde deneyimlerini kullanmalarına ve çevreleriyle etkileşim kurmalarına imkân tanır.
6. Program her öğrenciye ulaşabilmek için öğrenme, öğretme yöntem ve tekniklerindeki çeşitliliği dikkate alır (TTKB, 2011, s.6-7).

Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi öğretim programının bilginin taşıdığı değeri ve bireyin deneyimlerini dikkate alan bir yaklaşımla hazırlandığı ifade edilmiştir. VADE dersi, öğretim programında demokratik vatandaşlık bağlamında ele alınmıştır. Bu derste konu ile ilgili temel kavramların kazandırılmasının yanı sıra demokrasi ve insan hakları konusunda farkındalık, bilinç, tutum ve davranış kazandırmak amaçlanmıştır. VADE dersi öğretim programının yapısı şöyle ifade edilmektedir:

2.4.3. Programın Yapısı

Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Öğretim Programı öğrenci merkezli, etkinlik temelli ve çoklu zekâ kuramını da içine alan bir yaklaşımla hazırlanmıştır. Doğrudan bilgi aktarmak yerine öğrencinin bilgiyi bizzat kendisinin yapılandığı bu yaklaşım aynı zamanda öğrencinin, uzak ya da yakın geçmişte bilgiye dönüştürdüğü verilerle bu derste edindiklerini ilişkilendirmesine ve böylelikle yeni beceri ve değerlere ulaşmasına da katkı

sağlayacaktır (TTKB, 2011, s.7).

2.4.3.1. Programda Yer Alan Beceriler

Beceri, Kiroğlu (2006) tarafından, “Öğrencilerde öğrenme süreci içinde kazanılması, geliştirilmesi ve yaşama aktarılması tasarlanan kabiliyetlerdir” diye tanımlanmıştır. TDK sözlüğünde ise beceri, “Kişinin yatkınlık ve öğrenime bağlı olarak bir işi başarma ve bir işlemi amaca uygun olarak sonuçlandırma yeteneği, maharet” diye tanımlanmaktadır. VADE dersi öğretim programına ait 17 beceri aşağıda belirtildiği gibidir:

1. Araştırma
2. Eleştirel düşünme
3. Yaratıcı düşünme
4. İletişim
5. Problem çözme
6. Bilgi teknolojilerini kullanma
7. Girişimcilik
8. Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanma
9. Gözlem yapma
10. Değişim ve sürekliliği algılama becerisi
11. Sosyal ve kültürel katılım becerisi
12. Empati
13. Özyönetim
14. Kaynakları etkili kullanma
15. Sosyal uyum
16. Ayrımcılığa duyarlılık
17. Birlikte yaşama (TTKB, 2011, s.7).

VADE dersi öğretim programına ait becerilere bakıldığında yaşamakta olduğumuz bilgi ve iletişim çağının gerektirdiği becerileri içerdiği söylenebilir. VADE Dersinin programında yer alan bu becerilerin yetiştirilmek istenen ideal vatandaşlarda olması gerekir. Ancak sonucu VADE dersini okutan öğretmenlerin ve öğrencilerin içinde yaşadığı toplumun bu konudaki öğrenilen bilgilerin yaşanmasına fırsat vermeleri ve örnek teşkil etmeleri belirleyecektir.

2.4.3.2. Programda Yer Alan Değerler

Değer kelimesi TDK sözlüğünde, “Bir varlığın ruhsal, toplumsal, ahlaksal ya da güzellik yönünden taşıdığı düşünülen yüksek ya da yararlı nitelik” olarak tanımlanmıştır. Kiroğlu (2006) ise değeri, “Değer, bir sosyal grup ya da toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerin çoğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen ortak düşünce, amaç, temel ahlâkî ilke ya da inançlardır” diye ifade etmiştir.

VADE dersi öğretim programına ait değerler aşağıda belirtildiği gibi belirlenmiştir:

1. *Dayanışma*
2. *Hoşgörü*
3. *Sorumluluk*
4. *Sevgi*
5. *Saygı*
6. *Yardımselik*
7. *Diğerkâmlık*
8. *Barış*
9. *Onur*
10. *Adil olma*
11. *Özsaygı*
12. *Paylaşma*
13. *Vatanseverlik*
14. *Özgürlük*
15. *Uzlaşma*
16. *Eşitlik*
17. *Farklılıklara saygı duyma*
18. *Kültürel mirası yaşatmaya duyarlılık*
19. *Millî, manevî ve evrensel değerlere duyarlı olma (TTKB, 2011, s.7).*

Aile denen sosyal bir kurumda hayata başlayan insan ailelerden meydana gelen toplumda hayatını devam ettirir. İnsanın içinde yaşadığı toplumun kültürel ve ahlaki özellikleri vardır. Kısaca insan sosyal bir varlıktır. Programın yapısında yer alan değerlere bakıldığında, sosyal bir varlık olan insanın ihtiyaç duyacağı değerlere yer verildiği görülmektedir. Bu değerlerin öğrencilere okullarda okutularak öğretilmesinin yanı sıra toplumsal hayatta diri tutulması öğrencileri değerleri kazanmalarını kolaylaştıracaktır.

2.4.3.3. Programın Temalarına Ait Kazanımların Sayısı ve Oranı

İlköğretim VADE dersi öğretim programında “Her insan Değerlidir”, “Demokrasi Kültürü”, “Hak ve Özgürlüklerimiz” ve “Görev ve Sorumluluklarımız” başlıklı dört tema ve bu temalara ait 32 kazanım bulunmaktadır. MEB tarafından hazırlanan İlköğretim (8.sınıf) VADE dersi ünitelerinin dağılımı aşağıdaki gibidir:

Tablo 2.1.

İlköğretim (8. Sınıf) Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Ünitelerin Dağılımı

Temalar	Kazanım Sayıları	Oranı (%)	Süre Ders Saati
Her İnsan Değerlidir	6	19	6
Demokrasi Kültürü	9	28	11
Hak ve Özgürlüklerimiz	7	22	9
Görev ve Sorumluluklarımız	10	31	12
Toplam	32	100	36

(TTKB, 2011, s.9)

2.4.3.4. Programın Kazanımları

Kazanım TDK 'da "bir iş yerinde çalışanlara sağlanan hukuksal, sosyal ve mali her türlü hak, avantaj" olarak tanımlanmaktadır. Öğrenme süreci içinde ise kazanım, planlanmış ve düzenlenmiş yaşantılar yoluyla öğrencinin kazanması beklenen bilgi, beceri, tutum ve değerler olarak ifade edilebilir. İlköğretim (8.sınıf) VADE dersi öğretim programının "Her İnsan Değerlidir" temasına ait MEB tarafından belirlenen kazanımları şunlardır:

1. Her insanın değerli ve onurlu olduğunu kabul eder.
2. Her bireyin kendine has özelliklerinin olduğunu kabul eder.
3. Kendi bireysel farklarının topluma neler katabileceğine ilişkin çıkarımlarda bulunur.
4. Kendisine ve çevresindeki kişilere değer verir.
5. İnsanlığın insani değerlerle korunup geliştirileceğini kabul eder.
6. İnsanın varlığının ve onurunun korunmasında insan haklarının ve demokrasinin önemini fark eder (TTKB, 2011, S.11-12).

Her İnsan Değerlidir adlı birinci temada, insanın değeri ve onurunun korunması, bireyin kendine ait özellikleri olduğunun kabul edilmesi, insani değerlerin korunması ve geliştirilmesi ve bireysel farklılıkların birlikte yaşamak için gerekli olduğuna yer verilmiştir. Ayrıca bu kazanımlar, bireyin kendisine ve çevresinde bulunan insanlara değer vermeyi, insanlığın gelişmesinin temelinde, insanın çabalarının yer aldığını belirtir. İnsanın var olmasının ve onurunun korunmasında insan haklarının önemine atıfta bulunur. İlköğretim (8.sınıf) VADE dersi öğretim programı "Demokrasi Kültürü" temasına ait MEB tarafından belirlenen kazanımlar şunlardır:

1. Farklı tanım kavram, beceri ve değerlerden yola çıkarak demokrasinin temel özelliklerini kavrar.
2. Demokrasinin insana ve insan iradesine verdiği önemi fark ederek onu bir yaşam biçimi olarak benimser.
3. Demokratik bir vatandaş olmanın gereklerini örneklerle açıklar.
4. Farklı görüş, düşünce, inanç, anlayış ve kültürel değerlerin toplumsal yaşamı zenginleştirdiğini kavrar.
5. Ayrımcılığın çeşitli biçimlerini sorgulayarak ayrımcılık yapmama konusunda duyarlılık gösterir.
6. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında kendi konumuna uygun sorumluluklar üstlenir.
7. Karşılaştığı sorunların çözümünde demokratik tutum ve davranışları benimser.
8. Birlikte yaşama kültürü için diyalog ve etkili iletişimin önemini fark eder.
9. İşbölümü ve işbirliğinin demokratik toplum yaşamı için taşıdığı önemi örneklerle açıklar (TTKB, 2011, s.14-15).

Demokrasi Kültürü temasında, demokrasinin temel özelliklerine, insana ve insan iradesine önem verilir. Demokrasi bir yaşam biçimi olarak görülür. Toplumsal yaşamı zenginleştiren farklı görüş, düşünce, anlayış, inanç ve kültürel değerlerin ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin güçlendirilmesinde sorumluluk üstlenilmesini gerekli görür. Yapılan ayrımcılıkların sorgulanarak ayrımcılık yapılmaması konusunda duyarlılık oluşturmaya vurgu yapar. Birlikte yaşamak için etkili iletişim ve işbirliğinin önemi belirtilmekte olup, demokrasinin bir yaşam biçimi haline getirilmesi ile demokratik topluma ulaşılacağı belirtilmiştir. İlköğretim (8.Sınıf) VADE dersi öğretim programının “Hak ve Özgürlüklerimiz” temasının kazanımları şunlardır:

1. Hak, özgürlük ve sorumluluk arasındaki ilişkiyi fark eder.
2. İnsan haklarının ve özgürlüklerinin herkes için doğuştan ve vazgeçilmez olduğunu kavrar.
3. Hak ve özgürlüklerin ihlâl edildiği durumlara ilişkin demokratik çözüm önerileri geliştirir.
4. Hak ve özgürlüklerin demokratik bir ortamda gerçekleşebileceğini fark eder.
5. Demokratik toplumlarda sivil toplum kuruluşlarına katılımın önemini kavrar.
6. İnsan haklarıyla ilgili gelişmeleri takip etmeye istekli olur.
7. Hukukun üstünlüğünü kabul eder (TTKB, 2011, s.16-17).

Hak ve Özgürlüklerimiz temasında, hak, özgürlük ve sorumluluk kavramları vurgulanmaktadır. Hak ve özgürlüklerin doğuştan ve vazgeçilmez olduğu belirtilerek, hak ve özgürlükleri koruma ve geliştirmeye önem verilmesi belirtilir. Aynı zamanda hak ve özgürlüklerin demokratik bir ortamda korunup gerçekleşebileceği ifade edilir. Sivil toplum kuruluşlarının hak ve özgürlüklerin gerçekleşmesi sürecindeki önemine vurgu yapılır. Hukukun üstünlüğünün kabul edilmesini ve sivil toplum kuruluşlarına katılımı, demokratik bir toplum ve demokratik bir yönetim için

bireylerin kazanımları gereken beceri olarak değerlendirilmiştir. İlköğretim (8.Sınıf) VADE dersi öğretim programı “Görev ve Sorumluluklarımız” temasına ait kazanımları şunlardır:

1. Kendisinin ve toplumun yaşam kalitesinin yükseltilmesi için sorumluluk üstlenmesinin önemini fark eder.
2. İçinde yaşadığı topluma ve insanlığa karşı sorumluluklarını yerine getirmek için çaba harcar.
3. Toplum yaşamını düzenleyen kurallara uymanın sorumluluğunu üstlenir.
4. Karar verme süreçlerine katılmanın önemini bilir ve kendi konumuna uygun sorumluluklar üstlenir.
5. Devletin vatandaşlara karşı görev ve sorumluluklarına örnekler verir.
6. Vatandaşlık görevlerini yerine getirmenin önemini kavrar.
7. Toplumun birlik ve beraberliğini sağlayan değerleri koruma ve geliştirme konusunda sorumluluk üstlenir.
8. Kamu mallarının ve ortak yaşam alanlarının korunmasında sorumluluk üstlenir.
9. Engelli, yaşlı vb. bireylerle empati yaparak onların rahat bir yaşam sürdürebilmeleri için sorumluluk üstlenir.
10. Toplumsal sorunların farkına varır ve bunlar hakkında konumuna uygun çözüm önerileri geliştirir (TTKB, 2011, s.19-22).

Görev ve Sorumluluklarımız adlı son temada ise bireyin kendisinin ve başkalarının yaşamına ve onuruna saygı duyarak birlikte yaşamın kalitesinin artırılabilmesine vurgu yapılır. Demokratik bir toplum ve insan haklarına saygılı bir çevre için sorumluluk üstlenme bilincine sahip olunmalı ve sorumluluğun gereği yerine getirilmelidir. Ülkenin birlik ve beraberliği ile toplumsal huzur için vatandaşlık görevlerinin önemini öğrencilere kavratılmasının yanı sıra devletin vatandaşlarına karşı görevlerine örnekler verilir. Demokratik ve huzurlu bir topluma karar verme süreçlerine katılan, birbirlerine karşı sorumluluklarının farkında olan, toplumsal yaşamı düzenleyen kurallara uymayı davranış haline getirme bilinci kazanmış bireyler yetiştirilerek ulaşılabileceği söylenebilir.

Programın kazanımları genel olarak değerlendirildiğinde sorumluk sahibi ve bilinçli birey yetiştirilmesi hususunda verilen kazanımların önemli ve yeterli olduğu ifade edilebilir. VADE dersinin önemi gereği derste kazanılan bilgilerin ve edinilen davranışların toplumsal yaşamda hayat bulması için toplumsal yaşamı ilgilendiren konulara ağırlık verilmiştir. Çünkü demokratik bir yönetim ve huzurlu bir toplum VADE dersinin okutulma amaçlarının başında gelmektedir.

2.5. Alanla İlgili Araştırmalar

Bu bölümde vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi ile ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi 2014-2015 öğretim yılında Ortaokullarda (8. Sınıf) son defa okutulmuştur. MEB bu dersin yerine 2015-2016 öğretim yılından itibaren İlkokul 4. sınıflarda “İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi” adlı yeni ders okutulmasına karar vermiştir. Alanla ilgili bugüne kadar okullarda okutulan vatandaşlık ve insan hakları dersi ile vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi hakkında yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır:

Türker (1999), “*Vatandaşlık Ve İnsan Hakları Eğitimi Dersi Kitabının Değerlendirilmesi*” adlı yüksek lisans tezinde, Ankara ilinde en çok okutulan vatandaşlık ve insan hakları eğitimi ders kitabı belirlenmiş ve bu kitabı okutan okullardaki öğretmenlere anket uygulanmıştır. Arıkan (2002), “*Vatandaşlık Ve İnsan Hakları Eğitimi Dersi Eğitim Programının Öğretmen Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi*” adlı yüksek lisans çalışmasında; öğretmenlerin, ders programında yer alan amaçların tam olarak gerçekleşmediğini ifade ettikleri ve vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersi programının etkili olmadığı sonucuna ulaştıklarını tespit etmiştir.

Metin (2002), “*Vatandaşlık Ve İnsan Hakları Dersinde Demokratik Tutum Geliştirme Ve İnsan Hakları Öğretiminin Önemi*” adlı yüksek lisans çalışmasında; uyguladığı anket ile, ilköğretim okullarında, demokratik tutum ve insan hakları bilincine ulaşmada; okulların halen istenilen seviyede demokratik ortam sağlayamadığı, öğretmenlerin çoğunun demokratik tavır sergilemede örnek bir model oldukları derste uygulanan yöntem tekniklerin öğretmenler tarafından verimli şekilde uygulanamadığı tespit etmiştir.

Yiğittir (2003) tarafından “*İlköğretim 7. Sınıf Vatandaşlık Ve İnsan Hakları Eğitimi Dersinin Özel Amaçlarının Gerçekleşme Bilirlik Düzeyi*” konulu bir çalışma yapılmıştır. Çalışma sonunda hazırlanan yüksek lisans tezinde vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersini okutan öğretmenlere göre ilköğretim 7. sınıf vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersi özel amaçlarının ne derece gerçekleştiği, 7. sınıfta vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi programını alan 8. sınıf öğrencilerinde bu amaçların ne derece davranışa dönüştürülebildiğine dair tespitlerde bulunulmuş ve bazı öneriler yapılmıştır.

Candan (2006) tarafından yapılan “*İlköğretim II. Kademe 7. ve 8. Sınıfta okutulan Vatandaşlık ve İnsan Hakları Dersinin Öğretimi ve Öğretiminde Karşılaşılan Güçlükler (Ardahan İli Örneği)*” konulu yüksek lisans tezinde ilköğretim okullarında görev yapan Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin “*Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi*” dersinin öğretiminde karşılaştıkları güçlüklerin çözümüne yardımcı bulgular elde edilmiş ve bu derse giren öğretmenlerin dersle ilgili sorunları tespit edilmiştir.

Kaya (2006) tarafından yapılan “*8. Sınıf Vatandaşlık ve İnsan Hakları Dersinin Kavramlarının Öğrenilmişlik Düzeyi*” konulu yüksek lisans tezinde ilköğretim 8. sınıf Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinde yer alan kavramların kazanılma düzeyini ve bu düzeyi etkileyen faktörler tespit edilmiştir.

Gürbüz (2006) tarafından yapılan “*İlköğretim 7. Ve 8. Sınıflarda Vatandaşlık Bilgisi Dersinde Demokrasi Eğitimi*” konulu yüksek lisans tezinde, ilköğretim 7. ve 8. sınıf düzeyinde okutulmakta olan ve demokratik ve toplumsal hayat eğitimi için planlanan vatandaşlık dersinin kapsamında verilen ve demokrasinin unsurlarını oluşturan özgürlük, eşitlik, adalet, katılımcılık, hoşgörü ve insan hakları kavramlarına ilişkin öğrenci görüşleri tespit edilmiştir.

Alkın (2007), “*İngiltere Ve Türkiye’deki İlköğretim Programlarındaki Vatandaşlık Eğitiminin Karşılaştırılması*” adlı yüksek lisans tezinde, Türkiye ve İngiltere’deki vatandaşlık eğitimi programlarını ele almış, iki devletinde vatandaşlık eğitimi politikalarını ve bu doğrultuda faaliyetlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Başaran (2007) tarafından yapılan “*İlköğretim Okullarındaki Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Programının Uygulanışına İlişkin Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşleri*” konulu yüksek lisans tezinde ilköğretim vatandaşlık ve insan hakları eğitimi ders programlarını öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirilmiş ve programla ilgili uygulama değeri olan öneriler geliştirilmiştir.

Üste (2007), “*İnsan Hakları Eğitimi ve İlköğretimdeki Önemi*” adlı makalesinde insan haklarının önemi ve demokrasiyle ayrılmaz bir bütün olduğu ele alınmaya çalışılmıştır. Alan çalışmasıyla, siyasal anlamda görüşleri oluşum aşamasında bulunan ilköğretim öğrencilerine anket çalışması yapılarak ilköğretimde insan hakları konusunun ele alınış biçiminin boyutları üzerinde durulmuştur. Keleşoğlu (2008), “*Demokrat Yurttaş Niteliklerinin Kazandırılması Açısından 7. Ve 8. Sınıf*

Vatandaşlık Ve İnsan Hakları Eğitimi Dersi Programı (2000) İle 6. Ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Programının (2005) Karşılaştırılması” adlı yüksek lisans çalışmasında; Sosyal Bilgiler öğretim programı lehine anlamlı bir fark bulmuştur.

Göz (2010), “ *İlköğretimde Demokrasi ve Vatandaşlık Eğitimi*” adlı yüksek lisans çalışmasında; ilköğretim okullarında vatandaşlık eğitimi veren sınıf öğretmenleri ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin vatandaşlık konularına ilişkin bilgi ve konularına attikleri önem ve sergiledikleri davranış düzeyleri arasındaki ilişkiyi tespit etmiştir. Baştürk (2011) tarafından yapılan “*İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi (Konya İli Örneği)*” başlıklı çalışma ile ders kazanımlarının öğrenci görüşlerine göre değerlendirilmesi yapılmıştır. Baştürk çalışmasında; ilköğretim 8. sınıf öğrencilerine bir anket uygulamış, anket sonucunda vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi öğretim programı kazanımlarından elde edilen maddelerin, öğrenciler tarafından büyük ölçüde benimsendiğini tespit etmiştir.

Akyıldız ve Gömleksiz (2012), “ *Vatandaşlık Ve Demokrasi Eğitimi Dersi Öğretim Programının Uygulamadaki Etkililiğinin Değerlendirilmesi*” adlı makalesinde; farklı illerde görev yapan, farklı kıdemlerdeki ders öğretmenleri ve mevcut ders programı üzerine bir araştırma yapmışlardır.

Ünal (2012),“ *8. Sınıf Vatandaşlık Ve Demokrasi Eğitimi Öğretim Programı Ve Ders Kitaplarında İnsan Hakları Üzerine Bir Çözümleme*” adlı makalesinde; 2011-2012 eğitim- öğretim yılında okutulmak üzere basılan 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ders ve çalışma kitaplarında insan hakları konusuna ne düzeyde yer verildiğini tespit etmeye çalışmıştır.

Toraman (2012),“ *İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık Ve Demokrasi Eğitimi Ders Programının (2010) Değerlendirilmesi*” adlı yüksek lisans tezinde; 2011-2012 eğitim öğretim yılında Ankara’da Mili Eğitim Bakanlığına bağlı 3 resmi 1 özel okuldan 8. Sınıflarda 102, 7. sınıflarda 101 öğrenci üzerine araştırma yapmıştır.

Kılınç (2013), “*8. Sınıf Vatandaşlık Ve Demokrasi Eğitimi Dersi Kazanımlarının Gerçekleşme Düzeyine İlişkin Öğretmen-Öğrenci Görüşleri İle Derse Yönelik Öğrenci Tutumları*” adlı doktora tezinde; 2011-2012 öğretim yılında, Elazığ il merkezindeki 30 ilköğretim okulundaki 8. sınıf öğrencileri ve bu okullarda

vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersine giren öğretmenler üzerine bir araştırma yürütmüştür.

Tünkler (2013), "*Vatandaşlık Ve Demokrasi Eğitimi Programında Yer Alan Soyut Kavramların, Becerilerin Ve Değerlerin Öğrencilere Kazandırılmasına İlişkin Metaforik Bir Yaklaşım*" adlı yüksek lisans tezinde; hak, özgürlük, hoşgörü, sorumluluk, eşitlik, onur, dayanışma, sevgi, adil olma, uzlaşma, sevgi ve vatanseverlik gibi soyut kavram, değer ve becerilerin öğrencilere kazandırılmasında, metafora dayalı öğretim etkinliklerinin etkisini belirlemeye çalışmıştır.

Tekiroğlu (2013), "*Kitle İletişim Araçlarının 8. Sınıfta Okutulmakta Olan Vatandaşlık Bilgisi Ve Demokrasi Eğitimi Dersine Etkilerinin Araştırılması Ve Değerlendirilmesi*" adlı yüksek lisans tezinde; kitle iletişim araçlarının 8. sınıfta okutulmakta olan vatandaşlık bilgisi ve demokrasi eğitimi dersine etkilerinin araştırılması ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Akgün (2013), "*Sekizinci Sınıf Vatandaşlık Ve Demokrasi Eğitimi Dersinde Örnek Olay Yöntemiyle Öğretimin Öğrenme Düzeyine Ve Kalıcılığa Etkisi*" adlı doktora tezinde; örnek olay yöntemiyle öğretimin öğrenme düzeyine ve kalıcılığa etkisini ortaya koymaya çalışmıştır.

Bulandere (2014), tarafından yapılan "*Vatandaşlık Ve Demokrasi Eğitimi Dersinin Hedeflediği Kazanımların Öğrenciler Üzerindeki Etkisini Ve Öğrencilerin Bu Derse Yönelik Görüşlerini Araştırmak*" konulu yüksek lisans tezi ile vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin hedeflediği kazanımların öğrenciler üzerindeki etkisi ve öğrencilerin bu derse yönelik görüşlerini belirlemeye çalışmıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki alan ile ilgili yapılan çalışmalar vatandaşlık ve demokrasi eğitiminin önemini göstermekte ve bu konuda yapılacak çalışmaların amacına ulaşması yolundaki engellerin kaldırılmasına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır.

BÖLÜM III

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın deseni, araştırmada yer alan denekler, veri toplama araçları ve deneysel işlemin uygulanması, ulaşılan verilerin çözümlenmesi ve yorumlanması ile ilgili bilgiler verilmiştir.

3.1. Araştırma Deseni

Burdur il merkezindeki ortaokullarda (8. sınıf) okutulan vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin demokrasi kültürüne katkısını öğrenci görüşlerine göre değerlendirmek amacı ile yapılan bu çalışmada, tarama modeline dayalı betimsel bir yöntem kullanılmıştır. Betimsel yöntem hakkında Karasar tarafından şu açıklama yapılmaktadır: “Betimsel yöntem, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez” (Karasar, 2004, s.49).

Arseven tarafından ise betimsel yöntem, “Betimsel tarama modelinde, belli bir zaman kesiti içinde çok sayıda denek ve objeden elde edilen verilerin analizi ile araştırma problemine veya problemlerine cevap aranır” diye tanımlanmıştır (Arseven, 2001, s.104). Bu yöntemle ortaokullardaki (8. sınıf) vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin demokrasi kültürüne katkısını öğrenci görüşlerine göre değerlendirmek amacı ile öğrencilerin görüşlerine başvurulmuştur.

3.2. Katılımcılar

Araştırmanın evrenini, Burdur İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı Ortaokullarda 2014-2015 eğitim - öğretim yılında vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersini alan bütün ortaokul 8. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışma evrenini ise, random (rastgele seçim) yöntemi ile belirlenen Burdur il merkezindeki yedi Ortaokuldan araştırmamıza katılan 425 ortaokul 8. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışma evreni konusunda Arseven (2001) tarafından yapılan açıklama, “çalışma evreni, araştırma evrenini bütün nitelikleri ile temsil eden, fakat onun küçük bir modeli olan ve araştırmacının örneklemini seçtiği evrendir” diye tanımlanır. Örnekleme seçiminde ise “çalışma grubu” yöntemi kullanılmıştır. Arseven çalışma grupları hakkında, “çalışma grupları

büyük ölçekli araştırmalarda kullanılan bir örneklem türüdür. Örnekleme girmesi gereken birimlerin listelenmesinin çok zor ya da imkânsız olduğu durumlarda kullanılması önerilen bir örneklem türüdür". Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan ortaokullar; Gazi Ortaokulu, Şeker Ortaokulu, Suna Uzal Ortaokulu, Türk Hava Kurumu Ortaokulu, Abdi Özeren İmam Hatip Ortaokulu, Türkiye Yardım Sevenler Ortaokulu ve İstiklal Ortaokulu'dur.

3.3. Veri Toplama Süreci

Araştırma için verilerin toplanmasında, literatür taraması ve anket tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırmanın konusu ile ilgili ayrıntılı bir literatür taraması yapılmış, araştırma konusuyla ilgili süreli yayınlar, bilimsel makaleler, internet kaynakları ve yazılı eserler incelenmiştir. İncelenen bilimsel makale, süreli yayın, yazılı eser ve internet kaynaklarıyla araştırma zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Veri toplamak için, Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2012-2013 eğitim-öğretim yılında okullara dağıttığı VADE dersi öğretim programı ve öğretmen kılavuz kitabı ile Talim Terbiye Kurulunun yayınladığı 03.08.2011 tarih ve 105 sayılı karar ve eki incelenmiştir.

Anket, 2014-2015 eğitim-öğretim yılı sonu Mayıs ayında vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi müfredatı tamamlandıktan sonra uygulanmış ve müfredatın öğrencilerde herhangi bir değişiklik meydana getirip getirmediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma grubunu oluşturan ortaokullardan 425 öğrenciye anket uygulanmıştır. Öğrencilere verilen anketlerin 421 tanesi öğrenciler tarafından cevaplandırılarak geri verilmiş, 4 anket formu bilinmeyen nedenlerle öğrenciler tarafından geri verilmemiştir. Öğrenciler tarafından cevaplandırılan anketlerden 17 tanesi cevaplandırma hataları nedeniyle değerlendirme dışı bırakılmış ve 404 anket değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

3.4. Veri Toplama Teknikleri

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak Mehmet N. Gömleksiz ve Hasan H. KILINÇ 'ın (2013) "Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Tutum Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması" adlı çalışmasında geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Uygulanan ölçek, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersinin demokrasi kültürüne katkısına ilişkin öğrenci görüşlerini ortaya koymak amacıyla üç faktör halinde 38 ifade yer almaktadır. (Ek 1) Bu bölümdeki 38 ifade üç

boyutta gruplandırılmıştır. Bunlardan 11 ifade (1-11) dersin “Demokrasi Bilincine”, 17 ifade (12-28) “Hak ve Özgürlüklere” yönelik amaçlarına ve 9 ifade de (29-38) dersin “Görev ve Sorumluluklar” konulu amaçlarına ulaşılmasına ilişkindir.

İkinci bölümde ise öğrencilerin kişisel özelliklerini (cinsiyet, anne - baba eğitim durumu ve ailenin gelir durumu) belirlemeye yönelik ifadeler bulunmaktadır. Veri toplama aracında yer alan maddelerde beşli likert derecelendirme ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada uygulanan ölçek 5’li Likert tipinde hazırlanmış olup, maddeler “Kesinlikle Katılıyorum”, “Katılıyorum”, “Kararsızım”, “Katılmıyorum”, “Kesinlikle Katılmıyorum” biçimde derecelendirilmiştir. Olumlu maddeler ise “Kesinlikle Katılıyorum” maddesinden başlayarak 5’ten 1’e doğru; olumsuz maddeler “Kesinlikle Katılmıyorum” maddesinden başlayarak 1’den 5’e doğru puanlandırılmıştır.

3.5. Verilerin Analizi

Anket bizzat araştırmacı tarafından öğrencilere uygulanmıştır. Araştırmacı tarafından, testlerin nasıl cevaplandırılacağı ile ilgili bilgi verilmiş, öğrencilerin yönelttiği sorulara gerekli açıklamalar yapılmıştır. Anketten elde edilen veriler, SPSS. 22 (Statistical Package for Social Sciences / Sosyal Bilimler İçin İstatistik Programı) paket programına yüklenerek analiz edilmiştir. Verilerin daha iyi anlaşılabilmesi için tablolar kullanılmıştır. Analizde frekans, yüzde değerleri, aritmetik ortalama ve t testi (fark testi) kullanılmıştır.

Etkinlikler sonrasında uygulanan formdan elde edilen veriler içerik analizi, uygulanarak öğrencilerin düşünceleri değerlendirilmiş ve araştırmaya yansıtılmıştır. Formlardan elde edilen verilerin analizinde frekans ve yüzde değerleri kullanılmıştır. Ayrıca yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile öğrencilerin müfredat hakkındaki görüşleri frekans ve yüzde kullanılarak tablo haline getirilmiştir. Öğrencilerin düşüncelerini rahat ifade edebilmeleri için, kimlikleri belirtilmemiş, kodlamalar kullanılmıştır.

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. Bulgular

Bu bölümde araştırmanın bulguları istatistiksel olarak çözümlenmiş; sonuçlar tablolar ve grafikler halinde sunulmuştur.

Tablo 4.1.

Araştırma Örneklemi

Cinsiyet	N	X
Kız	222	4,07
Erkek	182	3,93

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan toplam 404 öğrencinin 222'sinin kız; 182'sinin de erkek öğrenci olduğu görülmektedir. Bu dağılıma göre örneklemin % 55'ini kız öğrenciler, % 45'ini de erkek öğrenciler oluşturmaktadır.

Tablo 4.2.

Öğrencilerin Babanın Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Baba eğitim durumu	N	%
Üniversite	100	25
Yüksek lisans ve üzeri	47	13,3
İlköğretim	117	29
Okur-yazar	9	0,2
Lise	131	32

Araştırma örneklemindeki öğrencilerin babalarının % 0,2'si (9 kişi) "okur-yazar", % 29'u (117 kişi) "ilköğretim mezunu", % 32'si (131 kişi) "lise mezunu", % 25'i (100 kişi) "üniversite mezunu" ve % 13,3'ü (47 kişi) de "yüksek lisans ve üzeri" okul mezunudur.

Tablo 4.3.

Öğrencilerin Annenin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

anne eğitim durumu	N	%
üniversite	74	18,8
yüksek lisans ve üzeri	31	8
lise	123	31
ilköğretim	169	42
okur-yazar	7	0,2

Araştırma örneklemindeki öğrencilerin annelerinin % 0,2'si (7 kişi) "okur-yazar", % 42'si (169 kişi) "ilköğretim mezunu", % 31'i (123 kişi) "lise mezunu", % 18,8'i (74 kişi) "üniversite mezunu" ve % 8'i (31 kişi) de "yüksek lisans ve üzeri" okul mezunudur.

Tablo 4.4.

Öğrencilerin Ailelerinin Gelir Durumuna Göre Dağılımı

aile aylık gelir	N	%
5000 tl ve üzeri	73	18
4000-4999 tl	36	8
2000 tl ve altı	136	19
3000-3999 tl	76	21
2001 - 2999 tl	83	34

Tablo 5 incelendiğinde araştırma örneklemindeki öğrencilerin ailelerinin aylık gelir durumuna göre;

- 1- % 34'ünün (136 kişi) "2000 TL ve altı" gelir grubunda,
- 2- % 21'inin (83 kişi) "2001- 2999 TL" arası gelir grubunda,
- 3- % 19'unun (76 kişi) "3000- 3999 TL" arası gelir grubunda,
- 4- % 8'inin (36 kişi) "4000 - 4999 TL" arası gelir grubunda ve
- 5- % 18'inin (73 kişi) "5000 TL ve üstü" gelir grubunda olduğu görülmektedir.

Tablo 4.5.

Cinsiyete Göre t-testi Sonuçları

Cinsiyet	N	X	SS	t	sd	p
Kız	222	4,0664	,88945	1,589	402	,113
Erkek	182	3,9284	,84149			

Cinsiyet değişkenine göre vatandaşlık ve demokrasi bilinç düzeyi puanları arasında yapılan bağımsız t-testi sonucunda, istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (T değeri= 1,589 p=,113). Buna göre kız öğrencilerin vatandaşlık ve demokrasi bilinç düzeyleri (X= 4,07), erkek öğrencilerin vatandaşlık ve demokrasi bilinç düzeylerinden (X= 3,93) daha yüksektir.

Tablo 4.6.

Baba Eğitim Durumuna Göre ANOVA Sonuçları

	KT	sd	KO	F	p	Anlamlı Fark
Gruplararası	8,761	4	2,190	2,951	,020	Lise-Üniversite
Gruplarıçi	296,146	399	,742			
Toplam	304,908	403				

Tabloda görülebileceği üzere, vatandaşlık ve demokrasi bilinç düzeyi ölçeği aritmetik ortalamalarının baba eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda baba eğitim durumu gruplarının aritmetik ortalamaları

arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($F= 2,951; 020$). Bu işlemin ardından ANOVA sonrası belirlenen anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere tamamlayıcı post-hoc analiz tekniklerine geçilmiştir.

Varyansların homojen olması durumunda yaygınlıkla kullanılan Scheffe çoklu karşılaştırma tekniği tercih edilmiştir. Scheffe testinin tercih edilmesinin nedeni alpha tipi hayta karşı duyarlı olmasıdır. Gerçekleştirilen Scheffe çoklu karşılaştırma analizi sonuçları şöyledir: Baba eğitim durumu lise olan öğrencilerin vatandaşlık ve demokrasi bilinç düzeyleri ($X= 4,1533$), baba eğitim durumu üniversite olan öğrencilerin vatandaşlık ve demokrasi bilinç düzeylerinden ($X=3,7761$) daha yüksektir.

Tablo 4.7.

Anne Eğitim Durumuna Göre ANOVA Sonuçları

	KT	sd	KO	F	p	Anlamlı Fark
Gruplar arası	8,070	4	2,017	2,712	,030	İlköğretim- Üniversite
Gruplar içi	296,838	399	,744			
Toplam	304,908	403				

Tabloda görülebileceği üzere, vatandaşlık ve demokrasi bilinç düzeyi ölçeği aritmetik ortalamalarının anne eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda anne eğitim durumu gruplarının aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($F= 2,712; 030$). Bu işlemin ardından ANOVA sonrası belirlenen anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere tamamlayıcı post-hoc analiz tekniklerine geçilmiştir.

Varyansların homojen olması durumunda yaygınlıkla kullanılan Scheffe çoklu karşılaştırma tekniği tercih edilmiştir. Scheffe testinin tercih edilmesinin nedeni alpha tipi hayta karşı duyarlı olmasıdır. Gerçekleştirilen Scheffe çoklu karşılaştırma analizi sonuçları şöyledir: Anne eğitim durumu İlköğretim olan öğrencilerin vatandaşlık ve demokrasi bilinç düzeyleri ($X= 4,1331$), anne eğitim durumu üniversite olan

öğrencilerin vatandaşlık ve demokrasi bilinç düzeylerinden ($X=3,7632$) daha yüksektir.

Tablo 4.8.

Ailenin Aylık Gelir Düzeyine Göre ANOVA Sonuçları

	KT	sd	KO	F	p
Gruplarası	6,526	4	1,632	2,182	,070
Gruplariçi	298,381	399	,748		
Toplam	304,908	403			

Tabloda görülebileceği üzere, vatandaşlık ve demokrasi bilinç düzeyi ölçeği aritmetik ortalamalarının ailenin aylık gelir düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda gelir düzeyi gruplarının aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($F= 2,182; 070$).

Aşağıdaki tablo her bir soruya verilen cevapların cinsiyet, anne/baba eğitim durumu ve ailenin geliri bakımından analiz edilmesi sonucu bulunmuş p-değerlerini içermektedir. Analize ilişkin hipotezler aşağıda belirtilmiştir. Eğer herhangi bir değer % 5'in altında ise o zaman hipotezi reddederiz.

Tablo 4.9.

Sıklık Tablosu

Sıra No		Kesinlikle Katılıyorrum	Yüzdelik	Katılıyorrum	Yüzdelik	Kararsızım	Yüzdelik	Katılmıyorrum	Yüzdelik	Kesinlikle Katılmıyorrum	Yüzdelik	X
1	Demokrasinin temel özelliklerinin neler olduğunu öğrenmemi sağladı.	169	41,8	144	35,6	49	12,1	23	5,7	19	4,7	4,04
2	Demokratik bir vatandaş olmanın gereklerini öğrenmemi sağladı.	167	41,3	157	38,9	46	11,4	14	3,5	20	5,0	4,08
3	Bireysel farklarımın topluma neler katabileceği konusunda beni	161	39,9	145	35,9	52	12,9	29	7,2	17	4,2	4,00

bilinçlendirdi.

4	Demokrasiyi bir yaşam biçimi olarak benimsememisağladı.	147	36,4	144	35,6	68	16,8	25	6,2	20	5,0	3,92
5	Demokrasinin insana ve insan iradesine verdiği önemin farkına varmamı sağladı.	166	41,1	142	35,1	54	13,4	22	5,4	20	5,0	4,02
6	İnsanlığın/toplumun insanî değerler ve insanın çabaları ile korunup geliştirilebileceğini öğretti.	143	35,4	159	39,4	61	15,1	21	5,2	20	5,0	3,95
7	Kendime ve çevremdeki kişilere değer vermem gerektiğini öğrenmemi sağladı.	168	41,6	142	35,1	53	13,1	21	5,2	20	5,0	4,03
8	Her insanın değerli ve onurlu olduğunu öğrenmemi sağladı.	161	39,9	156	38,6	38	9,4	27	6,7	22	5,4	4,01
9	Her bireyin kendine has özelliklerinin olduğunun farkına varmamı sağladı.	170	42,1	145	35,9	42	10,4	17	4,2	30	7,4	4,01
10	Farklı görüş, düşünce, inanç, anlayış ve kültürel değerlerin toplumsal yaşamı zenginleştirdiğinin farkına varmamı sağladı.	162	40,1	142	35,1	61	15,1	19	4,7	20	5,0	4,01
11	İnsanın varlığının ve onurunun korunmasında insan haklarının önemli olduğunun farkına varmamı sağladı.	175	43,3	134	33,2	48	11,9	19	4,7	28	6,9	4,01
12	Toplumsal cinsiyet eşitliğinin güçlendirilmesinde kendi konumuma uygun sorumluluklar üstlenmem gerektiği konusunda bilinçlenmemi sağladı.	202	50,0	123	30,4	35	8,7	21	5,2	23	5,7	4,14
13	Demokratik ve insan haklarına saygılı bir çevrenin oluşmasında görev ve sorumlulukları mı yerine getirme konusunda bilinçlenmemi sağladı.	167	41,3	157	38,9	36	8,9	18	4,5	26	6,4	4,04

14	Birlikte yaşama kültürü için diyalog ve etkili iletişimin önemli olduğunun farkına varmamı sağladı.	162	40,1	143	35,4	54	13,4	19	4,7	26	6,4	3,98
15	Ayrımcılığın çeşitli biçimlerini sorgulayarak ayrımcılık yapmama konusunda duyarlılık göstermem gerektiğinin farkına varmamı sağladı.	160	39,6	146	36,1	47	11,6	29	7,2	22	5,4	3,97
16	Karşılaştığım sorunların çözümünde demokratik tutum ve davranışları benimseyerek bu konudaki eleştirel yaklaşımları olgunlukla karşılamam gerektiğini öğrenmemi sağladı.	162	40,1	134	33,2	60	14,9	20	5,0	28	6,9	3,95
17	Hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği durumlarda demokratik çözüm önerileri geliştirmem gerektiğini öğrenmemi sağladı.	158	39,1	143	35,4	54	13,4	20	5,0	29	7,2	3,94
18	Sahip olduğum hakların korunup geliştirilmesinde demokratik hak arama yollarını kullanmayı öğrenmemi sağladı.	168	41,6	149	36,9	41	10,1	15	3,7	31	7,7	4,01
19	Hak ve özgürlüklerin korunup geliştirilmesinde sivil toplum kuruluşlarının önemli olduğunu kavramamı sağladı.	160	39,6	150	37,1	46	11,4	21	5,2	27	6,7	3,98
20	İşbölümü ve işbirliğinin, demokratik toplum yaşamı için önemli olduğunun farkına varmamı sağladı.	171	42,3	129	31,9	60	14,9	16	4,0	28	6,9	3,99
21	Kendim ve toplumun yaşam kalitesinin yükseltilmesi için sorumluluk üstlenmem gerektiğinin farkına varmamı sağladı.	205	50,7	123	30,4	37	9,2	17	4,2	22	5,4	4,17
22	İnsan haklarının ve özgürlüklerinin herkes için doğuştan ve vazgeçilmez olduğunu kavramamı sağladı.	160	39,6	163	40,3	42	10,4	21	5,2	18	4,5	4,05

23	İçinde yaşadığım topluma ve tüm insanlığa karşı sorumluluklarımın bulunduğunun bilincine varmamı sağladı.	183	45,3	130	32,2	52	12,9	18	4,5	21	5,2	4,08
24	Hak ve özgürlüklerin demokratik bir ortamda gerçekleşebileceğinin farkına varmamı sağladı.	160	39,6	150	37,1	41	10,1	26	6,4	27	6,7	3,97
25	Günlük yaşantımdan hareketle hak ve özgürlükleri kavramam da etkili oldu.	150	37,1	147	36,4	59	14,6	19	4,7	29	7,2	3,92
26	Devletin vatandaşlarına karşı görev ve sorumluluklarının neler olduğunu öğrenmemi sağladı.	155	38,4	148	36,6	48	11,9	26	6,4	27	6,7	3,94
27	Toplum yaşamını düzenleyen kurallara uymam gerektiğini öğrenmemi sağladı.	163	40,3	147	36,4	50	12,4	22	5,4	22	5,4	4,01
28	İnsan hakları ile ilgili gelişmeleri takip etme konusunda istek duymamı sağladı.	159	39,4	131	32,4	56	13,9	24	5,9	34	8,4	3,88
29	Toplumsal sorunların çözümünde konumuma uygun çözüm önerileri geliştirmem gerektiğinin farkına varmamı sağladı.	207	51,2	123	30,4	36	8,9	14	3,5	24	5,9	4,18
30	Hukukun üstünlüğünün önemli olduğunu kavramamı sağladı.	163	40,3	152	37,6	45	11,1	23	5,7	21	5,2	4,02
31	Vatandaşlık görevlerinin ülkenin ve toplumun birlik ve beraberliği açısından önemini kavramamı sağladı.	178	44,1	132	32,7	5	12,4	21	5,2	23	5,7	4,04
32	Kendime ve başkalarının yaşamına ve onuruna saygı duymam gerektiğini öğrenmemi sağladı.	151	37,4	156	38,6	46	11,4	27	6,7	24	5,9	3,95
33	Toplumun birlik ve beraberliğini sağlayan değerleri tanıma ve bunları koruma /geliştirme konusunda sorumluluk almam gerektiğinin farkına varmamı sağladı.	170	42,1	128	31,7	56	13,9	20	5,0	30	7,4	3,96

34	Engelli, yaşlı vb. kişilerin toplumla uyumlu ve mutlu bir yaşam sürdürebilmeleri için gerekli koşulların sağlanması gerektiği konusunda bilinçlenmemi sağladı.	164	40,6	142	35,1	45	11,1	23	5,7	30	7,4	3,96
35	Kamu mallarının ve ortak yaşam alanlarının korunmasında sorumluluk almam gerektiğinin bilincine varmamı sağladı.	176	43,6	124	30,7	59	14,6	22	5,4	23	5,7	4,01
36	Demokratik yönetimlerde sivil toplum kuruluşlarının işlevini ve sivil toplum kuruluşlarına katılımın önemini kavramamı sağladı.	162	40,1	139	34,4	60	14,9	16	4,0	27	6,7	3,97
37	Hak, özgürlük ve sorumluluk arasındaki ilişkiyi fark etmemde etkili oldu.	177	43,8	120	29,7	55	13,6	28	6,9	24	5,9	3,99
38	Karar verme süreçlerine katılmanın önemli olduğunu ve kendi konumuma uygun sorumluluklar üstlenmem gerektiği konusunda bilinçlenmemi sağladı.	175	43,3	130	32,2	49	12,1	21	5,2	29	7,2	3,99
Sorulara verilen cevaplar toplamının ortalaması		167,42		141,58		49,00		21,43		24,57		4,00
Sorulara verilen cevapların % 'lik oranı		40,35		33,96		15,32		5,21		5,88		

4.2. Yorumlar

Ortaokul 8. sınıfta okutulan vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin demokrasi kültürüne katkısını öğrenci görüşlerine göre belirlemek amacı ile dersin müfredatı temel alınarak hazırlanan 38 soru içeren ölçek sorularına öğrencilerin verdikleri cevaplar değerlendirildiğinde, sorulara;

- 1- “kesinlikle katılıyorum” diye cevaplandıran öğrenci sayısı toplam öğrenci sayısının % 40,35 ‘ini (167,42 öğrenci),
- 2- “katılıyorum” cevabı veren öğrencilerin % 33,96 ‘sını (141,58 öğrenci),

- 3- “kararsızım” cevabı veren öğrencilerin % 15,32’sini (49,00 öğrenci),
- 4- “katılmıyorum” cevabı veren öğrencilerin % 5,21’ini (21,43 öğrenci),
- 5- “kesinlikle katılmıyorum” cevabı veren öğrencilerin % 5,88’ini (24,57 öğrenci) oluşturduğu görülmüştür.

Soruların tamamına verilen cevaplar “*olumlu*”, “*kararsız*” ve “*olumsuz*” olmaları bakımından değerlendirildiğinde;

- 1- Soruların tamamına “*olumlu*” görüş belirten öğrenci sayısı 309’dur. Bu sayı toplam öğrenci sayısının % 74,31’idir.
- 2- Öğrencilerin % 15,32’si (49 öğrenci) soruların tamamı hakkında “*kararsızım*” diye görüş belirtmişlerdir.
- 3- Öğrencilerin % 11,09’u (46 öğrenci) ise soruların tamamı hakkında “*olumsuz*” görüş belirtmişlerdir.

Bu sonuçlar VADE dersinin okutulmasının faydalı ve gerekli olduğunu öğrencilerin üçte biri tarafından kabul edildiğini göstermektedir. Başka bir deyişle bu sonuç VADE dersini okuyan öğrencilerin üçte birinin ders hakkında olumlu görüşe sahip olduğunun ifadesidir.

Öğrencilerden en fazla olumlu görüş alan sorular temel alınarak yapılan değerlendirmede; yirmi dokuzuncu sıradaki, “*Toplumsal sorunların çözümünde konumuma uygun çözüm önerileri geliştirmem gerektiğinin farkına varmamı sağladı.*” sorusu öğrencilerin % 81,6’sı (330 öğrenci) tarafından en fazla olumlu görüş bildirilen soru olmuştur. Bu soruyu öğrencilerin % 81,1’i (328 öğrenci) tarafından ikinci en fazla olumlu görüş bildirilen soru yirmi birinci soru olurken, en fazla olumlu görüş bildirilen üçüncü soru ise öğrencilerin % 80,4’ünün (325 öğrenci) onayını alan on ikinci soru olmuştur.

Öğrencilerin yaklaşık % 82’sinin “*toplumsal sorunların çözümünde konumuma uygun çözüm önerileri geliştirmem gerektiğinin farkına varmamı sağladı*” diye görüş belirtmesi hem ders hem de ülkemiz demokrasisi açısından çok önemli bir gelişmedir. Ancak pratik yaşama baktığımızda, acaba öğrencilerin % 82’si verdikleri bu cevabın gerçekten bilincinde olarak mı soruları cevaplandıkları hususunda bir şüphe duyulması gerekir mi sorusu akla gelmektedir.

Ölçeğin 21. sırasında yer alan *“kendim ve toplumun yaşam kalitesinin yükseltilmesi için sorumluluk üstlenmem gerektiğinin farkına varmamı sağladı”* sorusuna öğrencilerin % 81’inin ve ölçeğin 12. sırasında yer alan *“toplumsal cinsiyet eşitliğinin güçlendirilmesinde kendi konumuma uygun sorumluluklar üstlenmem gerektiğinin farkına varmamı sağladı”* sorusuna ise öğrencilerin % 80’i tarafından olumlu görüş belirtilmesi sorular anlamsal bağlamda düşünüldüğü zaman verilen cevapların tesadüf olmadığını göstermektedir.

Öğrencilerden en az olumlu görüş alan sorular temel alınarak yapılan değerlendirmede ise;

- 1- Yirmi sekizinci sıradaki *“İnsan hakları ile ilgili gelişmeleri takip etme konusunda istek duymamı sağladı”* sorusu öğrencilerin % 71,8 ‘i (290 öğrenci) tarafından en az olumlu görüş bildirilen soru olmuş,
- 2- Öğrencilerin % 72 ‘si (291 öğrenci) tarafından ikinci en az olumlu görüş bildirilen soru dördüncü soru olurken,
- 3- En az olumlu görüş bildirilen üçüncü soru ise öğrencilerin % 74,8 ‘inin (302 öğrenci) onayını alan altıncı soru olmuştur.

Öğrencilerin % 71,8’i tarafından en az olumlu görüş bildirilen *“İnsan hakları ile ilgili gelişmeleri takip etme konusunda istek duymamı sağladı”* sorusu anlamsal içerik olarak insan hakları konusunu içermesi ve en az da olsa olumlu görüş bildirilmesi VADE dersi açısından olumludur. Soru hakkında olumlu görüş bildiren öğrenci oranı seçimlerde oy alarak iktidar olan siyasi partilerin aldıkları oy oranları ile kıyaslanacak olursa azımsanamayacak bir orandır.

Öğrencilerin % 72’si tarafından en az olumlu görüş bildirilen ikinci soru ölçeğin dördüncü sırasında bulunan *“demokrasiyi bir yaşam biçimi olarak benimsememi sağladı”* sorusu ile en az olumlu görüş bildirilen üçüncü soru ölçeğin on altıncı *“karşılaştığım sorunların çözümünde demokratik tutum ve davranışları benimseyerek bu konudaki eleştirel yaklaşımları olgunlukla karşılamam gerektiğini öğrenmemi sağladı”* sorusu anlamsal içerik olarak *demokratik ve huzurlu bir toplum için anlamlı* olmuştur.

Öğrencilerden en fazla kararsızlık görüşü alan sorular temel alınarak yapılan değerlendirmede ise;

- 1- Dördüncü sıradaki *“Demokrasiyi bir yaşam biçimi olarak benimsememi sağladı”* sorusu öğrencilerin % 16,83 ‘ü (68 öğrenci) tarafından en fazla kararsız kalınan soru olmuştur,
- 2- Bu soruyu öğrencilerin % 15,10 ‘u (61 öğrenci) tarafından en fazla kararsız kalınan ikinci sırayı altıncı ve onuncu soru paylaşırken,
- 3- En fazla kararsız kalınan üçüncü sırayı ise öğrencilerin % 14,85 ‘inin (60 öğrenci) onayını alan on altıncı, yirminci ve otuz altıncı soru olmuştur.

Öğrencilerin *“Demokrasiyi bir yaşam biçimi olarak benimsememi sağladı”* sorusunda kararsızlık bildirmeleri dersin okutulması veya ders hedeflerinin gerçekleşip gerçekleşmemesinden ziyade ülkemizde ve dünyada demokrasi konusunda yaşanan olumsuzlukların etkisi olarak değerlendirilebilir. Yine kararsız kalınan *“İnsanlığın/toplumun insanî değerler ve insanın çabaları ile korunup geliştirilebileceğini öğretti”* sorusu ile *“Farklı görüş, düşünce, inanç, anlayış ve kültürel değerlerin toplumsal yaşamı zenginleştirdiğinin farkına varmamı sağladı”* sorusu da anlamsal olarak yerel ve genel olarak yaşanan olayların etkisi tezini destekler mahiyettedir.

Öğrencilerden en az kararsızlık görüşü alan sorular temel alınarak yapılan değerlendirmede;

- 1- Otuz birinci sıradaki *“Vatandaşlık görevlerinin ülkenin ve toplumun birlik ve beraberliği açısından önemini kavramamı sağladı”* sorusu öğrencilerin % 1,24 ‘ü (5 öğrenci) tarafından en az kararsızlık görüşü bildirilen soru olmuştur,
- 2- Bu soruyu öğrencilerin % 8,66 ‘sı (35 öğrenci) tarafından ikinci en az kararsızlık görüşü bildirilen soru on ikinci soru olurken,
- 3- En az olumlu görüş bildirilen üçüncü soru ise öğrencilerin % 8,91 ‘inin (36 öğrenci) onayını alan yirmi dokuzuncu soru olmuştur.

“Vatandaşlık görevlerinin ülkenin ve toplumun birlik ve beraberliği açısından önemini kavramamı sağladı” sorusunda öğrencilerin % 1,24’ünün kararsız kalması yıllardır terör sorunu ile mücadele eden Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin birlik ve beraberliği için olumlu bir sonuçtur. Yine en az olumlu görüş bildirilen *“Toplumsal sorunların çözümünde konumuma uygun çözüm önerileri geliştirmem gerektiğinin farkına varmamı sağladı”* sorusunun anlamsal içeriği *Türkiye’deki demokrasinin gelişmesi ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti vatandaşlarının huzuru için önemlidir.*

Öğrencilerden en fazla olumsuz görüş alan sorular temel alınarak yapılan değerlendirmede;

- 1- Yirmi sekizinci sıradaki *“İnsan hakları ile ilgili gelişmeleri takip etme konusunda istek duymamı sağladı”* sorusu öğrencilerin % 14,36 ‘sı (58 öğrenci) tarafından en fazla olumsuz görüş bildirilen soru olmuş,
- 2- Bu soruyu öğrencilerin % 13,12 ‘si (53 öğrenci) tarafından ikinci en fazla olumsuz görüş bildirilen soru ise yirmi altıncı ve otuz dördüncü soru olurken,
- 3- En fazla olumsuz görüş bildirilen üçüncü soru ise öğrencilerin % 12,87 ‘sinin (52 öğrenci) onayını alan otuz yedinci soru olmuştur.

Öğrencilerin % 14,36’sı tarafından *“İnsan hakları ile ilgili gelişmeleri takip etme konusunda istek duymamı sağladı”* sorusuna olumsuz görüş belirtilmesi göz ardı edilebilecek bir durum değildir. Demokrasilere hep eleştiri getirilmiştir ve bu demokratik yaşamın doğasının gereğidir. Ama insan hakları konusunda istekli olmayan yaklaşık % 15’lik bir öğrenci kitlesi VADE dersinin amaçlarının gerçekleştirme düzeyinin ve okulların, ailelerin ve toplumun demokratik yapısının ve insan hakları konusunda ülkemizdeki uygulamaların gözden geçirilmesi gerektiğinin bir işareti olarak görülmelidir.

“Devletin vatandaşlarına karşı görev ve sorumluluklarının neler olduğunu öğrenmemi sağladı”, “Engelli, yaşlı vb. kişilerin toplumla uyumlu ve mutlu bir yaşam sürdürebilmeleri için gerekli koşulların sağlanması gerektiği konusunda bilinçlenmemi sağladı” ve “Hak, özgürlük ve sorumluluk arasındaki ilişkiyi fark etmemde etkili oldu” sorularının fazla olumsuz görüş alması Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin işleyiş sisteminin ve Türkiye’deki toplumsal yaşam standartlarının iyileştirilmesi gerektiği hususunda önemli bir uyarı olarak algılanabilir.

Öğrencilerden en az olumsuz görüş alan sorular temel alınarak yapılan değerlendirmede ise;

- 1- İkinci sıradaki *“Demokratik bir vatandaş olmanın gereklerini öğrenmemi sağladı”* sorusu öğrencilerin % 8,42 ‘si (34 öğrenci) tarafından en az olumsuz görüş bildirilen soru olmuş,
- 2- Bu soruyu öğrencilerin % 9,16 ‘sı (37 öğrenci) tarafından ikinci en az olumsuz görüş bildirilen soru dokuzuncu soru olurken,
- 3- En az olumsuz görüş bildirilen üçüncü soru ise öğrencilerin % 9,41 ‘inin (38 öğrenci) onayını alan yirmi dokuzuncu soru olmuştur.

“Demokratik bir vatandaş olmanın gereklerini öğrenmemi sağladı” sorusuna en az olumsuz görüş belirtilmesi VADE dersinin amaçlarına ulaşma noktasında yeşil ışık yakıldığı şeklinde görülmektedir. Bu soru ile birlikte *“Her bireyin kendine has özelliklerinin olduğunun farkına varmamı sağladı”* ve *“Toplumsal sorunların çözümünde konumuma uygun çözüm önerileri geliştirmem gerektiğinin farkına varmamı sağladı”* sorularına da olumsuz görüş bildirilmesi okullarda gerçekleştirilen eğitim öğretim sürecinde öğrencilerin farklılıklarının ve görüş ve önerilerinin dikkate alınması gerektiği şeklinde değerlendirilebilir. Bununla birlikte aile ve toplumsal yaşam sürecinde de okullarda gerçekleştirilen eğitim öğretim faaliyetlerinin hayat bulması için taraflar arasında iletişim ve bilgi alışverişi yapılması gerektiği aşikârdır.

En fazla olumlu görüş alan ve en az olumsuz görüş alan sorular temel alınarak yapılan değerlendirmede;

- 1- Yirmi dokuzuncu sıradaki *“Toplumsal sorunların çözümünde konumuma uygun çözüm önerileri geliştirmem gerektiğinin farkına varmamı sağladı”* sorusu öğrencilerin % 81,6 ‘sı (330 öğrenci) tarafından en fazla olumlu görüş bildirilen soru olurken,
- 2- Öğrencilerin % 9,41 ‘inin (38 öğrenci) en az olumsuz görüş belirttikleri sorunun *“Bireysel farklarımın topluma neler katabileceği konusunda beni bilinçlendirdi”* ifadesini içeren üçüncü soru olması dikkat çekici bulunmuştur.

Öğrencilerin yaklaşık % 82’si tarafından *“Toplumsal sorunların çözümünde konumuma uygun çözüm önerileri geliştirmem gerektiğinin farkına varmamı sağladı”* sorusuna en fazla olumlu görüş bildirilirken, yaklaşık % 10’unun ise *“Bireysel farklarımın topluma neler katabileceği konusunda beni bilinçlendirdi”* sorusuna en az olumsuz görüş belirtmesi verilen cevapların birbirini tamamlaması açısından olumlu bulunmuştur. Bu durum bizi VADE Dersinde öğrencilerin toplumsal sorunların çözümü konusunda çözüm önerileri geliştirmeleri konusunda bilinç kazandıkları sonucuna götürmektedir. Öğrencilerin % 10’nu tarafından *“Bireysel farklarımın topluma neler katabileceği konusunda beni bilinçlendirdi”* sorusuna en az olumlu görüş belirtilmesi, başka bir ifade ile öğrencilerin % 90’ı tarafından bireysel farkların topluma katkısı noktasında bilinç kazanıldığının kabulü olarak okunabilir.

Sağlıklı işleyen bir demokrasi ve insan haklarına duyarlı bir toplum hedefine, bu hedefe ulaşma amacı ile donatılmış olarak yetiştirilmek istenen gelecek nesillere okullarda VADE dersi okutulmaktadır. Demokrasinin yaşaması ve insan haklarının

korunup sürdürülmesi bireylerin toplumsal olaylar konusundaki bilinç düzeyleri ve duyarlılıkları ile doğru orantılıdır. Öğrencilerin toplumsal sorunların çözümü konusunda çözüm önerileri geliştirmeleri ve bireysel farklarının topluma katkısı konusunda bilinçlendiklerini ifade etmeleri Türkiye'nin demokrasisi ve gelecekteki toplumsal yapının sağlığı hususunda olumlu gelişme olarak görülmesi gerekir.

Sonuç olarak yapılan değerlendirmede; tüm sorulara olumlu görüş belirten öğrenci sayısı 309'dur. Bu sayı öğrencilerin % 74,31 'idir. Öğrencilerin % 15,32 'si (49 öğrenci) soruların tamamı hakkında "kararsızım" diye görüş belirtirken, öğrencilerin % 11,09 'u (46 öğrenci) ise soruların tamamı hakkında olumsuz görüş belirtmişlerdir. Bu durumda VADE dersi ile ulaşılmak istenen hedeflerin genel anlamda gerçekleştiği ifade edilebilir.

BÖLÜM V

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırma bulgularına ve yorumlara dayalı olarak ulaşılan sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

5.1. Sonuç

Araştırma sonucunda elde edilen bulgularda, öğrencilerin tümünün ankete verdikleri yanıtlara göre, vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin demokrasi kültürüne katkı düzeyine ilişkin öğrenci görüşlerinin olumlu yönde olduğu, başka bir deyişle öğrencilerin genel olarak vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi ile hedeflenen kazanımları edindikleri söylenebilir. Cinsiyet değişkenine göre vatandaşlık ve demokrasi bilinç düzeylerine bakıldığında, istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Kız öğrencilerin vatandaşlık ve demokrasi bilinç düzeyleri, erkek öğrencilerin vatandaşlık ve demokrasi bilinç düzeylerinden daha olumlu görülmektedir.

Baba eğitim durumu gruplarının aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Baba eğitim durumu lise olan öğrencilerin vatandaşlık ve demokrasi bilinç düzeylerinin, baba eğitim durumu üniversite olan öğrencilerin vatandaşlık ve demokrasi bilinç düzeylerinden daha yüksektir. Anne eğitim durumu gruplarının aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Anne eğitim durumu ilköğretim olan öğrencilerin vatandaşlık ve demokrasi bilinç düzeyleri, anne eğitim durumu üniversite olan öğrencilerin vatandaşlık ve demokrasi bilinç düzeylerinden daha yüksektir. Ailenin gelir durumuna göre vatandaşlık ve demokrasi bilinç düzeyi değişkenine göre gelir düzeyi grupları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Bu sonuçlara göre Ortaokullarda (8. sınıf) okutulan vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin, ülkemizde geliştirilmeye ve iyileştirilmeye çalışılan demokrasi kültürüne olumlu katkıda bulunduğunu göstermektedir. Ancak eğitim programlarına Meşrutiyetle birlikte giren vatandaşlık eğitimi günümüze kadar farklı isimler altında ve farklı okul ve sınıflarda okutulmuş ve okutulmaya devam edilmektedir. Milli Eğitim Bakanlığının yaptığı son değişiklik ile vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi, 2014-2015 eğitim- öğretim yılında son kez Ortaokul 8. sınıflarda okutulmuş olup; 2015-

2016 eğitim-öğretim yılında İlkokulların 4. sınıflarında “*İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Eğitimi*” adı altında yeni bir ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Bu durum Milli Eğitim Bakanlığın vatandaşlık ve demokrasi eğitimini ülkemizde ve dünyadaki gelişmelere göre güncellediği şeklinde yorumlanabileceği gibi, dersin eğitim - öğretim sürecinin hangi aşamasında hangi isim altında verileceği yönündeki kararsızlığı olarak da yorumlanabilecektir.

Sonuç olarak Ortaokullarda okutulan vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin demokrasi kültürüne katkısının öğrenci görüşlerine göre belirlenmesi amacı ile yapılan bu çalışma, vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin ülkemizin demokrasi kültürüne olumlu katkı yaptığı sonucunu ortaya çıkarmıştır.

5.2. Öneriler

Araştırma sonuçları doğrultusunda vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin demokrasi kültürüne katkısının artırılması için aşağıdaki öneriler getirilmiştir:

- 1- Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi hayat boyu öğrenme yaklaşımı ile ele alınmalı, bireysel ve toplumsal yaşamın her alanında bir yaşam tarzı olarak görülmelidir.
- 2- Bir yaşam tarzı olarak görülmesi gereken vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ile kazandırılmaya çalışılan demokrasi kültürü sadece öğrencilerin eğitimini içeren bir süreç olarak görülmemelidir. Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi bir ülke politikası olarak ele alınmalıdır.
- 3- Genç nesillere teorik olarak vatandaşlık ve demokrasi bilinci kazandırmak için okullarda vatandaşlık ve demokrasi konularını içeren ders okutulması yerinde bir uygulamadır. Ancak dersin eğitim öğretim sürecindeki yeri ve zamanı hususunda daha kararlı uygulamalar yapılmalıdır.
- 4- Okulların toplumsal hayatın prototipi olmaları gibi bir misyon üstlenmeleri zaten var olma nedenleridir. Dolayısı ile okullarda okutulan vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi kazanımlarının uygulanabilir ve yaşanılabilir kılınması gerekir. Bu konuda okullardaki her türlü eğitim öğretim etkinliğinin

her aşamasında bu amacı gerçekleştirmek için çalışmalar yapılması ve amaca yönelik ısrarcı olunması gerekir.

- 5- Araştırma sonucunun da gösterdiği gibi öğrenciler vatandaşlık ve demokrasi bilinci konusunda teorik olarak bilgilenmektedirler. Yapılan araştırmalar insanların okuduklarından ziyade gördüklerini, yaptıklarını ve yaşayarak başkaları ile paylaştıklarını öğrendiklerini göstermektedir. Tamamen gündelik hayat için gerekli bilgileri ihtiva eden vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinde öğrenilen bilgiler davranışa dönüşürse anlamlı olacaktır. Bu nedenle öğrencilere öğrendiklerini uygulayabilmeleri ve yaşamlarında hissetmeleri için fırsatlar sunulmalıdır.
- 6- Ailede, okulda ve toplumsal yaşam alanlarında bu konuda hassasiyet oluşturuçu çalışmalar resmi kurumlar ve sivil toplum kurum ve kuruluşlarının işbirliği ile hayata geçirilmelidir.
- 7- Ülkemizde 12 yıllık zorunlu eğitim uygulaması ile hayata neredeyse tamamen okullarda hazırlanan öğrencilerin aldıkları vatandaşlık ve demokrasi eğitimini yaşam tarzına dönüştürebilmeleri için okullardaki uygulamaların önemi bir kat daha artmaktadır. Bu nedenle okullarda öğretmenlerin rehberliğinde yapılan tüm çalışmalar demokrasi kültürünün geliştirilmesi için fırsat olarak görülmelidir.
- 8- Milli Eğitim Bakanlığının “Bilinçli Öğrenci – Demokratik Okul” gibi tema ile okulları ödüllendirmesi bu konuda toplumsal farkındalık oluşmasına katkı yapacaktır.
- 9- Ayrıca öğrencilerin okullarda aldıkları teorik bilgileri bireysel ve toplumsal hayatta uygulamaya koyabilmelerini kolaylaştırmak için, bu bağlamda demokrasi ve insan hakları konusunda velilerin bilgilendirilmesi önem arz etmektedir. Bu bakımdan Milli Eğitim Müdürlükleri ve/veya okul yönetimleri sivil toplum örgütleri ile işbirliği yaparak aileleri bilgilendirmeli ve yönlendirici rol üstlenmelidirler.

KAYNAKLAR

- Açıkgöz, K. Ü. (1998). *Tarih derslerinde öğrencileri güdüleme stratejileri*. (1. Baskı). İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Ağca, H. (1993). *Ailede eğitim*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, A. ve Öztürk, N. (1999). *Bilinmeyen Osmanlı*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Altunya, N. (2003). *Vatandaşlık bilgisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Arblaster, A. (1999). *Demokrasi* (Çev. Nilüfer Yılmaz). Ankara: Doruk Yayınevi.
- Arseven, A. (2001). *Alan araştırma yöntemi-ilkeler teknikler örnekler*. Ankara: Gündüz Yayıncılık.
- Aşan, E. (2011). *Demokrasi ve insan hakları ortaöğretim ders kitabı*. Ankara: Tuna Matbaacılık A.Ş.
- Aşan, E. (2013). *Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ders kitabı*. Ankara: Ekoyay Eğitim Yayıncılık, Matbaacılık.
- Atar, Y. (1997). *Demokrasilerde anayasal değişimin dinamikleri ve anayasa yapımı*. Konya: Mimoza Basım Yayın.
- Aybay, R. (2006). *Vatandaşlık hukuku*. (2. baskı) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aybay, R. (1982). *Yurttaşlık (vatandaşlık) hukuku: Ders Kitabı ve Temel Yasa Metinleri*. Ankara: A.Ü.S.B.F. Basın Yayın Yüksek Okulu. Web: <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/126.pdf> adresinden 05.04.2015 tarihinde indirildi.
- Aycan, N. ve Çalık, D. (2003). *İlköğretim okullarında demokrasi eğitimi: Manisa örneği. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.Yıl 2003. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/cbayarsos/article/view/5000056919/5000054130> adresinden 09.10.2015 tarihinde indirilmiştir.
- Aydın, N. (2013). *Medya, insan hakları ve demokrasi*. (1. baskı) İstanbul: Kamer Yayınları.
- Ayhan, H. (1995). *Eğitim bilimine giriş*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Başaran, İ. E. (1986) "Demokrat öğrenci nasıl yetiştirilir?", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 19, s. 111-115.
- Beetham, D. ve Boyle, K. (1998). *Demokrasinin temelleri*. (Çev. V. Bıçak). Ankara: Liberte Yayınıları.
- Beetham, D. (2006). *Demokrasi ve insan hakları*. (Çev. B. Canatan). Ankara: Liberte Yayınları.

- Bilge, A. ve Akbaba, A. (2014). *İlköğretim okulları yönetici, öğretmen ve öğrenci temsilcilerinin demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesine ilişkin görüşleri*. Van İli Örneği, Milli Eğitim Dergisi, Yıl 2014 Bahar, sayı 202. Web: http://dhgm.meb.gov.tr/yayimler/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/202.pdf adresinden 06.07.2015 tarihinde indirilmiştir.
- Bilhan, S. (1991). *Eğitim felsefesi: kavram çözümlemesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları. No: 164, 1991.
- Büyükkaragöz, S.(1995). *Yüksek öğretim programları ve demokratik tutumlar*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Büyükkaragöz, S. (1997). *Program geliştirme. "Kaynak Metinler"*. (2.Baskı). Konya: Kuzucular Ofset Yayınları.
- Büyükkaragöz, S. ve Kesici, Ş. (1998). *Demokrasi ve insan hakları serisi*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Büyükkaragöz, S.,Muşta, M. Yılmaz, H. Pilten, Ö. (1997). *Eğitime giriş*. Konya: Güney Ofset Yayınevi.
- Caner, H. (1965). *Yurttaşlık bilgisi*. İzmir: Karınca Matbaacılık.
- Cılga, İ. (2001) Demokrasi, İnsan Hakları Kültürü ve Çocuk Hakları, *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı, 151, 69-73. Web: http://dhgm.meb.gov.tr/yayimler/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/151/cilga.htm adresinden 03.05.2015 tarihinde indirilmiştir.
- Crick, B. (2012). *Demokrasi* (Çev. Ü.H. Yoksal) . Ankara: Dost Kitabevi Yayınları. (Eserin orijinali 2002'de yayımlandı).
- Coşkun, V. (2006). *İnsan Hakları*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Dahl. Robert. A. (2001). *Demokrasi üstüne*. (Çev. B. Kadioğlu). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Dahl, Robert. A. (2010). *Demokrasi üzerine* (Çev. B. Kadioğlu). Ankara: Phoenix Yayınları. (Eserin orijinali 2001'de yayımlandı).
- Değirmencioğlu, Ç. (1977). *"Eğitime bilimsel yaklaşım: Eğitim bilim"*. (Ed. L. Küçükahmet). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Doğan, V. (1999). *Türk vatandaşlık hukuku*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Doğan, İ. (2004). *Modern toplumda vatandaşlık, demokrasi ve insan hakları*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Doğan, İ. (2005). *Modern toplumda insan haklarının kültürel temelleri*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Duman, T. , Necmettin K. , ve Nuri Y. (2001). *"Vatandaşlık bilgisi."* Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık.

- Elkatmış, M. (2012). *İnsan hakları ve vatandaşlık ara disiplini kazanımlarının gerçekleşme düzeyi*. Akademik Bakış Dergisi Sayı: 29 Mart – Nisan 2012 Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi. <http://www.akademikbakis.org/eskisite/29/21.pdf> adresinden 05.02.2016 tarihinde indirilmiştir.
- Erden, M. (1995). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Pegem Yayınevi.
- Erdoğan, M. (2004). *Anayasal demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ersoy, F. (2007). *Sosyal bilgiler dersinde öğretmenlerin etkili vatandaşlık eğitimi uygulamalarına ilişkin görüşleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı Sınıf Öğretmenliği Doktora Programı.
- Ertuğrul, H. (2000). *Ailede ve okulda çocuk eğitimi*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Ertürk, S. (1991). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Meteksan Yayınevi.
- Fidan, N. ve Erden, M. (1988). *Eğitim bilimlerine giriş*. Ankara: Başkent Yayınevi.
- Filiz, S. B. (2006). *Eğitimle ilgili kavramlar*. Eğitim bilimlerine giriş. (Ed. M. Özdemir). Ankara: Ekinoks Yayınları.
- Finley, M. I. (2003). *Antik ve modern demokrasi*. (Çev. D. Türker) Ankara: Ayraç Yayınevi (Eserin orijinali 2003'de yayımlandı).
- Forumdaş (2016). Web: <http://www.forumdas.net/forum/konu/vatandaslik-nedir-vatandaslik-anlami-vatandaslik-hakkinda-bilgi.116744/> adresinden 31.01.2016 tarihinde indirilmiştir.
- Gülmez, M. (2001). *İnsan hakları ve demokrasi eğitimi*. Ankara: Hitit Yayınevi.
- Gülmez, M. (1996). *İnsan hakları eğitimi hakkı*. Ankara: TODAİE Masa Üstü Yayıncılık.
- Gülmez, M. (1996). *İnsan haklarının uluslararası korunması*. Ankara: TODAİE Masa Üstü Yayıncılık.
- Gündüz, M. ve Gündüz, F. (2007). *Yurttaşlık bilinci*. (3. Baskı) Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gündüz, M. ve Sarıca, S. (2002). *İlköğretim Türkçe ders Kitabı*. İstanbul: Fil Yayınevi.
- Gürses, F. (2011). *Kul tebaa yurttaş*. Ankara: Ütopya Yayıncılık.
- Gürşimşek, I. ve Göregenli. (2004) *Öğretmen adayları ve öğretmenlerde demokratik tutumlar, değerler ve demokrasiye ilişkin inançlar*. Uluslararası Demokrasi Eğitimi Sempozyumu, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- Güven, İ. (2000). *Türkiye 'de devlet, eğitim ve ideoloji*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Gömlüksiz, M.N. ve Kılınç, H. H. (2013). Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi tutum ölçeği geçerlik ve güvenirlik çalışması. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/12 Fall 2013*, p. 555-568, Ankara-Turkey .
- Hotaman, D. (2010). Demokratik eğitim: Demokratik bir eğitim programı. Web: <https://www.pegem.net/dosyalar/dokuman/131963-20120419153214-hotaman-2.pdf> adresinden 02.02.2016 tarihinde indirilmiştir.
- Kaboğlu, Ö. İ. (1996). *Dayanışma hakları*. Ankara: TODAİE Masa Üstü Yayıncılık.
- Karakütük, K. (2001). *Demokratik laik eğitim*. Ankara: Anı yayıncılık.
- Karasar, N. (2004). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar-ilkeler-teknikler*. Ankara: Nobel Yayın.
- Karpat, H. Kemal.(1996). *Türk demokrasi tarihi*. İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Kepenekçi, Y. (2000). *İnsan hakları eğitimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kıncal, R. Y. (2004). *Vatandaşlık bilgisi*. İstanbul: Nobel Yayınları.
- Kıncal, R.Y. (2006). *Eğitim bilimlerine giriş*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kıroğlu, K. (2006). *İlköğretim programları*. Ankara: Pegem-A Yayıncılık.
- Koca, D. (1998). *Vatandaşlık bilgisi ve insan hakları eğitimi dersinin öğretmen algısına göre değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Komasyon. (2012). *Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ders kitabı*. (2. Basım) Ankara: Saray Matbaacılık.
- Kondu, Z. ve Sakar, T. (2013). *Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi niçin verilir?* Web:<https://edergi.mehmetakif.edu.tr/index.php/ebed/article/viewFile/49-60/521> adresinden 05.03.2015 tarihinde indirilmiştir.
- Lijphart, A. (1996). *Çağdaş demokrasiler*. (Çev. E. Özbudun). Ankara: Yetkin Yayınları.
- MEB, (1983). Web: http://mevzuat.meb.gov.tr/html/temkanun_0/temelkanun_0.html adresinden 07 Şubat 2016'da alınmıştır.
- Nas, R. (2003). *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Nomer, E. (1997). *Vatandaşlık hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Oğuzkan, A. F. (1981). *Eğitim terimleri sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Önal, S. ve Ada, S. (2007). *Eğitim bilimlerine giriş*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Öğretim, (2016) : <http://ogretim.nedir.com/#ixzz414PThyWb> adresinden 02.02.2016 tarihinde indirilmiştir.

- Öymen, H. R. (1979). *Eğitime Giriş*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Özcan, M. (2012). *Avrupa birliğinde insan hakları*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Özbudun, E. (1997). *Karşılaştırmalı anayasa mühendisliği*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özpolat, V. (2012). *Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi öğretmen kılavuz kitabı*. Ankara: Saray Matbaacılık.
- Refik, H. (1947). *Demokrasi nedir?* İstanbul: Ozansoy Basımevi.
- Serbestoğlu, İ. (2014). *Osmanlı kimdir?* İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Sönmez, V. (1998). *Sosyal bilgiler öğretimi ve öğretmen kılavuzu*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Şaylan, G. (1998). *Demokrasi ve demokrasi düşüncesinin gelişmesi*. Ankara: TODAİE Masa Üstü Yayıncılık.
- Şeker, K. (2011). *İnönü dönemi kültür hayatı*. Isparta: Fakülte Kitabevi Yayın Dağıtım Pazarlama Ltd. Şti.
- Şengül, F. (2008). *Demokrasi kültürü ve kişilik eğitimi*. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Tanilli, S. (2001). *Devlet ve demokrasi*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Touraine, A. (1997). *Demokrasi nedir?* (Çev. O. Kunal). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TDK, (2015). Web: http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.56893a84c1e923.27707962 adresinden 06.04.2015 tarihinde indirilmiştir.
- TDK, (2016). Web: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.56c841f1ea65e6.31710025 adresinden 31.01.2016 tarihinde indirilmiştir.
- TVK (1981), Web: http://www.nvi.gov.tr/Files/File/Mevzuat/Yururlukten_Kaldirilanlar/Kanun/pdf/turk_vatandasligi_kanunu.pdf adresinden 09 Şubat 2016 tarihinde indirilmiştir.
- TVK (2009), Web: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/06/20090612-1.htm> adresinden 09 Şubat 2016 tarihinde indirilmiştir.
- TTKB (2011), İlköğretim vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi (8. sınıf) öğretim programında değişiklik yapılması konulu, 03.08.2011 tarih ve 105 sayılı kararı ve eki, Web: <http://ttkb.meb.gov.tr/www/gecmisten-gunumuze-kurul-kararlari/icerik/152> adresinden 15.02.2016 tarihinde indirilmiştir.
- Uluğtekin, S. , Cılga, İ. ve İl S. (2002). *Çoğulcu demokratik toplum için aile eğitim projesi*. Aile ve Toplum Dergisi, sayı, 5.
Web: <file:///C:/Users/Samsung/Desktop/5000107942-5000157028-1-PB.pdf> adresinden 05.08.2015 tarihinde indirilmiştir.

- Uslu, M. (2003) *İlköğretim 2.kademede demokrasi eğitimi öğretmen ve öğrencilerin demokratik davranışlar sergileme düzeyleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uygun, O. (1996). *Türkiye’de demokrasi ve insan hakları eğitimi*. Ankara: Takav Matbaası.
- Ünal, Ş. (1995). *Avrupa insan hakları sözleşmesi*. Ankara: TBMM Basımevi.
- Üstel, F. (2008). *Makbul vatandaşın peşinde*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vural, B. (2004). *Aile-okul birlikteliği*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Yanıklar, C. ve Elyıldırım Ü. Y. (2004). *Demokrasi eğitimi ve pratik uygulamalar* çocuk çocuk dergisi. Ankara: Kök yayıncılık.
- Yavuz, M. (2007). *Eğitimle ilgili temel kavramlar* (Ed. Gürsel, M. ve Hesapçioğlu, M.). Konya: Eğitim Kitabevi.
- Yeşil, R. (2002). *Okul ve ailede insan hakları ve demokrasi eğitimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Yıldız, M. (2010). *Alternatif insan hakları kuramı*. (2. Basım) İstanbul: İşrak Yayınları.
- Yılman, M. (2006). *Demokrasimizin kültürel temelleri*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Yılmaz, D. (2002). *Vatandaşlık bilgisi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Yılmaz, K. ve Yıldırım, G. (2009). *Demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesinin uygulanmasına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri*. M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi Yıl: 2009, Sayı: 29, Sayfa: 187-207
<http://e-dergi.marmara.edu.tr/maruaebd/article/viewFile/1012001074/1012000920>
 adresinden 02.02.2016 tarihinde indirilmiştir.
- Yurtseven, R. (2003). *Orta öğretim kurumlarında çalışan öğretmenlerin demokratik tutumları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.